

STUDIES OVER DE
SOCIAAL-ECONOMISCHE GESCHIEDENIS
VAN LIMBURG

JAARBOEK VAN HET SOCIAAL HISTORISCH CENTRUM
VOOR LIMBURG

Dit Jaarboek wordt gratis aangeboden aan de begunstigers en contribuanten van het
Sociaal Historisch Centrum voor Limburg.
Voor abonnementen wende men zich tot de boekhandel of tot de uitgever.

Inzendingen voor de redactie zenden aan het adres:
Boschstraat 73, 6211 AV Maastricht.

**Studies over
de sociaal-economische geschiedenis
van Limburg
XXXII**

ONDER REDACTIE VAN DR REMIGIUS DIETEREN O.F.M.
EN PROF. DR J. C. G. M. JANSEN

VAN GORCUM, ASSEN/MAASTRICHT, 1987

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Studies

Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg / uitg. Sociaal Historisch Centrum voor Limburg. - Dl. 4 (1959) - - Assen [etc.]: Van Gorcum

Verschijnt jaarlijks

Jaarboek XXXII-1987 / onder red. van Remigius Dieteren en J.C.G.M. Jansen. - Ill.

SISO limb. 938 UDC 949.294(058) NUGI 480

Trefw.: Limburg; sociaal-economische geschiedenis; jaarboeken.

ISBN 90 232 2352 7

INHOUD

Voorwoord	VII
G.J.P.M. Corten, Alignements Droits – De ontwikkeling van het wegennet in het Departement van de Nedermaas 1794-1814	1
G.C.M. Vromen, Personeelsbeleid bij de Nederlandse mijnen tijdens de jaren dertig	27
H. Vossen, De Mater Amabilis en Pater Fortis School 1947-1955, het ontstaan van een nieuw schooltype in Maastricht	80
J.F.R. Philips, Valse kreukels in een strijdbaar boek	111
Jaarverslag 1986 van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg	145
Bestuur Sociaal Historisch Centrum voor Limburg	185
Begunstigers en Contribuanten	186

VOORWOORD

Op 14 april 1986 stierf onverwacht Prof. Dr Wiebe Jappe Alberts. Hoewel reeds hoogbejaard heeft hij tot de laatste dag van zijn leven actief deelgenomen aan de activiteiten van de Stichtingen Maaslandse Monografieën en Sociaal Historisch Centrum. Met beide instellingen voelde hij zich sedert 1964 nauw verbonden. Posthuum zullen in de reeks Maaslandse Monografieën nog enkele boeken verschijnen, waarvoor hij belangrijke bijdragen schreef.

Jappe Alberts was in Nederland een pionier op het terrein van de regionale en interregionale geschiedschrijving. Pas op 54-jarige leeftijd heeft hij zich tot deze discipline bekend. Het was hem gegeven haar nog ruim dertig jaar op tal van wijzen en op de hem kenmerkende dynamische wijze te stimuleren. Het Sociaal Historisch Centrum heeft van zijn vruchtbare ideeën decennia lang mogen profiteren. Aan zijn nagedachtenis is dit 32ste deel van de Studies opgedragen.

In deze bundel is een viertal artikelen opgenomen. Drie zijn van de hand van jonge historici.

G.J.P.M. Corten publiceert onder de titel 'Alignements Droits' een studie over de aanleg van het wegennet in het departement van de Nedermaas. Hij laat zien hoe moeizaam rond 1800 plannen tot verbetering van de economische infrastructuur van de beide Limburgen konden worden gerealiseerd. Corten's studie is van bijzonder belang, omdat de ontwikkeling van verkeer en vervoer en de openbare werken politiek in onze gewesten nog nimmer gedegen werden onderzocht.

G.C.M. Vromen schetst in detail het personeelsbeleid bij de Nederlandse mijnen tijdens de jaren dertig. Hij toont aan dat het arbeidsmarktbeleid van de Rijksoverheid in deze jaren lang niet altijd spoorde met het bedrijfsbelang van de mijnondernemingen. De compromissen die uiteindelijk tot stand kwamen, hadden een stabiliserende uitwerking op zowel de werkgelegenheid als de bedrijfsvoering.

Hélène Vossen bestudeerde het ontstaan in Maastricht van de Mater Amabilis en de Pater Fortis scholen kort na de Tweede Wereldoorlog. Dit nieuwe onderwijstype, gericht op werkende jongeren, was korte tijd heel populair. De doelstellingen waren aanvankelijk beperkt. Hun integratie in het onderwijssysteem leverde evenwel snel problemen op.

In een kritisch artikel bespreekt J.F.R. Philips uitvoerig de omvangrijke dissertatie van L.H.M. Kreukels 'Mijnarbeid: volgzzaamheid en strijdbaarheid'. Philips hecht meer waarde aan de conclusies over de sociale verhoudingen in het mijnbedrijf van de Staatscommissie Couvée uit 1948 dan aan de recente analyses van Kreukels.

Het jaarverslag van het Sociaal Historisch Centrum over het afgelopen jaar besluit als gebruikelijk de bundel. De samenstelling van het bestuur en de lijst van contribuanten en begunstigers zijn als bijlagen aan dit verslag toegevoegd.

De redactie

G.J.P.M. CORTEN

ALIGNEMENTS DROITS - DE ONTWIKKELING VAN HET WEGEN- NET IN HET DEPARTEMENT VAN DE NEDERMAAS 1794-1814

I

In de tweede helft van het jaar 1794 bezetten Franse legers de Limburgse gewesten. De formele inlijving van deze gebieden bij de Franse Republiek volgde in oktober 1795 met de oprichting van het 'Département de la Meuse-Inférieure'.¹

De eerste werkzaamheden aan het wegennet van dit departement werden verricht door militairen van het Franse bezettingsleger. Generaal Jourdan, commandant van de legers van Sambre en Maas, had bevel gegeven om de wegen met het oog op troepenverplaatsingen in bruikbare staat te houden. In een brief van 18 februari 1796 stelde kapitein der genie Hourier, die was gelegerd te Maastricht, voor aan het departementsbestuur om de wegen naar en van Maastricht door zijn troepen te laten verbeteren. Hij constateerde dat deze wegen zich in een onbruikbare staat bevonden en kwam met de suggestie om hen met puin te bedekken in afwachting van betere weersomstandigheden die meer duurzame reparaties mogelijk moesten maken. Hij stelde hiertoe sappeurs ter beschikking à raison van vijf stuivers per man per dag. Het departementsbestuur accepteerde Hourier's voorstel maar al te graag. Drie maanden later, op 18 mei 1796, moest dit bestuur echter aan de genietroepen mededelen dat men een schrijven van de Minister van Binnenlandse Zaken had ontvangen met het bericht dat er een 'ingénieur-en-chef des ponts et chaussées' onderweg was vanuit de Franse hoofdstad, die de leiding zou krijgen over alle wegwerkzaamheden in de negen nieuwe departementen. Alle werk diende zolang te worden gestaakt, tenzij het werkzaamheden van bijzondere urgentie betrof.²

Intussen was het departementale bestuur op 4 april 1796 overgegaan tot de benoeming van een voorlopige inspecteur-generaal van de wegen, in de persoon van de Maastrichtse architect N. Renette. In een brief aan het

¹ Alberts, W. Jappe, *Geschiedenis van de beide Limburgen*, beknopte geschiedenis van het gebied omvattende de tegenwoordige Nederlandse en Belgische provincies Limburg, II (1632-1918), Assen 1974, 122-125.

² Als afkorting voor de archieven van het arrondissement Maastricht en van het departement van de Nedermaas worden steeds de letters 'FA' (voor Frans Archief) gebruikt, gevolgd door het inventarisnummer.

FA-2273, brieven van 29 Pluviôse IV en 29 Floréal IV.

Ministerie van Binnenlandse Zaken zette het bestuur uiteen dat de wegen, bruggen en dijken in het gehele departement maar met name in de regio Maastricht in een zeer slechte staat waren door de doortocht van de legers en een algeheel gebrek aan onderhoud. Als gevolg hiervan was er een ongunstige situatie ontstaan voor de hervatting van de handel. Renette moest daarom zo snel mogelijk een overzicht samenstellen van uit te voeren dringende herstellingen en een schatting geven van de te maken kosten. De dorpen en steden zouden dan de kosten voor de wegen die hun gebied doorkruisten zelf moeten betalen. Renette is overigens maar korte tijd in functie geweest en heeft weinig concrete resultaten bereikt. Hij werd bijzonder slecht betaald: zo deelde hij op 25 januari 1797 aan het departementsbestuur mede dat hij nog steeds geen salaris had ontvangen en dat hij niet langer bereid was om onbetaald werk te doen. Zijn salaris was nochtans vastgesteld op 2.400 francs per jaar.³

Minister van Binnenlandse Zaken Bénézech gaf de eerste aanzet tot de oprichting van een Dienst voor bruggen en wegen in de negen nieuwe departementen door de benoeming van Henry-George le Jolivet tot 'inspecteur-général provisoire des neufs départements de la Belgique' op 28 maart 1796.⁴ Tegen het einde van dat jaar voltooide deze functionaris in samenwerking met regeringscommissaris Bouteville het plan voor de organisatie van de 'Service des ponts et chaussées' in deze negen departementen en konden de benoemingen van enkele ingenieurs worden bekendgemaakt. Tot hoofdingenieur van de Directie Brussel, verantwoordelijk voor de departementen Dijle, Twee Nethen en Nedermaas werd benoemd de heer Liunaberg (in sommige stukken ook wel 'Lynaborg' gespeld). Hij werd echter reeds in juni 1797 opgevolgd door Alix Desgranges. Tot ingenieur in de Nedermaas werd aangesteld François Alexandre Cavenne, met als standplaats Maastricht. Deze jonge ingenieur was nog maar net afgestudeerd aan de polytechnische school te Parijs. Hij zou tot 1810 in het departement werkzaam blijven.⁵

Het departementale bestuur sprak in maart 1797 in een rapport van haar vierde bureau, dat belast was met de openbare werken, de wens uit dat de hoofdingenieur al zijn invloed bij de minister en de Commissie voor openbare werken zou aanwenden om meer aandacht en financiële middelen te

³ FA-2245, brieven van 15 Germinal IV en 6 Pluviôse V; FA-2273, brief van 29 Germinal IV.

⁴ FA-2245, brief van 8 Germinal IV.

⁵ Roppe, L., François Alexandre Cavenne, in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, II, Brussel 1966, 114-115; FA-2245, brieven van 3 en 5 Nivôse V en brief van hoofdingenieur te Brussel van 15 Prairal V.

verkrijgen. Tot dat moment had het departementsbestuur namelijk al wel enkele plannen voor weg reparaties naar het Ministerie gezonden, maar men had deze steeds terugontvangen met de opmerking dat men met de uitvoering diende te wachten tot de aankomst der nieuwe ingenieurs. Ook had het Ministerie nog steeds geen gelden ter beschikking gesteld voor het wederhoud.

Het departementsbestuur pleitte in dit rapport voor een verbetering van de druk bereiden wegen Maastricht-Tongeren-Sint-Truiden en Maastricht-Gulpen-Vaals. Met name de eerstgenoemde weg was van het grootste belang. Hij bevond zich echter in een uiterst slechte staat en diende ofwel volledig hersteld ofwel geheel opnieuw te worden aangelegd. In een ontwerp-begroting van de 'ponts et chaussées' voor het jaar 5 (22-9-1796 tot en met 21-9-1797) was er een bedrag van 500.000 francs opgenomen ten behoeve van constructie van een nieuwe weg van Maastricht via Tongeren naar Orey, die een lengte zou krijgen van circa 24 km. In Orey zou hij aansluiten op de weg van Luik naar Sint-Truiden. Dit aanzienlijke bedrag, dat ruim 80% van de totale begroting van openbare werken bedroeg, zou uit de publieke schatkist moeten worden betaald. Al gauw bleek echter dat men niet op de ontvangst van zulk een bedrag hoefde te rekenen. Daarnaast dienden alle reeds bestaande verharde wegen van het departement te worden hersteld. Hiervan was vooral de weg van Luik naar 's-Hertogenbosch van groot belang voor de handel met Brabant, de rest van de Bataafse Republiek, en de streek van Luik. Deze weg, die van Luik via Tongeren en Hasselt naar Lommel liep, was tussen 1740 en 1788 door het prinsbisdom Luik aangelegd. Het weggedeelte tussen Best en Borkel was in die dagen nog niet bestraat als gevolg van politieke en financiële problemen in de Bataafse Republiek. Zodoende zou deze verbinding pas in 1818 geheel worden voltooid.⁶

Naast de wegen bevond zich ook de brug over de Maas in een uiterst slechte staat: zij dreigde ieder moment ineen te storten. Het bombardement van de stad in 1794 en de ijsgang van de laatste winters waren hier debet aan. De brug was echter van het grootste belang voor de verbindingen met het Duitse Rijk en de verplaatsing der Franse legers. Het was namelijk de enige brug over de Maas stroomafwaarts van Luik.⁷ Hoezeer ook de wegen in de Nedermaas van strategisch belang waren, bleek nog eens uit een klacht van Minister Bénézech, die in een schrijven van 15 december 1796 de departe-

⁶ FA-2251, Rapport du 4ième Bureau sur la situation des travaux publics du département, 22 Ventôse V.

⁷ FA-2251, Rapport du 4ième Bureau sur la situation des travaux publics du département, 22 Ventôse V; FA-2245, brief van de departementsadministratie aan het Ministerie van Binnenlandse Zaken van 15 Fructidor IV.

mentsadministratie dringend adviseerde reparaties uit te laten voeren aan de weg van Sint-Truiden naar Luik, omdat hij had vernomen dat deze weg en de weg van Luik naar Keulen (in de departementen van de Ourthe en de Roer) in een dusdanig slechte staat verkeerden, dat het transport van voor de legers zo hoogstnoodzakelijke voorraden levensmiddelen en wapens op korte termijn onmogelijk dreigde te worden.⁸

Op verzoek van de Minister zonden de departementale bestuurders op 25 januari 1797 een circulaire aan alle gemeentebesturen met de eis aan de inwoners van de dorpen die het dichtst bij de grote wegen lagen te bevelen om keien en grind te gaan verzamelen teneinde dit op de slechtste weggedeelten aan te brengen. Hierdoor konden, totdat het drogere seizoen meer definitieve herstellingen mogelijk zou maken, rijtuigen deze wegen blijven gebruiken, wat de handel ten goede zou komen. Ook hoofdingenieur Liunaberg wees tijdens zijn bezoek aan Maastricht in maart 1797 nog eens op een wet uit 1797 waarin was bepaald dat de hogere overheden gemeenten konden verplichten hun wegen zelf te herstellen.⁹

Uit deze en andere stukken blijkt telkens weer het nijpende geldgebrek waarmee de Dienst voor bruggen en wegen in zijn beginjaren had te kampen. Verzoeken aan de centrale regering om fondsen bleven onbeantwoord of werden afgewezen. In mei 1797 was er weliswaar een bedrag van 345.400 francs aan het departement toegezegd voor wegherstel, maar dit geld is nooit uitbetaald door het Ministerie.¹⁰ Hierdoor werd het departementsbestuur wel gedwongen zijn toevlucht te nemen tot een impopulaire maatregel als corvée. De bereidheid tot het verrichten van deze onderhoudsarbeid was minimaal, zoals bleek uit een rapport van het vierde bureau, gedateerd 1 april 1798: verordeningen tot het uitvoeren van reparaties hadden slechts weinig effect gesorteerd. Sommige gemeenten hadden geringe herstellingen uitgevoerd maar de meeste hadden geen enkele actie ondernomen. De toestand van het wegennet was hierdoor meer en meer verslechterd. Het regenwater bleef op veel plaatsen op de wegen staan omdat de greppels dichtgeslibd waren en zodoende veranderden heel wat wegen in modderpoelen. Daarom stelden de ambtenaren van het vierde bureau een hardere lijn voor, die in een departementaal besluit werd vastgelegd. Dit hield in dat de gemeentebesturen aan alle inwoners van hun gemeente een lijst dienden voor te leggen, waarop zij zich 'vrijwillig' moesten inschrijven om ofwel

⁸ FA-2249, brief van Minister Bénézech aan de departementsadministratie van 25 Frimaire V.

⁹ FA-2273, circulaire van het departementsbestuur van 6 Pluviôse V; brief van 25 Ventôse V.

¹⁰ FA-2245, brieven van de departementsadministratie van 19 Floréal V en 18 Messidor V.

door middel van een financiële bijdrage ofwel door het verrichten van arbeid mee te helpen aan het herstel van de wegen. De gemeentelijke bestuurders zouden voortaan persoonlijk verantwoording moeten afleggen aan het departementsbestuur voor het uitvoeren van de werkzaamheden.¹¹ De nog uit het Ancien Régime daterende tollën waren na de inlijving bij de Franse Republiek afgeschaft. Om echter toch aan fondsen te komen voor herstelwerkzaamheden aan de wegen, besloot de regering bij financiewet van 30 september 1797 (9 vendémiaire an VI volgens de Republikeinse kalender) om landelijk een onderhoudsbelasting voor de wegen te gaan heffen. De heffing ging plaatsvinden op alle hoofdwegen en ging gelden voor alle wagens, rij- en trekdieren. Vrijgesteld waren vee, landbouwkarren en wagens van de Dienst voor bruggen en wegen. In feite betekende de invoering van deze onderhoudsbelasting voor het departement van de Nedermaas niets meer of minder dan de herinvoering van het oude tolstelsel. Men ging hierbij echter niet meer uit van een heffing op grond van een heerlijk recht (het zogenaamde 'droit de passe' of doorgangsrecht), maar van de opvatting dat degenen die de slijtage aan de wegen veroorzaakten ook het onderhoud ervan dienden te bekostigen. Na een aanvankelijke exploitatie in staatsbeheer zouden de tolposten worden verpacht aan personen die in ruil voor een deel van de opbrengsten verplicht waren het betreffende weggedeelte te onderhouden.

Er waren voor de Franse bezetting 22 barrières in het gebied van het departement geweest, die een jaaropbrengst van 46.000 livres hadden opgeleverd. In een plakkaat van 5 juni 1799 werd de eerste verpachting van de tolposten aangekondigd. Er zouden in totaal 25 tolposten komen.¹² Hoewel artikel 83 van de wet op de onderhoudsbelasting stipuleerde dat de barrières dienden te worden opgericht op wegen die in goede staat verkeerden, bleek dit in het departement van de Nedermaas in de praktijk geen haalbare kaart. Een goede indruk omtrent de abominabele onderhoudstoestand geven de décadaire (later maandelijkse) rapporten van de departementscommissarissen uit de jaren 1797 tot en met 1799. Blijkens deze rapporten was er in het hele departement slechts een drietal hoofdwegen verhard. Dit waren de weg van Luik naar Brussel, waarvan het weggedeelte tussen Orey en Sint-Truiden in het departement van de Nedermaas lag; de weg van Luik naar

¹¹ FA-2273, brief van Ing. Liunaberg van 25 Ventôse V; rapport van het 4e bureau en besluit van de departementsadministratie van 12 Germinal VI.

¹² FA-2273, brieven van 29 Frimaire VI en 22 Ventôse VI; Arbellot, G., *Les barrières de l'an VII*, in: *Annales E.S.C.* 1975, 745-772; Petot, J., *Histoire de l'administration des ponts et chaussées, 1599-1815*, Paris 1958, 393-403; FA-314, omslag nr 3, plakkaat van 17 Prairal VII; FA-2245, état des sommes dues pour frais de bureau des barrières, ongedateerd.

's-Hertogenbosch via Tongeren en Hasselt, waarvan het gedeelte tussen Vreeren en Lommel in het departement lag en tenslotte de weg van Maastricht over Valkenburg en Heerlen naar Aken. Hiervan was de eerste zodanig vervallen dat hij naar alle waarschijnlijkheid geheel opnieuw diende te worden gelegd, terwijl de tweede, hoewel zwaar beschadigd, nog wel reparabel was. De derde weg bevond zich in een redelijk goede staat. De wegen van Maastricht naar Tongeren en van Maastricht via Roermond naar Venlo waren daarentegen slechte onverharde zandwegen. De eerste dateerde van oorsprong nog uit de Romeinse tijd. Reeds in het rapport van 22 september 1797 (1 vendémiaire an VI) adviseerde commissaris Girard het Ministerie om uit militair en commercieel oogpunt deze weg te vervangen door een verharde chaussée en om daarnaast een geheel nieuwe weg van Maaseik naar Venlo over de linker Maasoever, via Rekem en Maaseik, te construeren.¹³

Uit latere rapporten klinken de klachten over de slechte toestand van de hoofdwegen alleen nog maar sterker. Girard spreekt over 'dégradation progressive'; 'les grandes routes sont abîmées'; 'nos grandes routes sont entièrement délabrées'. Hij vreesde dat hierdoor op korte termijn alle verkeer onmogelijk zou worden. Bovendien klaagde hij over het gebrek aan belangstelling voor de publieke zaak: er was onder de bevolking totaal geen inzet te bespeuren om op basis van vrijwilligheid aan de wegen te gaan werken. De oproep daartoe van het departementale bestuur werd volledig genegeerd: 'il n'y a que des hussards qui pourront faire marcher les paysans'. Hij moest echter toegeven dat er zonder financiële middelen nooit veel zou kunnen worden bereikt.¹⁴

Het jaar 1798 bracht wat dit laatste betrof gelukkig enige verbetering. Op 5 augustus van dat jaar besloot de centrale administratie van de Nedermaas om over te gaan tot de aanbesteding van reparaties aan de wegen Besançon-Den Bosch (Luik-Den Bosch) en Oostende-Aken (Sint-Truiden-Luik), de twee belangrijkste verharde wegen van het departement. Tegen het einde van dat jaar kwamen eindelijk de eerste betalingen vanuit Parijs binnen. Zij waren gebaseerd op prognoses van te ontvangen onderhoudsbelastingen, die achteraf echter uitermate optimistisch bleken te zijn geweest. Tegenover de geraamde ontvangsten voor geheel Frankrijk ad 13.000.000 francs stonden werkelijke ontvangsten ten bedrage van 3.317.043 francs (= 25,5%) in het jaar 6, terwijl voor het jaar 7 de prognose 63.000.000 francs en de

¹³ *De décadaire, respectievelijk maandelijkse rapporten van de commissarissen van het Directoire exécutif in het departement van de Nedermaas 1797-1800*, uitgegeven door L. Roppe, G.W.A. Panhuysen en Elis.M. Nuyens, Maastricht 1956, 65-67.

¹⁴ *Décadaire rapporten*, 82, 95, 115, 139, 140.

opbrengst 14.946.915 francs (= 23,7%) bedroeg.¹⁵

De uitbetaling geschiedde volgens een streng gecentraliseerd en bureaucratisch werkend systeem. De departementale ingenieur stelde een bestek en begroting op voor de uit te voeren werken. Dit werd na accoordbevinding door de departementsadministratie ter goedkeuring aan de Minister van Binnenlandse Zaken gezonden. Na accordering opende dit Ministerie een krediet. De ingenieur moest nu weer via zijn departementale administratie, al naar gelang de werkzaamheden vorderden, verzoeken om uitbetaling van deze gelden. De autorisatie daartoe kwam weer van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, dat via de schatkist de gelden liet uitbetalen aan de ontvanger-generaal van het departement. Deze kon dan tenslotte de rekening voldoen aan de aannemer. Dat dit systeem zeer traag en inefficiënt functioneerde, is evident. Het departementsbestuur kon zodoende in het geheel niet zelf beschikken over de in het eigen gebied geheven tolgelden.¹⁶ Op 4 september 1799 deelde de minister mede dat als opvolger van ingenieur Cavenne, die benoemd was tot commissaris van het Directoire exécutif bij het departementale bestuur, voorlopig de heer Jean-Marc Delapré was aangesteld. Op 30 maart 1800 werden beide benoemingen echter weer teruggedraaid: Cavenne keerde terug als ingenieur en Delapré's benoeming werd geannuleerd.

In november 1799 kon commissaris Cavenne aan de Minister melden dat de grote wegen, zonder werkelijk in goede staat te zijn, toch wel berijdbaar waren. Er werd toen flink aan de wegen gewerkt en de verbindingen verbeterden met de dag. Cavenne was van mening dat het barrière-systeem met verpachting van de tollен en een onderhoudsplicht voor de wegen voor de pachters in dit departement nooit tot goede resultaten zou kunnen leiden, een opvatting die zijn voorganger ook al eens naar voren had gebracht.¹⁷ Zo was er bij de eeuwwisseling, op het einde van het Directoire-bewind, een einde gekomen aan de voortdurende achteruitgang van het bestaande wegennet. Er was een voorzichtig begin gemaakt met het herstel hiervan.

II

De nieuwe regering van het Consulaat, die bij de staatsgreep van 18 brumai-

¹⁵ Petot, 400; FA-2245, 23 stuks betalingsopdrachten.

¹⁶ Petot, 386-387; FA-2245, brief van receveur-général Veugen aan de departementsadministratie van 25 Brumaire VII.

¹⁷ FA-2245, brief van hoofdingenieur te Brussel van 15 Prairal V; FA-2250, brieven van de Minister van Binnenlandse Zaken van 8 Messidor V, 18 Fructidor VII en 9 Germinal VIII; Décadaire rapporten, 162, 197.

re VIII (9 november 1799) aan het bewind kwam, gaf het binnenlandse bestuursapparaat een nog sterker gecentraliseerd karakter. Voor wat betreft de wegenbouw kwam, landelijk gezien, de hoogste autoriteit te liggen bij een nieuwe functionaris die de titel kreeg van 'Conseiller d'Etat, Directeur-Général des ponts et chaussées, canaux, taxe d'entretien et de la navigation intérieure & c.'. Deze functionaris, die rechtstreeks onder de Minister van Binnenlandse Zaken ressorteerde, had de dagelijkse leiding van de 'Service des ponts et chaussées', en was voorzitter van de 'Conseil Général des ponts et chaussées', die wekelijks te Parijs vergaderde over alle belangrijke aangelegenheden op het gebied van de wegenbouw. De eerste directeur-generaal was Emmanuel Crétet, die deze functie van 1800 tot 1806 bekleedde.¹⁸

Het personeel van de Dienst voor bruggen en wegen van het departement van de Nedermaas bestond in juni 1800 uit 'ingénieur ordinaire' F.A. Cavenne, die een salaris van 2.400 francs per jaar ontving en de beide 'conducteurs' (opzichters) J. Laurent Laguesse père en A.J. Laguesse fils, die ieder 1.200 francs per jaar verdienden. Wanneer dit nodig was nam men 'cantonniers' in dienst die een dagloon van 1 franc kregen. De uitbetaling van de salarissen liet echter nogal eens te wensen over, zoals blijkt uit een brief van prefect Becays-Ferrand aan de directeur-generaal de dato 31 juli 1800, waarin hij zich beklaagde over het feit dat de medewerkers van de Dienst bruggen en wegen al zes maanden geen salaris meer hadden ontvangen.¹⁹

Hieruit blijkt eens te meer het gebrek aan financiële middelen voor de wegeaanleg in die dagen. De opbrengsten van de onderhoudsbelasting bleven tegenvallen. In geheel Frankrijk bedroegen deze tijdens het jaar 8 in totaal de som van 14.659.648 francs en ook in de volgende jaren bleven zij rond de 15 miljoen schommelen. In het departement van de Nedermaas lag de jaarlijkse opbrengst rond de 57.000 francs, hetgeen veel te laag was voor het uitvoeren van alle noodzakelijke werkzaamheden aan de wegen. Het was daarom dringend gewenst dat er van de kant van de regering aanvullende fondsen ter beschikking zouden worden gesteld. Was het Directoire hiertoe niet bereid of in staat gebleken, het Consulaat droeg er zorg voor dat er op steeds grotere schaal geld voor de wegenbouw beschikbaar kwam. Eerste consul Napoléon Bonaparte was een vurig voorstander van goede verbindingswegen. Hij was namelijk van mening dat deze van kapitaal belang waren voor de handhaving van het regeringsgezag en voor de bevoor-

¹⁸ Petot, 413-417 en 424-426.

¹⁹ FA-2252, brief van 12 Thermidor VIII.

dering van het eenwordingsproces van het inmiddels aanzienlijk in omvang toegenomen Franse rijk. Een uitgebreid verhard wegennet zou hem immers in staat stellen om zijn legers op snelle en efficiënte wijze door heel het rijk te verplaatsen, terwijl ook berichten van de regering zoals wetten, besluiten en circulaires snel tot in de verste uithoeken bekend konden worden gemaakt. Voor het goed functioneren van het sterk gecentraliseerde Franse bestuursapparaat was dit een eerste vereiste. Daarnaast verloor hij het belang van een goed wegennet voor de economie van de Republiek niet uit het oog. Sneller en gemakkelijker vervoer van goederen zou de vervoerskosten drukken en de handel bevorderen. Het arbeidsintensieve karakter van de wegwerkzaamheden zou de werkgelegenheid ten goede komen. Het terugdringen van werkloosheid en bedelarij vond Napoléon niet in de laatste plaats zo noodzakelijk omdat er daardoor minder snel sociale onrust zou ontstaan in tijden van crisis. Derhalve liet hij zich steeds nauwkeurig op de hoogte houden van de activiteiten op wegebouwgebied en nam hij in deze zelf alle beslissingen van enige importantie. Steeds bereid om hiervoor gelden ter beschikking te stellen, eiste hij wel dat deze dan ook op een rationele en doelmatige wijze werden benut.²⁰

Prefect Becays-Ferrand ging zich al snel na zijn ambtsaanvaarding bezighouden met wegebouwaangelegenheden. Zo maakte hij in september van het jaar 1800 een rondreis door zijn departement en constateerde toen dat de wegen zich in een weinig florissante staat bevonden. Het ergst was het volgens hem gesteld met de wegen Kerkrade-'s-Hertogenrade-Jülich en Luik-Hasselt-Holland, waar de tolpachters weinig of geen onderhoud aan hadden verricht. Dikwijls weigerden reizigers vanwege het slechte wegdek de verschuldigde tolgelden te betalen, wat meer dan eens tot fikse ruzies met de tolheffers leidde. Ingenieur Cavenne kreeg daarom opdracht de pachters aan te sporen hun onderhoudsplicht vóór de winter alsnog uit te voeren. In een schrijven van 8 oktober 1800 antwoordde de ingenieur dat de situatie in de Nedermaas in vergelijking met andere departementen nog wel meeviel en dat het overigens niet aan de ingenieurs te wijten was dat de toestand van bepaalde wegen niet optimaal was. De regering had immers voor zomer en herfst van het jaar 1800 slechts de zeer bescheiden som van 15.000 francs ter beschikking gesteld aan het departement om daarmee ongeveer 150 kilometer 'chaussée' te onderhouden. Verder kon de Nedermaas nog op zo'n 3.000 francs rekenen inzake ontbonden pachtvereenkomsten van barrières. Men ging toen werken aan het herstel van de wegen Maastricht-Aken en Luik-

²⁰ Petot, 405-413 en 454-458; Cavenne, F.A., *Statistique du département de la Meuse-Inférieure*, Maastricht 1802, 60.

Den Bosch terwijl verder de Maastrichtse Maasbrug werd gerepareerd.²¹ Tijdens de winter werd er doorgaans niet gewerkt aan het wegnnet. Vaak sloot men na een vorstperiode de wegen een tijdlang teneinde het stukrijden van het plaveisel te voorkomen. Zo liet de prefect tijdens de dooi van einde februari 1801 de wegen voor een periode van zes dagen afsluiten voor alle zware vrachtverkeer. Van deze maatregel waren uitgezonderd rijtuigen met vering, graantransporten voor de bevoorrading van de steden en wagens van het leger.²²

In 1802 verscheen er van de hand van ingenieur Cavenne een beschrijving van het departement, getiteld 'Statistique du département de la Meuse-Inférieure'. Dit boekje bevat ook een uitgebreide en nauwkeurige beschrijving van het bestaande wegnnet met een beoordeling van het nut en kwaliteit hiervan alsmede de planning voor de aanleg van nieuwe wegen. Cavenne onderscheidde drie hoofdwegen. De eerste was de weg van Luik naar Brussel via Sint-Truiden en Leuven. De tweede leidde van Luik naar 's-Hertogenbosch over Tongeren en Hasselt. Hij was niet ontevreden over de kwaliteit van deze beide wegen: zij waren met straatstenen verhard, hadden een strak rechthoekig tracé en een constante breedte van 17 meter inclusief de bermen. Hun gezamenlijke lengte bedroeg '8 myriamètres', dat is 80 kilometer. Deze wegen waren belangrijk omdat ze deel uitmaakten van de hoofdverbindingswegen van de Franse Republiek, maar voor het departement zelf waren ze relatief van minder belang omdat ze niet via de hoofdstad Maastricht liepen en hiermee ook niet door middel van andere wegen in verbinding stonden. Daardoor was het voor Belgische en Hollandse kooplieden gemakkelijker om hun handelswaren naar Luik te brengen. De derde hoofdweg voerde van Maastricht over Berg en Terblijt, Valkenburg en Heerlen naar Aken. Deze had een lengte binnen het departement van 26.689,1 meter. Omtrent deze weg gaf de ingenieur een heel wat negatiever oordeel vanwege het kronkelige tracé en de gebrekkige constructie. De weg had een breedte van slechts elf meter en had geen fundering, waardoor het grind dat men op het wegdek aanbracht bij vochtige bodem geheel hierin wegzakte.

Deze laatste weg had drie aftakkingen: de eerste splitste zich achter Heerlen af en leidde over Herzogenrath naar Geilenkirchen. De lengte hiervan bedroeg 17 kilometer. In de periode 1783-1786 was dit weggedeelte geheel met straatstenen verhard door de abdij van Rolduc om de afzet en de export

²¹ FA-2246, brief van prefect aan Ing. Cavenne van 22 Fructidor VIII; FA-2273, brief van Ing. Cavenne aan prefect van 16 Vendémiaire IX; FA-2273, brief van prefect aan hoofd-ingenieur van 8 Thermidor VIII.

²² FA-2275, brief van Ing. Cavenne aan prefect van 1 Ventôse IX.

van steenkool uit de streek te vergemakkelijken. De tweede aftakking liep van Maastricht over Meerssen en Houthem naar Valkenburg, waar hij weer aansloot op de weg naar Aken. De derde zijtak voerde van Maastricht via Rothem en Beek naar Sittard over een afstand van 14.696,7 meter (binnen het departement). De beide laatste takken waren qua tracé en constructie even gebrekkig als de weg Maastricht-Aken.

Het hoofdwegennet van het hele departement had zodoende een totale lengte van 150.406 meter, waarvan 98.869 verhard met straatstenen en de rest bedekt met keien, grind en aarde.

Over de onderhoudstoestand vermeldde Cavenne dat deze naar omstandigheden redelijk te noemen was:

'Les routes du département sont actuellement aussi bonnes qu'on peut le désirer, après les circonstances pénibles dans lesquelles le Gouvernement s'est trouvé; elles sont généralement roulantes et bien conservées. Il y a même quelques parties de chaussée qui sont en très bon état.'

De structuur van het wegennet van de Nedermaas kon daarentegen maar als uiterst matig worden betiteld. De twee beste wegen, die het departement verbonden met België en Holland, eindigden in Luik. De centraal gelegen vestingstad Maastricht, met zijn 18.000 inwoners tevens de grootste stad en hoofdstad van de Nedermaas, had geen verharde verbindingswegen naar het westen en het zuiden, terwijl ook de wegen naar het noorden en oosten veel te wensen overlieten. Het arrondissement Roermond bezat zelfs in het geheel geen verharde wegen. Deze toestand was volgens de ingenieur het resultaat van het egoïsme en de tegenstrijdige belangen van de verschillende soevereinen die tijdens het Ancien Régime deze streek onderling deelden. Het beleid van de Franse regering was er echter op gericht om hierin verbetering te brengen.

Derhalve ontvouwde Cavenne plannen om te komen tot de aanleg van twee volledig nieuwe verharde wegen: één in noord-zuid richting en één in oost-west richting. De meest belangrijke van beide zou worden geconstrueerd tussen Sint-Truiden en Aken, en zou komen te lopen via Tongeren, Maastricht, Gulpen en Vaals. De totale lengte zou 60 kilometer gaan bedragen en dit zou een verkorting van de afstand tussen België en Duitsland betekenen met circa 18 kilometer ten opzichte van de oude verbinding via Luik. Verder was het de bedoeling een nieuwe weg met een lengte van 80 kilometer tussen Maastricht en Venlo over de westelijke Maasoever via Maaseik aan te leggen. Deze zou het verkeer tussen Frankrijk en Pruisen vergemakkelijken en met name vanuit militair oogpunt gezien van groot belang zijn. In die tijd was de Maas namelijk de tweede natuurlijke ver-

dedigingslinie (na de Rijn) van de noord-oostgrens van de Franse Republiek. Tenslotte adviseerde Cavenne een verbetering van de reeds bestaande weg Maastricht-Valkenburg-Aken. Deze diende te worden verbreed en het tracé moest worden rechtgetrokken.²³

In het voorjaar van 1802 begon de Dienst bruggen en wegen inderdaad aan voorbereidende werkzaamheden voor de weg Sint-Truiden-Aken. Voor het eerst sinds 1794 werkte men in het departement aan de aanleg van een geheel nieuwe weg. In april van dat jaar startte ingenieur Cavenne met de terreinverkenningen voor het weggedeelte Maastricht-Tongeren dat in eerste instantie gerealiseerd zou gaan worden. Blijkbaar was niet iedereen blij met de aanleg hiervan, want herhaaldelijk werden de door de ingenieur in het veld geplaatste meetstokken door onbekenden ontvreemd. Prefect Loyssel zag zich derhalve genoodzaakt de pachters en eigenaren van de landerijen waarover het tracé was geprojecteerd in een rondschrijven van 17 mei 1802 hiervoor ernstig te vermanen. Indien er nog meer diefstallen zouden plaatsvinden, zou hij de meetstokken door soldaten laten bewaken op kosten van de grondeigenaar.²⁴

Voor de wegebouwcampagne van het jaar 1802 had de directeur-generaal van bruggen en wegen aan het departement van de Nedermaas het aanzienlijke bedrag van 100.500 francs in het vooruitzicht gesteld. Hiervan maakte een som van 75.000 francs deel uit van het 'fonds extraordinaire de 7.500.000 francs', bestemd om buiten de tegenvallende opbrengsten van de tollens de belangrijkste wegen van heel het Franse rijk te kunnen repareren. Voor het eerst in zijn bestaan kreeg de 'Service des ponts et chaussées du département de la Meuse-Inférieure' de 'lang gehoopte financiële armslag'. Eindelijk konden alle bestaande hoofdwegen eens een grote onderhoudsbeurt krijgen. Doch ook enkele reeds eerder uitgevoerde maar nog niet betaalde werken aan de weg Luik-Holland dienden met deze gelden te worden voldaan. Na goedkeuring van de door hoofdgenieur Desgranges opgemaakte bestekken ging men op 3 mei 1802 in de préfecture te Maastricht over tot de aanbesteding van de geplande werkzaamheden. Dit gebeurde bij afslag, wat inhield dat geïnteresseerde aannemers voor een prijs die gelijk was aan of lager was dan de in het bestek en de begroting geraamde, aan konden bieden het werk uit te voeren. Doorgaans werd het werk gegund aan de laagste bidder, hoewel ook zaken als vakmanschap,

²³ Cavenne, *Statistique*, 57-61; FA-2260, mededeling van Ing. Ansquer van 4 Pluviôse XIII.

²⁴ FA-2246, brief van prefect aan hoofdgenieur van directie Dijle van 4 Floréal X; FA-2273, circulaire van de prefect van 27 Floréal X.

kredietwaardigheid en moraliteit door de prefect in zijn oordeel werden betrokken. Overigens verliepen de werkzaamheden niet geheel zonder problemen. Door de droge zomer van 1802 liep de aanvoer van straatstenen heel wat vertraging op. Deze stenen moesten namelijk via rivieren uit het departement van de Ourthe worden aangevoerd, en bij lage waterstanden bleken die niet bevaarbaar te zijn. Verder waren de aannemers Robijns en Bronckaerts naar de mening van ingenieur Cavenne veel te traag met het uitvoeren van het werk. Daarom vroeg hij op 20 december 1802 aan de prefect om deze beide heren eens streng toe te spreken en, indien dit niet het gewenste effect mocht sorteren, de uitbetalingen aan hen stop te zetten. Achteraf bleek het gesprek toch wel het gehoopte resultaat op te leveren, want drie weken erna waren de werkzaamheden al praktisch voltooid. In april, mei en juni konden dan ook alle werken officieel worden opgeleverd, zoals blijkt uit door Cavenne opgemaakte processen-verbaal.²⁵

De wegen waar niet aan gewerkt was, bleven nochtans in een miserabele staat verkeren, want diverse klachten hierover bereikten de prefectuur. Zo schreef de Hollandse burger Van de Wall op 3 april 1803 dat de weg van Maastricht naar Venlo bij Susteren was onderbroken omdat daar een brug over een beek het had begeven en de rijtuigen, niet zonder gevaar, door het water moesten. De gemeenteraad van Vaals richtte op 2 maart 1803 een verzoek aan prefect Loysel om de weg van Vaals over Gulpen naar Maastricht te laten herstellen. Deze bevond zich in een dusdanig slechte staat dat hij van tijd tot tijd totaal onbegaanbaar was. Met het oog op de zich ontwikkelende industrie in Vaals ('fabriques considérables') vond de gemeenteraad dat herstel dringend was gewenst, temeer daar de prefect van het Roerdepartement de weg van Vaals naar Aken wel al had laten repareren.

In april 1803 gaf de directeur-generaal van bruggen en wegen toestemming aan de prefect om een 'piqueur' (opzichter) te benoemen, die controle moest gaan uitoefenen op de wettelijk maximaal toegestane gewichten van voertuigen. Dit om overmatige slijtage van het wegdek door overbelaste vrachtwagens tegen te gaan. In mei van datzelfde jaar kreeg de Nedermaas voor het eerst een eigen hoofdingenieur in de persoon van Ing. Ansqer, die

²⁵ FA-2275, dévis des ouvrages à faire en l'an 10, opgemaakt door hoofdingenieur Desgranges de dato 23 Germinal X; procès verbal d'adjudication van 13 Floréal X; FA-2274 en FA-2246, processen-verbaal van 16 Germinal XI, 16 Floréal XI en 12 Prairal XI; FA-2246, diverse betalingsopdrachten uit de jaren X en XI; FA-2259, brieven van Ing. Cavenne van 29 Frimaire XI en 15 Nivôse XI.

voorheen in Abbeville in het departement Somme was gestationeerd.²⁶ Ook in 1803 werd er weer druk gewerkt aan het onderhoud van de hoofdwegen. In totaal spendeerde men hier een bedrag van 119.000 francs aan. De voorbereidingen voor de aanleg van de nieuwe weg Maastricht-Tongeren naderden langzaam hun voltooiing. De opmeting en tracering van de weg alsmede het bestek en de begroting waren gereed, zodat op 30 april 1803 de eerste affiches met de aankondiging van aanbesteding in heel het departement konden worden aangeplakt. De weg zou een lengte van 16.982,75 meter krijgen en de som van 497.807,44 francs moeten gaan kosten. De breedte van het wegdek zou 5,3 meter gaan bedragen. De aanbesteding van het eerste gedeelte van de weg vond op 18 juli 1803 plaats voor een prijs van 50.000 francs aan aannemer Mullers uit Maastricht. Toch zou het nog een jaar duren vooraleer er een officieel begin werd gemaakt met de aanleg. Op 27 november zond de prefect een circulaire aan de burgemeesters van de gemeenten tussen Maastricht en Tongeren, waarin hij hen meedeelde dat grondeigenaren wier land was onteigend voor de bouw van de nieuwe weg, zich aan de kas van de 'réceveur-général du département' konden vervoegen om er de hun toekomstige schadeloosstelling te ontvangen. De hoogte daarvan was aan de hand van een taxatie door de prefectuur vastgesteld.²⁷ Al met al brachten de 4½ jaar van het Consulaat de Nedermaas op wegenbouwgebied een duidelijke kentering ten goede.

III

Op 15 juli 1804 vond er te Maastricht de eerste steenlegging door prefect Loysel plaats van de nieuwe weg naar Tongeren, in tegenwoordigheid van talrijke hoogwaardigheidsbekleders. In zijn toespraak benadrukte de prefect het grote nut voor de bevolking van deze weg en de grote zorg voor het algemeen belang die de Franse overheid door de aanleg ervan toonde. Een koperen gedenkplaqueet begroef men op een diepte van drie meter onder het wegdek. De nieuwe weg zou de naam 'Route Napoléon' krijgen.²⁸ Vanaf dat moment werd er telkenjare aan de bouw van deze weg gewerkt. Ieder jaar vond er een nieuwe aanbesteding plaats van uit te voeren werken. De benodigde financiële middelen waren afkomstig uit verschillende bronnen: enerzijds uit de 'fonds extraordinaires du Trésor Public', anderzijds uit de

²⁶ FA-2246, brief van de Conseil municipal de la commune de Vaels aan prefect van 11 Ventôse XI; FA-2251, brief van de directeur-generaal van 29 Germinal XI; FA-2259, brief van Ing. Ansquer aan prefect van 28 Floréal XI; FA-2259, brief van J. van de Wall aan de prefect van 13 Germinal XI.

'fonds du département'. Bij wet van 12 ventôse an 12 (3 maart 1803) was besloten tot de aanleg van de nieuwe weg en in deze wet was ook aangegeven dat het departement zich de vereiste gelden diende te verschaffen door een speciale opslag op de directe belastingen, te weten 'cinq centimes additionnels aux contributions foncière, personnelle et mobilière, des portes et fenêtres et des patentes'. In de periode 1803-1810 bracht deze heffing het departement jaarlijks zo'n 56.100 francs op. De bijdragen uit de schatkist varieerden daarentegen nogal van jaar tot jaar: in de jaren 1803 tot en met 1806 ontving men hieruit in totaal de som van 121.154 francs, terwijl tijdens het jaar 1807 door het rijk niets werd betaald, waardoor de bouw enige vertraging opliep. Een derde bron waaruit een, zij het bescheiden, bijdrage in de kosten van de nieuwe weg afkomstig was, waren de armenhuizen. In een schrijven van 12 mei 1804 verzocht de prefect aan de 'Bureaux communaux de bienfaisance de Maestricht, Tongres, Looz et St. Trond' om een bijdrage, waarbij hij er op wees dat de aanleg van deze weg een vergroting van de welvaart van de burgers zou opleveren, waardoor de armenhuizen logischerwijze in de toekomst op hogere inkomsten in de vorm van schenkingen zouden kunnen rekenen. De bijdragen van de armenhuizen aan de wegaanleg zouden worden gebruikt om dagloners te betalen. De administrateurs van de armenhuizen dienden dan 'les pauvres valides' naar de wegwerken te zenden om er in het belang van de publieke zaak de armen uit de mouwen te steken. Wie niet bereid was om aan de weg te gaan werken, hoefde niet meer op enige bijstand te rekenen. Gedurende het jaar 13 (1804-1805) ontving de prefectuur van de diverse armenhuizen in totaal een bedrag van 24.000 francs.²⁷

In 1804 werd er in heel Frankrijk een nummering van de hoofdwegen doorgevoerd. In de Nedermaas ging de weg van Maastricht over Sittard naar Venlo deel uit maken van 'route no. 6 de Paris à Nimègue', hoewel deze weg zich ten noorden van Beek toch in een uiterst slechte staat bevond. De wegen Tongeren-Maastricht en Maastricht-Valkenburg-Heerlen-Aken gingen behoren tot 'route no. 42 d'Ostende à Dusseldorf'. Weg nummer 46

²⁷ FA-314, affiche van 10 Floréal XI; FA-2246, brief van directeur-generaal van 14 Fructidor XII en circulaire van de prefect van 5 Frimaire XII; FA-2250, route neuve de Maestricht à St. Trond, comptabilité, diverse jaren.

²⁸ Huybrigts, F., Les routes militaires, in: *Bulletin de la Société scientifique et littéraire du Limbourg* 21 (1903), 301-309; Cobban, A., *A history of modern France*, II, Harmondsworth 1961, 17-18, 228.

²⁹ FA-2246, état de dépense de 9 Vendémiaire XIII; FA-2285, tabellen van belastingontvangsten ten behoeve van de wegeaanleg Maastricht-Tongeren, jaren XII-1810 en brief van de prefect van 22 Floréal XII.

liep van Mechelen via Sint-Truiden naar Luik en weg nummer 186 leidde van Luik naar Den Bosch over Hasselt.

Op 25 augustus 1804 besloot Napoléon tot een reorganisatie van de Dienst voor bruggen en wegen. Deze zou voortaan 'Corps impérial des ponts et chaussées' heten. De Nedermaas kwam te ressorteren onder 'la troisième Inspection, comprenant le bassin de la Meuse et celui de la Moselle', zetelend te Trier met als 'inspecteur divisionnaire' een zekere heer Saget. Het vaste personeelsbestand en de salariëring van het korps in de Nedermaas zag er in de zomer van 1805 als volgt uit. Hoofdingenieur der tweede klasse Ansquer verdiende 4.500 francs 's jaars, ingenieur der eerste klasse Cavenne ontving 2.800 francs op jaarbasis. De beide opzichters vader en zoon Laguesse kregen een salaris van 1.200 francs elk. Dan was er nog een nieuwe opzichter, Sermoise genaamd, in dienst gekomen. Deze hield zich echter niet bezig met de wegenbouw, maar werkte uitsluitend aan de aanleg van het 'Grand canal du Nord', de geplande verbinding tussen Schelde en Maas. Op de salarissen werd een inhouding van drie procent toegepast ter voorziening in een ouderdomspensioen. Na dertig jaar actieve dienst konden de ingenieurs hierop aanspraak maken. De hoogte van het pensioen was gerelateerd aan het gemiddelde salaris van de laatste drie jaar, vermeerderd met een toeslag voor ieder jaar dat men langer dan dertig jaar in functie was geweest. Ingenieurs die na een kortere diensttijd waren gedwongen de dienst te verlaten, kregen een lager pensioen. Weduwen en wezen hadden eveneens recht op een, weliswaar zeer laag, pensioen.

In 1805 stelde men in het departement een tweetal weegbruggen op met het doel controle te kunnen uitoefenen op de wettelijk vastgelegde maximumgewichten van vrachtwagens. Ook de voorgeschreven minimumbreedte van de velgen controleerde men hier. De ene weegbrug, op weg no. 46 te Gelinden, werd bediend door Trudo Hendrix, die hiervoor een loon van 300 francs kreeg, terwijl de tweede te Tongeren op weg no. 186 werd bemand door ene Sampermans tegen een jaarloon van 600 francs. Overtreders moesten aan hen een fikse boete betalen.³⁰

Aan de heffing van de onderhoudsbelasting voor de wegen kwam op 21 september 1806 een einde. Deze belasting had nooit de verwachte revenuen opgeleverd. De barrières werden opgeheven en de tolhuizen verkocht. Een uitermate belangrijk document is het 'Rapport de l'Ingénieur en Chef au Corps Impérial des Ponts et Chaussées du Département de la Meuse

³⁰ Petot, 424-430; FA-2246, état de dépense van 9 Vendémiaire XIII; FA-2250, décret impérial de 7 Fructidor XII; FA-2247, brief van de directeur-generaal van 15 Germinal XIII, état des appointements van 6 Vendémiaire XIV.

Inférieure à monsieur le Conseiller d'Etat, Directeur-Général des Ponts et Chaussées, navigation, ports maritimes etc. sur l'état des travaux exécutés en 1807 dans le département', gedateerd 26 januari 1808, dat exact weergeeft welke werkzaamheden er in 1807 waren verricht en hoe het wegennet er op dat moment aan toe was.³¹

Ansquer schreef hierin met betrekking tot de nieuwe weg Maastricht-Tongeren dat de grondwerken per ultimo 1806 nagenoeg waren voltooid, dat er 7.454 meter was geplaveid van de totale afstand van 16.203 meter en dat er op het einde van 1806 in totaal een bedrag van 306.572 francs was uitgegeven, waarvan 21.429,31 francs aan schadeloosstellingen voor onteigende gronden. Gedurende het verslagjaar werden 1.026 strekkende meter verhard voor een bedrag van 42.341,09 francs en werd 6.100 francs uitgekeerd wegens onteigeningen. De hoofdingenieur sprak zijn teleurstelling uit over het uitblijven van de bijdrage uit de schatkist voor 1807 in de kosten van de aanleg en voorspelde dat, hoewel men reeds vier jaren aan de weg had gewerkt, het nog tenminste vijf jaar zou duren voor deze gereed zou komen als ook in de volgende jaren de rijksbijdrage niet zou worden uitbetaald. De planning voor het jaar 1807 had namelijk in de aanleg van 2.000 meter weg voorzien. De constructie van het 25 kilometer lange weggedeelte Tongeren-Sint-Truiden zou dan helemaal op de lange baan worden geschoven, en dat terwijl de nieuwe weg in zijn geheel toch een nieuwe verbinding zou gaan vormen tussen België en Duitsland en zowel voor de handel als voor het leger van het grootste belang zou zijn.

Voor wat betreft de normale onderhoudswerkzaamheden, de 'travaux ordinaires' aan de hoofdwegen vermeldde Ansquer dat deze nu werden verricht op basis van driejarige onderhoudscontracten, beginnend op 1 januari 1807. De begrote uitgaven bedroegen 87.114,21 francs per jaar. Desondanks had het departementsbestuur hiervoor slechts 59.900 francs uit de staatskas ontvangen in 1807, waardoor er, na aftrek van de kosten voor de opzichters en de employé's van de weegbruggen, een tekort resulteerde van 28.997,54 francs. Hij had grote moeite met deze gang van zaken en wees erop dat tijdens de duur van het voorgaande onderhoudscontract over de jaren 1804 tot en met 1806 er jaarlijks gemiddeld 65.346,97 francs was gespenseerd. Het toegekende bedrag van 59.900 francs was duidelijk ontoereikend, zodat men zich genoodzaakt zag alleen de meest druk bereiden weggedeelten te repareren. Ansquer vreesde derhalve weer een achteruitgang van de conditie van de wegen.

Daarnaast oefende hij kritiek op de zeer trage afhandeling van projecten en

³¹ FA-2258, rapport van 26 januari 1808.

aanbestedingen door het directoraat-generaal van de bruggen en wegen. Als gevolg hiervan konden de onderhoudswerkzaamheden van 1807 eerst met een half jaar vertraging in augustus van start gaan. Dit nu was een ongunstig tijdstip omdat enerzijds door de lage waterstanden van de rivieren de aanvoer van bouwmaterialen in gevaar kwam en anderzijds de meeste plattelandbewoners dan druk in de weer waren met de oogst, zodat ze minder gauw bereid waren om als dagloners in de wegenbouw te gaan werken. Ook het herstel van de 'Grand pont sur la Meuse à Maastricht' was hierdoor vertraagd.

De hoofdingenieur deed in zijn rapport aanbevelingen voor de verdere verbetering van het wegennet. Hij betoogde dat, als er één departement in het keizerrijk was waarvan de verbindingswegen hersteld en uitgebreid dienden te worden, dat zonder twijfel het departement van de Nedermaas was. Bij een oppervlakte van bijna 400.000 hectare en een bevolking van 263.000 inwoners had het immers maar een verhard wegennet van een kleine 160 kilometer, waarvan dan ook nog eens 50 kilometer van matige kwaliteit was:

‘... 5 myriamètres sont tracés et construits d’une manière si défectueuse qu’ils n’aboutissent à rien ou sont impraticable en hyver.’

Met name weg no. 6 van Parijs naar Nijmegen via Maastricht en Roermond behoorde tot de laatste categorie. Deze weg was namelijk benoorden Maastricht slechts over een afstand van circa 15 kilometer verhard en ten noorden van Beek was het niet meer dan een slechte veldweg. Deze verbinding werd pas sinds 1804 in zijn geheel aangemerkt als hoofdweg; voorheen werd alleen het verharde gedeelte als zodanig beschouwd. Ook het traject van Maastricht naar Aken in weg no. 42 liet qua breedte en tracering veel te wensen over.

Derhalve adviseerde Ansquer om de weg Maastricht-Sint-Truiden snel te voltooien en om de weg van Parijs naar Wesel, tot de aanleg waarvan keizer Napoléon inmiddels in principe had besloten, via Maastricht te laten lopen. Als belangrijke argumenten hiervoor noemde hij de bevoorrading van de vestingsteden Maastricht, Stevensweert, Roermond en Venlo, waarlangs deze weg over de westelijke Maasoever diende te leiden. Ook de handel met deze steden alsmede het postvervoer zouden profijt trekken van dit tracé. Een praktisch voordeel bij de aanleg van deze weg parallel aan de Maas zou de gemakkelijke bereikbaarheid van kiezel uit deze rivier zijn.

De hoofdingenieur pleitte voor een strengere selectie van de aannemers die tot de aanbestedingen van wegenbouwwerken werden toegelaten. Men kon beter het werk laten uitvoeren door te goeder naam en faam bekend staande aannemers dan door dubieuze figuren die tegen extreem lage prijzen in-

schreven op de aanbestedingen. Deze laatsten kwamen dikwijls te laat tot de ontdekking dat ze te laag hadden ingeschreven, waardoor zij ofwel failliet gingen, ofwel zich gedwongen zagen kwalitatief minder werk af te leveren. Met betrekking tot het personeel van de 'Ponts et Chaussées' uitte Ansquer zijn tevredenheid. Hij droeg opzichter Laurent Laguesse zelfs voor voor promotie tot 'conducteur de la première classe', gezien zijn anciënniteit, zijn ijver en zijn toewijding voor het werk. De totale personeelskosten voor 1807 hadden 12.200 francs bedragen, waarvan echter eerst 9.400 francs door de departementale kas was ontvangen. Er was dus weer een achterstand van circa drie maanden in de betaling van de salarissen.³²

Voor het jaar 1808 bestond de planning voor de weg Maastricht-Tongeren uit de verharding van 2.305 strekkende meter wegdek. De kostenbegroting hiervoor beliep 80.000 francs, te weten 50.000 francs uit de departementskas en 30.000 uit de staatskas. Daarnaast was er nog in een bedrag ad 6.200 francs voorzien vanwege onteigeningskosten.

Uit het op 10 november 1807 gedateerde bestek blijken enkele technische bijzonderheden over de nieuwe weg. Men was indertijd met de aanleg begonnen te Maastricht en werkte nu geleidelijk aan richting Tongeren. De weg kreeg een totale breedte van zestien meter. De fundering en het verharde wegdek waren vijf meter breed en werden aan weerskanten begrensd door bermen van drie en een halve meter breed. Daarbuiten lagen dan de greppels ten behoeve van de waterafvoer, die elk bovenaan twee meter breed waren, aflopend tot 80 centimeter op de bodem. De diepte ervan bedroeg 60 centimeter. De welving van zowel de fundering als het wegdek mat negen centimeter op steile hellingen en veertien centimeter op minder steile hellingen. De bermen dienden vanaf het wegdek tot aan de greppels met twintig centimeter af te lopen. De fundering bestond uit een achttien centimeter dikke laag zuiver zand. Hierop brachten de wegebouwers de wegverharding aan, die bestond uit kantstukken van 32 bij 18 bij 27 centimeter, en straatstenen, 'pavé's' genoemd, met afmetingen van 18 bij 18 bij 21 centimeter. Deze stenen moesten dan stevig op de onderlaag worden gelegd. De ruimte tussen de stenen onderling, die niet meer dan negen millimeter mocht bedragen, werd dan met zand opgevuld. De stenen dienden vervolgens met een twintig kilogram zware straatstamper te worden aangestampt. Stenen die hierbij braken, moest de aannemer terstond vervangen. Na inspectie door de ingenieur bedekte men de weg tenslotte met een laag zand van twee tot drie centimeter dikte. De te gebruiken straatstenen dienden afkomstig te zijn uit de steengroeven van Montfort, Pous-

³² FA-2258, rapport van 26 januari 1808.

seur en Chaudfontaine in het departement van de Ourthe. Uitdrukkelijk stelde de hoofdingenieur in het bestek dat het verboden was stenen uit de groeve van Scherait (Cheratte bij Luik) te betrekken omdat deze, naar gebleken was, te snel barstten. Het zand was doorgaans afkomstig uit groeven in de directe omgeving van de bouwplaats.³³

In 1810 verliet ingenieur F.A. Cavenne het departement van de Nedermaas. Hij was namelijk benoemd tot hoofdingenieur in het departement van de Doire (Noord-Italië), waar hij onder meer ging werken aan een brug over de Po te Turijn. Een hele tijd later, in 1831, zou hij inspecteur-generaal van de Dienst voor bruggen en wegen worden. In 1842 volgde zijn benoeming tot directeur van de 'Ecole des Ponts et Chaussées'.³⁴

De uiterst belangrijke 'Route impériale no. 3 de Paris à Wesel' zou inderdaad, zoals hoofdingenieur Ansquer reeds hoopte, door de Nedermaas komen te lopen, en wel via Maastricht, Maaseik en Venlo. Deze weg maakte deel uit van een achttal, in opdracht van Napoléon nieuw aan te leggen hoofdwegen die vanuit Parijs naar de uithoeken van het keizerrijk zouden uitwaaiëren. Zij zouden als instrumenten moeten dienen in het unificatieproces van het immense, op dat moment bijna geheel Europa omvattende, Franse rijk. Op 24 februari 1811 besloot de keizer om weg no. 3 door te trekken van Wesel aan de Rijn via Münster, Osnabrück en Bremen naar Hamburg om zo een goede verbinding met de recentelijk ingelijfde Noordduitse hanzesteden tot stand te brengen. Door de aanleg van deze straatweg rekende men op een tijdsbesparing van maar liefst zestig uren voor een reis van Parijs naar Hamburg. Napoléon drong er op aan deze weg in een hoog tempo te construeren en stelde daartoe een royaal budget ter beschikking: voor de bouw van de hele weg de som van 7.600.000 francs.

In de Nedermaas begon men met de aanleg van het weggedeelte Venlo-Wesel, wat binnen het departement 4.044 meter lang zou worden. Op 23 januari werd dit werk gegund aan de 'entrepreneurs Rutten, Hustinx et Compagnie', die de bouw gedurende 1811 voltooiden. Van het weggedeelte tussen Maastricht en Venlo stelden de ingenieurs in dat jaar de bouwplannen op. De aanbesteding volgde op 2 november 1811, zodat de daadwerkelijke bouw eerst in 1812 kon aanvangen. 's Rijks schatkist had hiervoor in 1811 aan het departementsbestuur het aanzienlijke bedrag van 700.000 francs in het vooruitzicht gesteld.³⁵

³³ FA-2274, dévis des ouvrages à exécuter en 1808, gedateerd 10-11-1807.

³⁴ Roppe, 114-115.

³⁵ Petot, 473-481, 491; FA-2258, verslag van Ing. Ansquer van 20-01-1812; brief van de directeur-generaal van 11-05-1812.

Het keizerlijk decreet van 16 december 1811 leidde tot een volledig nieuwe indeling van de wegen. Constructie en onderhoud van de wegen der eerste en tweede klasse kwamen ten laste van het rijk, terwijl de wegen der derde klasse deels door het rijk en deels door de desbetreffende departementen dienden te worden gefinancierd. De kosten voor departementale en communale wegen moesten worden opgebracht door respectievelijk departementen en gemeenten. Als gevolg van deze nieuwe classificatie wijzigde ook de nummering van de wegen. Voor de Nedermaas betekende dit dat de kwalitatief mindere weg no. 6 Parijs-Nijmegen, wegdeel Maastricht-Roermond-Venlo, werd geclasseerd tot een departementale weg en vervangen werd door de nieuwe 'Route impériale de première classe no. 3 de Paris à Hambourg', hoewel deze op dat moment alleen nog op papier bestond voor wat betreft het gedeelte tussen Maastricht en Venlo. De weggedeelten Luik-Tongeren en Tongeren-Maastricht, die wel reeds gereed waren, gingen eveneens tot weg no. 3 behoren. Daarnaast kwam er een 'Route impériale de troisième classe no. 58 de Bruxelles à Aix-la-Chapelle' die bestond uit weggedeelten die voorheen waren aangeduid als no. 42 Oostende-Düsseldorf en no. 46 Antwerpen-Straatsburg. Deze weg liep van de grens met het departement Dijle tot aan de grens met het departement Ourthe en van Maastricht via Valkenburg en Heerlen naar Aken. Het eerste deel was geplaveid over een afstand van 17.304 meter. Er was nog een lacune tussen Heers en Tongeren welke men hoopte te vullen door de bouw van een nieuw verhard weggedeelte. Tussen Tongeren en Maastricht volgde weg 58 hetzelfde tracé als weg 3. Tenslotte was er nog een hoofdweg der derde klasse met het nummer 67, die leidde van Luik naar Utrecht via 's-Hertogenbosch. Deze had voorheen het nummer 186 gehad en deelde tussen Luik en Tongeren het tracé met weg no. 3.

Er werden op grond van de nieuwe indeling drie 'routes départementales de la quatrième classe' in de Nedermaas vastgesteld: nummer 1 was het hierboven al genoemde weggedeelte van Maastricht tot Roermond dat vroeger deel uitmaakte van hoofdweg no. 6; nummer 2 was de weg van Maastricht over Meerssen naar Valkenburg en nummer 3 was de weg die achter Heerlen aftakte van weg no. 58 en over Herzogenrath richting Geilenkirchen leidde.³⁶

Het jaarverslag van 'Ponts et Chaussées' over 1811 geeft een beeld van de toestand van het wegennet per 1 januari 1812. Het grootste deel van de

³⁶ Petot, 457-458; FA-2258, brief van de directeur-generaal van 11-05-1812; FA-2250, circulaire no 14 van 25-05-1812; tableau des cantons des routes impériales van 10-10-1812; brief van de directeur-generaal van 07-04-1813.

hoofdwegen bevond zich in een goede staat van onderhoud. Een uitzondering hierop vormde het weggedeelte tussen Hasselt en het departement 'Bouches du Rhin' van weg no. 67, dat op meerdere plekken te wensen overliet. Dit was te wijten aan het feit dat er al gedurende verscheidene jaren te weinig fondsen ter beschikking waren geweest voor deze verbinding, waardoor de ingenieurs zich genoodzaakt hadden gezien alleen het drukst bereden deel, tussen Hasselt en Luik, te laten repareren. In totaal had men tijdens 1811 aan het onderhoud van de wegen met de nummers 6, 42, 46 en 186 (oude nummering) een bedrag van 103.028,34 francs uitgegeven. Aan de minder belangrijke wegen Herzogenrath-Geilenkirchen en Maastricht-Meerssen-Valkenburg was daarentegen al twee jaar lang geen centime meer gependend. Desondanks bevonden ook deze zich in een alleszins behoorlijke staat, maar Ansquer merkte toch op dat hier spoedig weer onderhoud aan diende te worden verricht, mede met het oog op het drukke verkeer dat van deze wegen gebruik maakte.

De nieuwe weg Maastricht-Tongeren was in 1811 grotendeels voltooid. Alleen een stuk van ongeveer twee kilometer lang bij Berg was nog niet af omdat daar een steile helling het aanbrengen van een speciale fundering noodzakelijk maakte. In totaal was er 62.451 francs in deze weg geïnvesteerd tijdens dat jaar. Pas in april 1813 zou het ontbrekende stuk volledig geplaveid zijn.³⁷

In het jaar 1812 ging de bouw van de als geweldig belangrijk geachte weg no. 3 Maastricht-Venlo dan eindelijk van start. Directeur-generaal Molé hoopte dat de weg nog in hetzelfde jaar zou kunnen worden afgebouwd, zoals hij herhaalde malen aan prefect Roggieri schreef:

'Monsieur le Préfet, Sa Majesté desire que la route de Maestricht à Venlo soit terminée à la fin de 1812.'

Dit nu bleek een weinig realistische verwachting. De weg zou een totale lengte krijgen van 71.300 meter. Aan de weg Maastricht-Tongeren die slechts 16.200 meter lang was, had men circa negen jaar gewerkt. Zou men nu in hetzelfde tempo ook de weg Maastricht-Venlo bouwen, dan zou dit betekenen dat men hier niet één, maar veertig jaar over zou doen. De centrale regering stelde wel in ruime mate financiële middelen ter beschikking: in 1811 en 1812 in totaal 1.100.000 francs. Het vaste personeel van 'Ponts et Chaussées' werd met het oog op dit nieuwe project aanzienlijk uitgebreid. Aan de reeds langer in dienst zijnde functionarissen voegde men twee nieuwe ingenieurs, Bregeon en Sevenier, twee opzichters, Sermoise en

³⁷ FA-2258, compte raisonné au 1er janvier 1812 de la situation des routes etc., opgesteld door Ing. Ansquer, 20-01-1812.

Lemmen, alsmede een aspirant-opzichter, Weys, toe. Verder waren er nog twee leerlingen van de 'Ecole des Ponts et Chaussées' in de zomer van 1812 in het departement van de Nedermaas gedetacheerd. Zij heetten Gensolen en Bardonnant.³⁸

Bij de constructie van deze weg nam de Franse overheid haar toevlucht tot het inzetten van dwangarbeiders. Vanaf augustus 1812 werkten zodoende twee bataljons Spaanse krijgsgevangenen in de wegenbouw. Het 'Bataillon provisoire de prisonniers de guerre Espagnols' was tot en met januari 1813 hier tewerkgesteld, terwijl dit met het '24ième Bataillon d'ouvriers prisonniers de guerre Espagnols' tot november 1813 het geval was. Ieder bataljon telde bij oprichting circa 500 arbeiders en 12 of 13 militaire opzichters. De krijgsgevangenen waren erg slecht gekleed: de meesten van hen hadden geen schoenen en gingen in lompen gehuld. Daarom stelde hoofdingenieur Ansquer op 28 september 1812 aan de prefect voor om aan elk van hen een paar schoenen en twee hemden te verstrekken. Ook het eten liet veel te wensen over, zoals blijkt uit diverse klachten van de gevangenen. Ten behoeve van de huisvesting van de Spanjaarden bouwde men een aantal houten barakken à raison van 750 francs per stuk. Iedere barak bood plaats aan 25 tot 30 man. Gezien de grote spoed waarmee men de weg aanlegde, moesten de krijgsgevangenen tijdens de winter gewoon doorwerken, hoewel zij nauwelijks tegen de bijtende koude waren beschermd. Heel wat arbeiders moesten dan ook als gevolg van ziekte worden teruggebracht naar de kazerne. Sommigen slaagden erin te ontsnappen. Tenminste vier man kwamen tijdens de werkzaamheden te overlijden. In totaal hebben de krijgsgevangenen 132.124 mandagen werk verricht aan de weg.³⁹

Naast de dwangarbeiders werkte er ook een aannemer, Adam Smeets uit Roosteren, aan de bouw van de weg. Op 12 januari 1813 brak er onder diens arbeiders te Smeermaas een staking uit, omdat ze al meer dan drie weken geen loon meer van Smeets hadden gekregen. De aannemer beweerde op zijn beurt al ruim drie maanden geen betalingen van ingenieur Bregeon meer te hebben ontvangen. Daarnaast rekenden de vrachtrijders die voor hem werkten hogere tarieven. Door dit alles was Smeets in grote financiële problemen gekomen en derhalve verzocht hij de prefect op 15 februari om ontbinding van zijn contract 'à cause de pertes énormes'. Nadat de prefect

³⁸ FA-2283, brief van directeur-generaal Molé aan prefect Roggieri van 31-03-1812; FA-2247, loonstaat personeel van ponts et chaussées van juni 1812.

³⁹ FA-2247, brief van Ing. Ansquer aan prefect Roggieri van 28-09-1812; FA-2254, bestek van de barakken opgesteld door Ing. Ansquer op 20-08-1812; FA-2265, tableaux de situation du Service administratif des prisonniers, augustus 1812 tot en met september 1813.

hem nog een kans had gegeven om het werk te hervatten, werd zijn contract inderdaad opgezegd en zijn bezittingen in beslag genomen. Het is te begrijpen dat in Parijs directeur-generaal Molé bepaald niet was te spreken over deze situatie. Zijn brieven werden dan ook allengs scherper van toon. Zo schreef hij op 10 maart 1813 het volgende aan prefect Roggieri:

‘Ces travaux ne me paroissent pas encore conduits avec toute l’activité que je n’ai cessé de recommander d’après les ordres formels de l’Empereur. (...) Je vous prie seulement d’observer que tous nouveaux retards dans leur exécution retomberaient sur les ingénieurs et sur vous. Vous devez prendre toutes les mesures nécessaire pour le prompt achèvement de cette route et pour l’emploi des fonds considérables dont vous avez à disposer. Il faut que la route soit terminée dans le cours de cette campagne.’

Inderdaad stelde Molé op 29 maart hoofdingenieur Ansquer en ingenieur Bregeon persoonlijk verantwoordelijk voor de opgelopen achterstand. Ansquer kreeg een stevige reprimande en Bregeon werd met onmiddellijke ingang overgeplaatst naar Valenciennes. Tot zijn opvolger werd benoemd ingenieur Rousseau. Een nieuwe openbare aanbesteding van de werkzaamheden leverde niet het gewenste resultaat op: geen enkele aannemer bleek bereid of in staat te zijn om onder de gestelde maximumprijs de weg nog in 1813 te voltooien. Daarom besloot prefect Roggieri om de werkzaamheden in staatsbeheer, ‘en régie’, uit te voeren. Ansquer stelde daarop de volgende daglonen vast voor de arbeiders: vrouwen en zwakke arbeiders 90 centimes; middelmatige arbeiders 1,20 francs; goede arbeiders 1,35 francs; voormannen 1,75 francs. Voor een kar met één paard bespannen betaalde men 4,5 franc per dag, met twee paarden steeg dit bedrag tot 7,5 franc en met drie paarden tot 10,5 franc.⁴⁰

Sinds de zomer van 1813 groeide de ontevredenheid van de arbeiders over de uitbetaling van de lonen. Bij gebrek aan contante munt betaalde het departementsbestuur namelijk dikwijls uit in ‘bons de la caisse d’amortissement’. Bij verzilvering bleken deze waardepapieren helaas nog maar 70 tot 80 procent van hun nominale waarde op te brengen. In juli en oktober 1813 legden de arbeiders uit protest hiertegen enkele malen het werk neer. Om niet nog meer achterstand in de werkzaamheden te krijgen, besloten de

⁴⁰ FA-2283, brief van directeur-generaal Molé aan prefect Roggieri van 10-03-1813; brief van aannemer Smeets aan prefect Roggieri van 15-02-1813; brief van Ing. Sevenier aan Ing. Ansquer van 12-01-1813; brief van directeur-generaal Molé aan prefect Roggieri van 29-03-1813; brief van Ing. Ansquer aan prefect Roggieri van 22-03-1813; FA-2284, brief van prefect Roggieri aan directeur-generaal Molé van 20-05-1813.

prefect en enkele andere rijke burgers om zolang de lonen van de arbeiders uit eigen vermogen voor te schieten of om de schatkistbons zelf voor hen te verzilveren.

Zowel de prefect als de directeur-generaal van de Wegenbouw realiseerden zich in de zomer al dat de weg Maastricht-Venlo niet meer in het jaar 1813 afgebouwd zou kunnen worden, ondanks het feit dat men van plan was om 's winters met 600 man er aan door te werken. Op 21 september 1813 schatte de prefect de totale uitgaven om de weg te voltooien op 1.156.955,71 francs. Het weggedeelte tussen Maastricht en Maaseik (intern 'la première section' genoemd) was toen praktisch gereed en van het deel tussen Maaseik en Blerick waren de grondwerken grotendeels afgerond. Er moesten echter nog 109.360 kubieke meter kiezel en keien vanuit de Maas worden aangevoerd om het wegdek te verharderen. Met het oog op de grote haast waarmee de weg werd geconstrueerd, had men namelijk besloten het wegdek niet te bestraten met straatstenen maar het te bedekken met kiezel. Dit zou nog 27.338 mandagen werk vergen. Tevens had men voor het transport van de kiezel 60 boten nodig gedurende 60 werkdagen en ruim 1.000 wagens met paarden gedurende 87 werkdagen. Met name dit laatste bleek niet haalbaar omdat er enerzijds door aankopen van het leger onvoldoende paarden voorhanden waren in het arrondissement Roermond en anderzijds de aanwezige paarden en wagens hard nodig waren voor de landbouw.

In oktober 1813 vond de slag bij Leipzig plaats, die het einde aankondigde van het Franse bewind in de Nedermaas. De weg naar Venlo is dan ook niet meer afgebouwd door de Fransen.⁴¹

IV

Plannen voor de aanleg van nog enkele nieuwe wegen zijn niet meer door de Franse overheid gerealiseerd. Zo had Napoléon op 28 juli 1811 op advies van de prefect van de Nedermaas besloten om in plaats van de in eerste instantie geprojecteerde weg van Tongeren naar Sint-Truiden een kortere weg van Tongeren naar Heers te bouwen. Te Heers zou deze weg aansluiten op de weg van Luik naar Sint-Truiden en Brussel. Daartoe werd de heffing van de toeslag van vijf procent op de directe belastingen die men had

⁴¹ FA-2257, tableau de situation opgesteld door Ing. Ansquer op 05-04-1813; tableau de situation opgesteld door Ing. Ansquer op 06-10-1813; FA-2284, brief van prefect Roggieri aan directeur-generaal Molé van 21-09-1813; brief van Ing. Ansquer aan prefect Roggieri van 13-10-1813; brief van prefect Roggieri aan directeur-generaal Molé van 09-07-1813; brief van directeur-generaal Molé aan prefect Roggieri van 15-07-1813; brief van Ing. Ansquer aan prefect Roggieri van 25-06-1813.

ingesteld om de weg van Maastricht naar Tongeren deels te financieren, verlengd tot en met het jaar 1820. De aanleg van een weg van Tongeren naar Sint-Truiden zou ongeveer 1.000.000 francs hebben gekost, terwijl de verbinding Tongeren-Heers slechts ongeveer de helft van dat bedrag zou kunnen kosten. Op 22 mei 1813 werd het werk aanbesteed aan aannemer Bovi uit Maastricht voor de som van 493.209,09 francs. De weg zou 10,8 kilometer lang worden en een vijf meter breed wegdek krijgen. De goedkeuring uit Parijs voor deze aanbesteding liet echter op zich wachten en de weg is uiteindelijk dan ook nooit gerealiseerd.

Ook de weg Maastricht-Gulpen-Vaals is niet meer in de Franse tijd gerepareerd of opnieuw aangelegd, hoewel de prefect daartoe in februari 1813 een principe-besluit in voorbereiding had.⁴²

Toen de Franse ingenieurs het departement van de Nedermaas in het begin van 1814 verlieten, bevond zich het wegennet in een goede staat. In totaal hadden zij circa 49 kilometer nieuwe weg aangelegd en waren voorbereidende grondwerken over een afstand van plusminus 40 kilometer voltooid. De Nederlandse overheid kon hierop voortbouwen door enkele wegen aan te leggen die door de Fransen reeds waren ontworpen. Allereerst voltooiden men de weg Maastricht-Venlo en vervolgens werden de straatwegen van Tongeren via Borgloon naar Sint-Truiden (vanaf 1817) en van Maastricht over Gulpen naar Vaals (vanaf 1824) geconstrueerd. In de veertiger jaren volgde de aanleg van de weg van Maastricht via Sittard, Roermond en Venlo naar Nijmegen.⁴³

Op dit moment zijn alle in de Franse tijd herstelde en nieuw gebouwde wegen in gemoderniseerde vorm nog steeds als hoofdwegen in gebruik. De weg Maastricht-Maaseik-Venlo wordt nog steeds Napoléonsweg of Napoléonsbaan genoemd. De Franse wegen zijn ook nu nog herkenbaar aan hun kaarsrechte tracering, de zogenaamde 'alignements droits' en de beplanting van de berm met bomen. Zodoende vervullen deze wegen ook heden ten dage nog een belangrijke functie.

⁴² FA-2285, extrait des minutes de la Secreteriaie de l'Etat van 29-07-1811; brief van prefect Roggieri aan directeur-generaal Molé van 06-08-1810; FA-2266, Arrête van prefect Roggieri, gedateerd Frimaire 1813 (dit moet waarschijnlijk zijn: Février 1813).

⁴³ Vandermaelen, P., *Dictionnaire géographique du Limbourg*, Assen 1978, 116-118, 150-156; Schmal, H., 's-Rijks groote wegen in de 19e eeuw, in: *Historische geografie in meervoud*, Utrecht 1984, 78-94, 82.

**PERSONEELSBELEID BIJ DE NEDERLANDSE MIJNEN TIJDENS DE
JAREN DERTIG**

INLEIDING

Rond 1900 werd in Limburg een begin gemaakt met de ontwikkeling van moderne, grootindustriële steenkolenondernemingen: waren er in 1900 slechts drie, op kleine schaal producerende, particuliere mijnbedrijven, in de jaren erna werd in snel tempo met de aanleg van verscheidene mijnzetels gestart. Een van de grootste problemen, die zich daarbij voordeden, was de vraag hoe aan de benodigde duizenden mijnwerkers te komen. De mijnen wilden een personeelsbestand vormen, waarbij de zoon zonder meer mijnwerker werd, omdat dat het beroep van zijn vader was. Om een gezeten en evenwichtig opgebouwde mijnwerkersstand te realiseren, zou recrutering van personeel gericht moeten zijn op de Limburgse bevolking. Eind 1929 bleek dit ideaal nog springlevend, zoals uit de woorden van Staatsmijn directeur Frowein blijkt: 'Het belang van de mijnen zelf brengt mede om uitsluitend Nederlandsche werkkrachten in dienst te nemen, omdat, afgezien van alle andere overwegingen, het voor de hand ligt, dat onder de buitenlandsche arbeiders de meest vlottende elementen voorkomen. Voor het aankweken van een vasten mijnwerkersstam, waaraan de mijnen zooveel gelegen is, is de indienstneming van buitenlandsche arbeiders geenszins bevorderlijk, omdat dergelijke arbeiders over het algemeen na korteren of langeren tijd weer verdwijnen'.¹

De werkelijkheid was echter anders. Het moderne mijnbedrijf met zijn eisen van discipline en regelmaat slaagde er niet in wortel te schieten in een samenleving, die allesbehalve 'industry-minded' was: de Limburgers leefden van dag tot dag, wisselden veel van werk en woonplaats enzovoorts. Het mijnberoep genoot een lage status. Op het einde van de jaren twintig beantwoordde het totale mijnwerkersbestand van de Limburgse mijnen niet of nauwelijks aan de criteria van de vaste stam: slechts 43% van het personeel was van Limburgse origine en het aandeel van de overige Nederlanders

¹ Brief directie Staatsmijnen (SM) aan referendaris der afdeling Mijnwezen van het ministerie van Waterstaat, 19-12-1929, in: Archief Staatsmijnen in het Centraal Archief van de D.S.M. te Heerlen, dossier Personeelsbeheer 1902-1939 (PB), nr 56. Hierna afgekort als: SM/PB-56.

was ook gering, zodat 32% (± 12.000) van de arbeiders uit het buitenland afkomstig was. Het ideaal om het mijnvak van vader op zoon te laten overgaan, mislukte eveneens, daar het aantal gehuwde mijnwerkers in 1930 nauwelijks boven de 60% uitkwam. De mijnwerkers wisselden bovendien gemakkelijk van baan: een hoge mobiliteit, een korte diensttijd, waren kenmerkend voor de hele periode. Enkel wat betreft het criterium van de woonplaats boekten de mijnen enig succes: meer en meer arbeiders vestigden zich in Limburg. Maar daar stond tegenover, dat de gemiddelde huur-tijd van woningen weer zeer laag was. De mijnwerkers waren blijkbaar niet te binden aan de Limburgse mijnindustrie. Ondergronds was het fiasco van het streven naar een honkvaste mijnwerkersbevolking nog groter: het percentage buitenlanders en ongehuwden was groter en de mobiliteit lag nog hoger dan bij de totale personeelsbezetting. Een vergelijking tussen de particuliere en Staatsmijnen leert, dat bij beide de vaste stam-politiek mislukte, maar dat het falen bij de particuliere bedrijven groter was: zij voerden nauwelijks een gericht beleid ten aanzien van het personeel.²

De belangrijkste oorzaak voor het instabiele arbeidersbestand was gelegen in de te snelle uitbreiding van de Limburgse mijnindustrie, waardoor er een voortdurend tekort aan arbeidskrachten was. Met name het aanbod van geschoolde, ondergrondse mijnwerkers bleef ver achter bij de vraag. De Limburgse/Nederlandse arbeidsmarkt was vlug uitgeput, zodat ervaren krachten uit den vreemde moesten worden aangetrokken. Deze buitenlanders bepaalden de negatieve beeldvorming over het mijnberoep: zij vormden het tegendeel van een vaste stam, daar ze ongebonden, normloos enzovoorts waren. De basis voor hun mobiel gedrag ontleenden ze aan het feit, dat ze vakbekwaam en dus onmisbaar waren. Ondanks de aanzienlijke daling van de mobiliteit in de jaren twintig (o.a. door uniformering en institutionalisering van de arbeidsverhoudingen) bleef de mijnwerkersbevolking instabiel en ongrijpbaar.³ Limburg verkeerde in een permanente toestand van verandering en onrust. Door diverse auteurs werd juist in de jaren twintig het dieptepunt van de sociale desintegratie gesignaleerd: de werking van de sociale controle werd verzwakt door het mobiele gedrag van de mijnwerkers.⁴ Niet enkel voor de mijnen, maar voor heel de Limburgse

² Zie voor uitgebreide analyse van het personeelsbestand der Limburgse mijnen: G.C.M. Vromen, *De Limburgse mijnen en hun mijnwerkers, 1900-1930. De opbouw van een stabiel arbeidersbestand* (doctoraalscriptie Economische en Sociale Geschiedenis), Leiden 1986, 1-14.

³ *Ibidem*, 14-27.

⁴ Gerard Legebeke, *Mijnen, mijnarbeiders en mijnarbeidersbevolking in het Zuid-Limburgse mijngebied gedurende het interbellum* (doctoraalscriptie Geschiedenis), Nijmegen

samenleving was het van levensbelang om meer greep op de mijnarbeiders te krijgen. De gelegenheid daartoe bood zich in de jaren dertig aan.

De centrale probleemstelling van dit artikel luidt derhalve: op welke wijze wisten de Limburgse mijndirecties het ideaal van een vaste mijnwerkersstam, met als doel meer greep op het arbeidersbestand te krijgen, tijdens de economische crisis van de jaren dertig in de praktijk te brengen?

I DE CRISISJAREN: ALGEMEEN

Productie

De depressie begon in de Limburgse mijnbouw pas in de loop van 1931, in tegenstelling tot elders in Europa. De jaren 1929 en 1930 waren nog goede jaren voor de mijnbedrijven in Limburg. Nog steeds was de vraag naar geschoolde arbeidskrachten groter dan het aanbod.⁵ De lonen stegen nog iets. Eind 1930 werd zelfs nog een kerstgratificatie uitgekeerd. De productie van steenkolen nam nog toe, evenals de export.⁶ In de pers werd alom van

1980, 93-97; *Rapport van de Staatscommissie, ingesteld bij K.B. van 26-11-1946* (ministerie van Economische Zaken), Den Haag 1948, 68. Hierna geannoteerd naar de voorzitter: Commissie-Couvée; P. Pover, *Terugblik op een voltooide maatschappij en haar criminaliteit. Een onderzoek naar de evolutie van de criminaliteit als sociaal verschijnsel in het steenkolenbekken van Zuid-Limburg*, Kampen 1970, 264-267; R. Dieteren, *De migratie in de Mijnstreek 1900-1935. Bijdragen tot de sociale en economische geschiedenis van het zuiden van Nederland*. Deel IX, Nijmegen 1962, 79, 116.

⁵ *Jaarverslag van de Hoofdingenieur der Mijnen over 1909*, Maastricht/Den Haag 1909, 9; Gegevens voor het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), in: Archief van de Gezamenlijke Steenkolenmijnen in Limburg (GSL) bij Sociaal Historisch Centrum voor Limburg te Maastricht, 1929, dossier 6 en 1930, dossier 6. In het vervolg afgekort als: GSL 1929-6 en 1930-6. De taak van de Hoofdingenieur der Mijnen was op de eerste plaats toezicht op de veiligheid in zijn functie van hoofd van het Staatstoezicht op de Mijnen. In de praktijk was zijn taak veel ruimer: niet alleen voerde hij allerlei verplichtingen uit, voortkomend uit de Mijnwet, Koninklijke Besluiten en concessie-akten, maar hij verstrekte de minister ook inlichtingen en adviezen over alles wat het mijnwezen betrof. In 1938 werd zijn naam gewijzigd in Inspecteur-Generaal der Mijnen.

⁶ Archief Willem-Sophia bij SHC te Maastricht, EAN 603, 03-10-01-01, Notulen Contact-Commissie voor het Mijnbedrijf (CC), nr 121, 15-12-1930. In het vervolg afgekort als: W-S/603, 03-10-01-01. De in 1917 ingestelde Contact-Commissie was een geïnstitutionaliseerde vorm van overleg tussen mijndirecties en vakbonden met betrekking tot alle zaken, die de positie van de mijnwerkers betrof. In de praktijk waren de adviezen van deze commissie bindend voor alle betrokkenen. De Contact-Commissie werd door velen als een zegen voor de Mijnstreek beschouwd: het zorgde voor arbeidsvrede in het interbellum. Zie ook: Gegevens voor het CBS, in: GSL 1929-6 en GSL 1930-6; *Jaarverslag Hoofdingenieur over 1929*, 9-14; *Jaarverslag Hoofdingenieur over 1930*, 9-11.

'bevredigende bedrijfsresultaten' gesproken.⁷

De Nederlandse mijnindustrie vormde hiermee een uitzondering vergeleken met de buitenlandse mijnbekkens en ook ten opzichte van andere industrietakken in eigen land, waar inkrimping van productie, ontslagen op grote schaal, stijging van voorraden, invoering van verzuimdiensten en loondaling veel eerder plaatsvonden.⁸ Tabel 1 plaatst de Limburgse mijnindustrie in internationaal verband. Hoewel het verbruik van steenkolen in Nederland in 1930 terugliep, bleef de productie nog stijgen, in contrast tot het buitenland, waar de productie werd verminderd als gevolg van de geringere afzetmogelijkheden.

Tabel 1. Internationaal verbruik en productie van steenkolen in miljoenen tonnen, 1929-1933

jaar	Engeland	Duitsland	Frankrijk	België	Polen	Nederland
verbruik						
1929	178,9	168,1	93,8	37,5	32,5	12,8
1930	171,8	135,0	94,9	36,1	25,0	12,1
1931	160,4	121,3	86,5	32,0	24,3	12,1
1932	154,4	111,1	74,8	25,5	18,5	11,9
1933	153,2	117,8	76,1	27,7	18,9	11,9
productie						
1929	262,0	163,4	67,4	26,9	46,1	11,6
1930	247,8	142,7	67,1	27,4	37,5	12,2
1931	223,0	118,6	61,4	27,0	38,2	12,9
1932	212,1	104,7	56,7	21,4	28,8	12,8
1933	210,4	109,7	57,4	25,3	27,4	12,6

Bron: zie noot 9

⁷ Volkskrant, 30-01-1931 en Zuid-Limburger, 19-03-1931, in: GSL 1931-10A.

⁸ 119e CC, 12-08-1930, in: W-S/603, 03-10-01-01; S.Y.A. Vellenga, *Katholiek Zuid-Limburg en het fascisme. Een onderzoek naar het kiesgedrag van de Limburger in de jaren dertig*, Assen 1975, 96.

⁹ A. de Graaff, *De kolenvoorziening van Nederland. Uitgaven Nederlandsch Economisch Instituut*, nr 35, Haarlem 1943, 64; Commissie-Couvée, 168.

In 1931 kwam in Limburg de omslag en 1932 kon het eerste crisisjaar voor de mijnindustrie worden genoemd. Verbetering van de situatie trad in de loop van 1935 op. De sinds het begin van de eeuw onafgebroken vergrote productie werd pas in 1932 ingekrompen, zoals uit tabel 2 blijkt.

Tabel 2. De netto steenkolenproductie van de Limburgse mijnen in tonnen, 1929-1939

jaar	particuliere mijnen	Staatsmijnen	gezamenlijke mijnen
1929	4.723.857	6.857.345	11.581.202
1930	5.223.120	6.987.966	12.211.086
1931	5.653.763	7.247.628	12.901.391
1932	5.255.737	7.500.711	12.756.448
1933	5.034.044	7.539.916	12.573.960
1934	4.532.912	7.807.970	12.340.882
1935	4.287.167	7.590.677	11.877.844
1936	4.798.495	8.004.043	12.802.538
1937	5.883.751	8.437.517	14.321.268
1938	5.289.981	8.197.544	13.487.525
1939	5.007.765	7.853.697	12.861.462

Bron: zie noot 10

De in 1931 nog vergrote afzet in binnen- en buitenland ging wel met prijsconcessies gepaard.¹¹ Op het einde van dat jaar werden de afzetproblemen groter: de behoefte aan brandstoffen bij de Nederlandse industrie en scheepvaart daalde. Contingenteringsmaatregelen in onder andere België en Frankrijk leidden, naast afzetmoeilijkheden in het buitenland, ook tot scherpere mededinging op de onbeschermde Nederlandse kolenmarkt: voor Nederland werd pas in 1934 een beperkte contingentering van buitenlandse steenkolen van kracht. De vooruitzichten verslechterden bovendien nog door de devaluaties van onder andere het Engelse pond in 1931, met als gevolg omgekeerde concurrentieverhoudingen ten gunste van het buitenland.¹² Nadat de totale productie der Limburgse mijnen in 1931 een top van bijna 13 miljoen had bereikt, daalde ze tot 11.877.844 ton in 1935. De tabel laat zien, dat de vermindering voornamelijk op rekening van de particuliere

¹⁰ De Graaff, Kolenvoorziening, 122-123.

¹¹ Ibidem, 65-66.

¹² *Jaarverslag Hoofdingenieur over 1931*, 7-14; *Jaarverslag Hoofdingenieur over 1932*, 7-8.

ondernemingen kwam. Bij de Staatsmijnen was enkel in 1935 een inkrimping waar te nemen. Deze onderneming probeerde zo lang mogelijk de productie te vergroten om op deze wijze de kosten per eenheid product te doen dalen en zo te profiteren van 'economies of scale'. De particuliere mijnen gingen eerder over tot voorraadvorming en inkrimping, daar ze het Staatsmijnen-principe, dat men productie zo nodig tegen zeer lage prijzen moest afzetten, niet konden of wilden hanteren.¹³

Na 1935 werd de algemene bedrijfstoestand zonniger: de productie steeg weer tot ruim 14 miljoen ton in 1937. De Limburgse mijnindustrie profiteerde van de internationale opleving: afzetmogelijkheden werden groter door het alom optredend tekort aan steenkolen. Invoerbeporingen werden opgeheven. 1935 was het jaar, waarin de meeste mijnen weer enige winst boekten. De daling van de productie in 1938-1939 was deels te wijten aan een tijdelijke teruggang in de industriële bedrijvigheid, deels aan de mobilisatie van 3.600 mijnwerkers in 1939.¹⁴

Personeel

Welke gevolgen hadden de crisisjaren voor de mijnwerkers? Allereerst was de totale personeelsbezetting eind 1935 met 24,3% teruggelopen ten opzichte van het topjaar 1931, zoals uit de tabel blijkt. Internationaal gezien onderscheidde de Limburgse mijnbouw zich hiermee in positieve zin: de vermindering was veel minder omvangrijk dan elders in Europa.¹⁵

Na 1935 groeide het personeelsbestand weer tot 34.064 in 1939, al bereikte het niet meer het niveau van 1931. Uit de tabel valt tevens af te lezen, dat de daling vooral te wijten was aan vermindering van het ondergrondse personeel. Dit was logisch, gezien het feit, dat de mijnen vanaf 1932 de productie beperkten en ontslagen dus met name bij de direct-productieve arbeiders moesten vallen. De inkrimping in 1935 bedroeg ondergronds 29,6% ten opzichte van 1931 en bovengronds slechts 11,4%. Daarna breidde het

¹³ B. Gales e.a., *Bedrijfsvoering, arbeidsomstandigheden en arbeidsvoorwaarden in de mijnen in Limburg 1920-1939* (kandidaatsscriptie Geschiedenis), Nijmegen 1978, 9, 58; De Graaff, *Kolenvoorziening*, 65-67. Voor een uitgebreide verhandeling van vraagstukken als regeringsbeleid t.a.v. de Limburgse mijnbouw en waarom de depressie pas zo laat zijn intrede deed in Limburg, verwijs ik naar: De Graaff, *Kolenvoorziening*, 62-69, 84-90; Commissie-Couvée, 66-67, 97-98; Gales e.a., *Bedrijfsvoering*, 6-9, 57-58, 61-62, 76-77.

¹⁴ De Graaff, *Kolenvoorziening*, 95-96; Commissie-Couvée, 68; *Jaarverslag Hoofdingenieur over 1935*, 7-8; *Jaarverslag Hoofdingenieur over 1938*, 7-8.

¹⁵ Commissie-Couvée, 97, 202.

Tabel 3. De personeelsbezetting der Limburgse mijnen, 1930-1939

jaar	particuliere mijnen	Staatsmijnen	gezamenlijke mijnen		
	o+b	o+b	o+b	o	b
	1	2	3	4	5
1930	15.685	21.819	37.504	26.632	10.872
1931	15.655	22.291	37.946	26.790	11.156
1932	13.812	21.358	35.170	24.367	10.803
1933	12.086	20.685	32.771	22.176	10.595
1934	9.640	20.267	29.907	19.799	10.108
1935	8.823	19.913	28.736	18.858	9.878
1936	9.236	20.052	29.288	19.053	10.235
1937	10.636	21.324	31.960	21.018	10.942
1938	10.093	22.026	32.119	20.620	11.499
1939	10.431	23.633	34.064	21.954	12.110

Bron: zie noot 16

¹⁶ De opgaven in deze en volgende tabellen zijn steeds per 31 december en de afkortingen o. en b. staan voor ondergronds en bovengronds. Het ondergrondse personeel omvatte de ondergronds werkzame arbeiders en beamtben; het bovengrondse personeel de bovengronds werkzame arbeiders en beamtben en de werklieden en beamtben van nevenbedrijven als cokesfabrieken, stikstofbindingsbedrijf, briketfabrieken, spoorwegbedrijf enzovoorts. Zie: Brief GSL aan Hoofdingenieur, 12-07-1929, in: GSL 1929-8. De afkortingen PM en SM staan voor particuliere mijnen en Staatsmijnen. Bronnen tabel 3: kolom 1 en 2: Commissie-Couvée, 92, 202. Kolom 3, 4 en 5: *Jaarverslag Hoofdingenieur over 1930*, 31 (1930); *Jaarverslag Hoofdingenieur over 1939*, 24 (1931-1939). De problemen met het cijfermateriaal doemen in deze tabel duidelijk op. De diverse bronnen geven verschillende cijfers voor de kolommen 1 en 2. Ter illustratie een voorbeeld. De Commissie-Couvée geeft voor het jaar 1930 een totale personeelsbezetting bij de SM van 21.819 en vermeldt erbij 'inclusief beamtben onder- en bovengronds'. Als je daar echter de ook door de commissie vermelde personeelssterkte van de PM bij optelt (17.325), krijg je als uitkomst 39.144 arbeiders. Dat getal komt niet overeen met de 37.504, die de andere bronnen in overeenstemming met elkaar vermelden. Als je de beamtben uit de telling weglaat, zijn de cijfers ook niet gelijk, namelijk 37.912. Ik heb daarom de bezetting van de particuliere mijnen berekend door van het totaalcijfer 37.504 het Staatsmijnencijfer van 21.819 af te trekken, met als resultaat 15.685. Het rapport van de Commissie-Couvée is namelijk één van de schaarse bronnen, die een uitsplitsing tussen particuliere en Staatsmijnen maakt wat betreft de nationaliteit en derhalve voor mijn betoog van belang. De consequentie is, dat het door mij berekende percentage buitenlanders bij de particuliere mijnen een aantal procenten te hoog zou kunnen zijn.

bestand zich weer uit, waarbij opviel, dat ondergronds in 1939 bij lange na niet het peil van 1931 werd gehaald, terwijl dat bij de bovengronders wél het geval was.

Een vergelijking tenslotte tussen de particuliere en de Staatsmijnen leert, dat het overgrote deel van de inkrimping op last van de privé-bedrijven viel: een vermindering van 6.832 personen (43,6%) in 1935 ten opzichte van 1931, terwijl de daling bij de Staatsmijnen in dezelfde jaren slechts 2.378 (10,6%) bedroeg. Na de crisisjaren was het herstel bij de particuliere mijnen ook minder dan bij het staatsbedrijf.

Lonen

In hun streven om door kostprijsverlaging afzet toch mogelijk te maken, probeerden de directies de loonkosten te drukken.

Tabel 4. Het gemiddelde loon per werktijd, 1930-1939

jaar	gezamenlijke mijnen			Staatsmijnen		
	o	b	o+b	o	b	o+b
1930	5,85	4,28	5,38	6,09	4,60	5,61
1931	5,64	4,23	5,22	5,87	4,52	5,43
1932	5,26	3,98	4,85	5,43	4,20	5,00
1933	5,14	3,92	4,73	5,26	4,15	4,86
1934	5,13	3,91	4,69	5,20	4,08	4,78
1935	5,07	3,86	4,61	5,15	4,01	4,71
1936	5,03	3,84	4,58	5,16	4,02	4,71
1937	5,25	3,99	4,79			
1938	5,50	4,15	5,01			
1939	5,59	4,19	5,06			

Bron: zie noot 17

¹⁷ De Graaff, Kolenvoorziening, 154.

Loon bij Staatsmijnen is gemiddeld loon in guldens, inclusief alle toeslagen. Loon bij de gezamenlijke mijnen is inclusief gezinstoeslagen, maar exclusief overwerkvergoeding, aftrek AMF, verplichte inhoudingen voor vrij wonen, verstrekte levensmiddelen, slijtage gereedschappen en beschadiging materiaal, boeten, onvoldoende vullen van kolenwagens enzovoorts.

In 1930 begonnen zij in de Contact-Commissie druk uit te oefenen om de lonen te verlagen: de tijdelijke loonsverhoging van 5% werd per 1 september opgezegd.¹⁸ Het resultaat van de besprekingen in de Contact-Commissie was, dat de lonen bij alle mijnen tussen 1930 en 1936 met 15% daalden; bij de Staatsmijnen was de daling een fractie groter dan bij de particuliere bedrijven.

In werkelijkheid was de inkomstenvermindering der mijnwerkers evenwel groter dan tabel 4 laat zien. In de crisisjaren werd de productie regelmatig voor 1 à 2 dagen per week stopgezet in verband met de afzetmoeilijkheden.

Tabel 5. Aantal verzuimdiensten bij de particuliere en Staatsmijnen, 1931-1936

	1931	1932	1933	1934	1935	1936
totaal 8 particuliere mijnen	56	329	447	548	540	327
gemiddelde particuliere mijnen	7	41	56	69	68	41
totaal 4 Staatsmijnen	1	42	32	31	144	85
gemiddelde Staatsmijnen	1/4	10	8	8	36	21

Bron: zie noot 19

Met name bij de particuliere mijnen en de Staatsmijn Wilhelmina werden vanaf 1931 zogenaamde Feierschichten ingelegd, daar de afzetproblemen bij deze zogenaamde magerkoolmijnen het grootst waren. De magerkolen waren niet geschikt voor veredeling, waardoor de particuliere bedrijven zuivere kolenmijnen waren. De Staatsmijnen waren meer een gemengd bedrijf: kolenwinning en vele nevenbedrijven. De van overheidswege gedolven vetkolen waren zeer geschikt voor veredeling. Zo ontstonden bijvoorbeeld de cokesfabrieken, die naast cokes ook teer, benzol, ammoniak enzovoorts leverden. Door deze nevenbedrijven waren de Staatsmijnen minder conjunctuurgevoelig.

Door de verzuimdiensten werden ruim 13.000 mijnwerkers in hun verdiensten getroffen: een inkomstenderving van circa 3 miljoen gulden, zo berekende de Hoofdingenieur in 1933. Hij concludeerde, dat het netto

¹⁸ 119e CC, 12-08-1930, in: W-S/603, 03-10-01-01.

¹⁹ R. Dieteren, *Mens en mijn. Een halve eeuw strijd, groei en bloei van de Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond*, Heerlen 1953, 271-272.

gezinsinkomen het minimum had bereikt, zeker daar de kosten van levensonderhoud door steun aan de producenten van voedingsmiddelen juist waren gestegen.²⁰ Ook de mijndirecties gaven toe, dat er nood heerste in een deel der gezinnen.²¹ Gemiddeld werd er bij de particuliere 4 en bij de Staatsmijnen 5 dagen per week gewerkt, terwijl de normale werkweek 6 bedroeg. Na 1936 stegen de inkomsten der mijnwerkers weer. In de tweede helft van 1936 werd het aantal verzuimdiensten tot nul gereduceerd, de mijnwerkers ontvingen weer een kerstgratificatie en in 1937 werd het loon voor de duur van 6 maanden verhoogd. Het gemiddelde loon steeg tot f 5,06 in 1939, maar bleef onder het niveau van 1930.²²

II HET MIJNWERKERSBESTAND IN DE JAREN DERTIG

Nationaliteit

De depressiejaren openden voor de mijndirecties de mogelijkheid hun streven naar een vaste kern van arbeidskrachten eindelijk te realiseren. Voor het eerst in het bestaan van de Limburgse mijnindustrie was de situatie op de arbeidsmarkt ten gunste van de directies gekeerd: voortdurend overtrof tijdens de malaiseperiode het aanbod van arbeidskrachten de vraag en waren de mijnen gedwongen het personeelsbestand in te krimpen. Ook na de crisistijd, na 1935, bleef het aanbod groter dan de vraag.²³

Was er in 1930-1931 nog geen sprake van 'een geesel der werkloosheid', vanaf 1932 leidden de massa-ontslagen tot ingrijpende wijzigingen in het bestand.²⁴ Uit tabel 6 valt af te lezen, dat de ontslagen met name de buitenlanders troffen. Het aantal Nederlanders daalde in 1935 ten opzichte van 1931 met slechts 7,3% (1.911 personen) om daarna spectaculair met 26,5% te stijgen tot meer dan 30.000 in 1939. Bij de Staatsmijnen was in de crisisjaren zelfs geen sprake van vermindering van het aantal Nederlanders. Een daling van maar liefst 2.213 Nederlanders (27,6%) in 1935 ten opzichte van 1931 viel bij de particuliere ondernemingen waar te nemen.

²⁰ *Jaarverslag Hoofdingenieur over 1933*, 45, 50-52; Brief Hoofdingenieur aan GSL, 12-10-1933, in: GSL 1933-1934.

²¹ 137e CC, 04-12-1933, in: W-S/603, 03-10-01-01.

²² Zie: Gales e.a., *Bedrijfsvoering*, 111-113.

²³ Gegevens voor het CBS, in: GSL 1931 t/m 1939-6.

²⁴ *Volkskrant*, 30-01-1931, in: GSL 1931-10A.

Tabel 6. De nationaliteit der mijnwerkers bij de Limburgse mijnen, 1930-1939

jaar	Nederlanders				
	gezamenlijke mijnen			particuliere mijnen	Staatsmijnen
	o	b	o+b	o+b	o+b
	1	2	3	4	5
1930	15.946	9.589	25.535	8.446	17.089
1931	16.262	9.821	26.083	8.324	17.759
1932	15.783	9.679	25.462	7.848	17.614
1933	15.438	9.590	25.028	7.289	17.739
1934	14.858	9.356	24.214	6.329	17.885
1935	14.917	9.255	24.172	6.111	18.061
1936	15.597	9.704	25.301	6.797	18.505
1937	17.422	10.369	27.791	7.979	19.812
1938	17.398	10.955	28.353	7.729	20.624
1939	18.975	11.613	30.588	8.237	22.351
	buitenlanders				
1930	10.686	1.283	11.969	7.239	4.730
1931	10.528	1.335	11.863	7.331	4.532
1932	8.584	1.124	9.708	5.964	3.744
1933	6.738	1.005	7.743	4.797	2.946
1934	4.941	752	5.693	3.311	2.382
1935	3.941	623	4.564	2.712	1.852
1936	3.456	531	3.987	2.440	1.547
1937	3.596	573	4.169	2.657	1.512
1938	3.222	544	3.766	2.364	1.402
1939	2.979	497	3.476	2.194	1.282

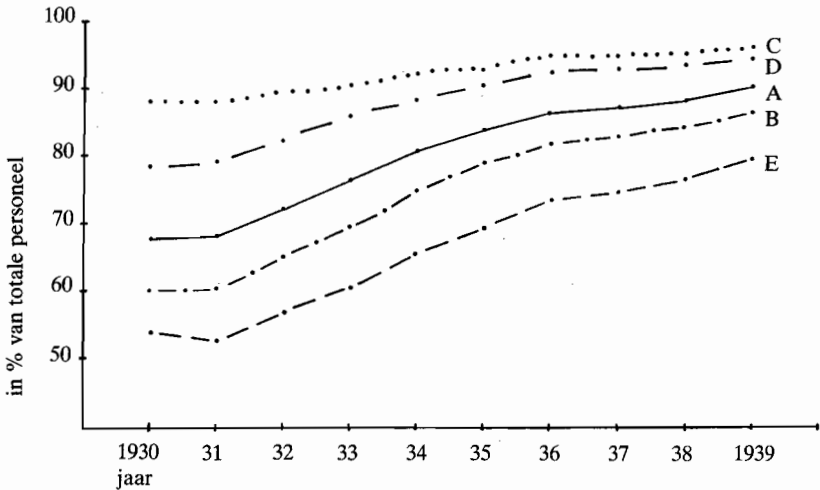
Bron: zie noot 25

²⁵ Kolom 1, 2 en 3: *Jaarverslag Hoofdingenieur over 1935*, 129 (1930-1935); *Jaarverslag Hoofdingenieur over 1938*, 125 (1936-1938); *Jaarverslag Hoofdingenieur over 1939*, 29 (1939). Kolom 4 en 5: *Commissie-Couvée*, 99 (1930-1938); *GSL 1940-17*. Zie ook opmerkingen bij noot 16.

Het aantal buitenlanders nam enorm af: de inkrimping bedroeg in het tijdvak 1930-1935 meer dan 62%. Na de depressiejaren werd de daling allengs minder fors, maar zette wel door. De ontslagen bij de Staatsmijnen vielen in hoofdzaak onder de buitenlanders: een afname van 60% tussen 1930 en 1935, om daarna verder te zakken tot het dieptepunt van 1.282 eind 1939. Bij de particuliere mijnen bedroeg de daling in de periode 1930-1935 63%.

Grafisch weergegeven wordt de gewijzigde samenstelling van het bestand nog duidelijker. Het aandeel van de Nederlanders in de totale personeels-

Grafiek 1. De nationaliteit der arbeiders bij de mijnen, 1930-1939

Bron: zie noot 26.

- A = ————— = aandeel Nederlanders, gezamenlijke mijnen, o + b
- B = — . — . — . — = aandeel Nederlanders, gezamenlijke mijnen, ondergronds
- C = = aandeel Nederlanders, gezamenlijke mijnen, bovengronds
- D = ———— = aandeel Nederlanders, Staatsmijnen, o + b
- E = ———— = aandeel Nederlanders, particuliere mijnen, o + b

²⁶ Zie vorige noot en: Vromen, De opbouw van een stabiel arbeidersbestand, Bijlage 1. Voor een uitgebreide discussie wat betreft de problemen bij het verwerken van het statistisch materiaal, verwijs ik naar laatstgenoemd werk, met name de noten 21 en 28.

bezetting steeg van 68,1% in 1930 tot 84,1 in 1935; eind 1939 was het percentage langzaam gestegen tot 89,9. Eenzelfde ontwikkeling zien we bij de ondergrondse arbeiders: 59,9% in 1930 tegenover 86,4 eind 1939. Boven­gronds was de toename minder, daar het beginpunt (88,2) in 1930 al hoger lag. Bij de particuliere mijnen steeg het Nederlandse aandeel met 25% tot 79,0 in 1939; liefst 94,6% bezat in dat jaar bij de vier staatsbedrijven de Nederlandse nationaliteit.

Het aantal buitenlanders, zowel absoluut als procentueel gezien, nam in de jaren dertig fors af: maakten zij in 1930 nog bijna 1/3 deel uit van de totale sterkte, in 1939 was het nog slechts 1/10. Zij kwamen in de crisisjaren het eerst in aanmerking voor ontslag en werden vervolgens met hun gezinnen naar hun geboorteland gerepatrieerd.²⁷ In tegenstelling tot de voorgaande dertig jaren vertoonde Limburg tussen 1931 en 1940 dan ook een vertrekoverschot.²⁸ Het aantal Duitsers nam in deze periode het sterkst af: van de 7.563 Duitse mijnwerkers (20,2%) in 1930 bleven er op het einde van 1939 nog slechts 1.770 (5,2%) over. Niet enkel de ontslagpolitiek speelde hierbij een rol. Vele Duitsers keerden vrijwillig naar hun vaderland terug onder invloed van de nationaal-socialistische politiek van conjunctuurstimulering en oorlogsvoorbereiding.²⁹ Ondergronds daalde het percentage Duitsers in dit tijdvak met 77%: in 1939 werkten er aan het kolenfront nog slechts 1.473 Duitsers, die 6,7% van de totale bezetting uitmaakten. De daling bij de andere nationaliteiten was minder fors: waren er in 1930 bijna twee maal zo veel Duitsers als andere buitenlanders, in 1939 lagen de aantallen ongeveer gelijk.

Geboortestreek

Zoals reeds geconstateerd, groeide het Nederlandse aandeel in de bezetting gedurende de jaren dertig. Uit tabel 7 blijkt het autochtone element toe te nemen.

²⁷ Voorbeelden van repatriëring zijn te vinden in: Limburger Koerier, 06-08-1932, in: GSL 1932-17; Lijst van 1.779 gerepatrieerde buitenlanders bij Staatsmijnen in 1935, in: GSL 1936-17.

²⁸ Dieteren, Migratie, 34.

²⁹ *Staatsmijnen in Limburg. Gedenkboek bij gelegenheid van het vijftig jarig bestaan*, Heerlen 1952, 401; Intern schrijven Oranje-Nassau (ON) mijnen, 02-11-1938, in: Archief Oranje-Nassau Mijnen in Provinciaal Archief te Maastricht, Doos Hoofdstuk IX (J), Personeelsbeheer, periode 1923-1968, map J-1. In het vervolg afgekort als: ON/IX-J-1. Voor de cijfers betreffende de diverse nationaliteiten bekijk men: Vromen, De opbouw van een stabiel arbeidersbestand, Bijlagen 9 en 10.

Tabel 7. De Nederlandse mijnwerkers onderscheiden naar geboortestreek, 1930-1935

absoluut									
jaar	Nederlanders geboren in Limburg			Nederlanders geboren in andere provincies			Nederlanders geboren in het buitenland		
	o	b	o+b	o	b	o+b	o	b	o+b
1930	9.975	6.314	16.289	3.577	2.290	5.867	2.394	985	3.379
1931	10.175	6.468	16.643	3.544	2.366	5.910	2.543	987	3.530
1932	9.894	6.418	16.312	3.350	2.333	5.683	2.539	928	3.467
1933	9.766	6.381	16.147	3.175	2.288	5.463	2.479	921	3.418
1934	9.495	6.215	15.710	2.961	2.237	5.198	2.402	904	3.306
1935	9.655	6.195	15.850	2.875	2.178	5.053	2.387	882	3.269

procentueel									
jaar	o	b	o+b	o	b	o+b	o	b	o+b
1930	37,5	58,1	43,4	13,4	21,0	15,7	9,0	9,1	9,0
1931	38,0	58,0	43,9	13,2	21,2	15,5	9,5	8,8	9,3
1932	40,6	59,4	46,4	13,8	21,6	16,1	10,4	8,6	9,9
1933	44,0	60,2	49,3	14,3	21,6	16,7	11,3	8,7	10,4
1934	48,0	61,5	52,5	15,0	22,1	17,4	12,0	9,0	11,1
1935	51,2	62,7	55,1	15,2	22,1	17,4	12,7	8,9	11,4

Bron: zie noot 30

De absolute daling van het aantal Limburgers was gering en eind 1935 bedroeg het procentuele aandeel, zowel ondergronds als totaal, voor het eerst sinds 1919 weer meer dan 50%. Van de Nederlanders werd de groep, die buiten Limburg was geboren, het zwaarst getroffen: terwijl er verhoudingsgewijs nog sprake was van een lichte stijging, nam deze groep van 1931 tot eind 1935 in totaal met 857 personen (14,5%) af. Ondergronds was de vermindering 18,8% (669 arbeiders). De slechte naam, die deze mijnwerkers in Limburg hadden, zal er ongetwijfeld toe hebben bijgedragen, dat dezen van de Nederlanders het eerst afvloeden. De ervaren krachten, geboren in het buitenland, werden bij de ontslagen het meest ontzien: met name ondergronds was de daling gering, terwijl het relatieve aandeel fors toenam tot 12,7%.

Bij de procentuele stijging van het aandeel Limburgers en Nederlanders,

³⁰ *Jaarverslag Hoofdingenieur over 1935*, 132-133.

geboren in het buitenland, waren de verhoogde activiteiten van de Nederlandsche Arbeidsbeurs in Duitsland van belang. In de crisisjaren oefende deze Arbeidsbeurs in Oberhausen, samen met de Nederlandse overheid, druk uit op de Limburgse mijnen om in Duitsland ontslagen mijnarbeiders in Limburg aan werk te helpen. De mijnondernemingen selecteerden uit deze groep de meest geschikten, de ervaren mijnwerkers dus.³¹

Over het tijdvak 1936-1939 zijn helaas geen cijfers te vinden. Wel weten we, dat het Nederlandse aandeel bleef toenemen. Er is ook niets bekend van wervingsacties in andere provincies, zoals in de jaren twintig. Daar bovendien het aanbod van arbeiders na 1935 de vraag bleef overtreffen, kan de voorzichtige conclusie worden getrokken, dat ook in de tweede helft van de jaren dertig het autochtone element bleef stijgen.

Mobiliteit

De jaren dertig maakten de mijnwerkers honkvaster: de laagconjunctuur zorgde voor een aanzienlijke daling in het verloop.

De cijfers tonen, dat het personeelsbestand stabiel werd. In verband met de dreigende werkloosheid wisselden de arbeiders minder snel van onderneming. Bedroeg de totale mobiliteit in het economisch gunstige jaar 1929 nog 53,7%, daarna daalde het rap, doordat er veel minder mijnwerkers werden aangenomen. Ook na de depressie, toen de personeelssterkte weer groeide, bleef het percentage onder de 20%. De ondergrondse arbeiders verloren hun vrijheid om te komen en te gaan door de productiebeperking, waardoor de vraag naar ondergronders afnam. In 1929 traden nog 15.383 maal arbeiders in en uit dienst; in 1935 slechts 2.983. Ook daarna bleef het ondergrondse personeel honkvast.

Het verband tussen de 'Freizügigkeit' en de conjunctuur was in de eerste helft van de jaren dertig duidelijk. Net als in het verleden daalde onder invloed van de economische neergang de mobiliteit: er traden veel minder arbeiders uit dienst, daar er veel minder werden aangenomen. Personeelsstops werden door de diverse ondernemingen vanaf 1931 afgekondigd en de

³¹ Voorbeelden van deze contacten in: Brief Nederlandsche Arbeidsbeurs te Oberhausen aan directie SM, 15-10-1931, in: GSL 1931-26; Bijeenkomst directies PM en SM, 19-11-1931, in: GSL 1931-1; Brief minister van Binnenlandse Zaken aan GSL, 14-07-1932, in: GSL 1932-76; Brief minister van Sociale Zaken aan minister van Waterstaat, 16-01-1934, in: SM/PB-62.

Tabel 8. De mobiliteit der mijnwerkers, 1929-1939; gezamenlijke mijnen

jaar	ondergronds + bovengronds				
	aantal mijnwerkers per 31 december	aantal maal in dienst genomen	aantal maal uit dienst getreden	mobiliteit (2+3)	4 in % van 1
	1	2	3	4	5
1929	37.585	11.586	8.584	20.170	53,7
1930	37.504	6.629	6.787	13.416	35,8
1931	37.946	4.291	3.876	8.167	21,5
1932	35.170	1.568	4.358	5.926	16,8
1933	32.771	1.431	3.807	5.238	16,0
1934	29.907	1.502	4.379	5.881	19,7
1935	28.736	1.746	2.808	4.554	15,8
1936	29.288	2.310	1.751	4.061	13,9
1937	31.960	4.273	1.675	5.948	18,6
1938	32.119	2.074	1.928	4.002	12,5
1939	34.064	3.587	1.624	5.211	15,3
	ondergronds				
1929	26.739	8.590	6.793	15.383	57,5
1930	26.632	4.799	5.335	10.134	38,1
1931	26.790	2.799	3.047	5.846	21,8
1932	24.367	633	3.518	4.151	17,0
1933	22.176	594	3.065	3.659	16,5
1934	19.799	626	3.259	3.885	19,6
1935	18.858	808	2.175	2.983	15,8
1936	19.053	917	1.175	2.092	11,0
1937	21.018	2.356	1.079	3.435	16,3
1938	20.620	452	1.361	1.813	8,8
1939	21.954	1.715	1.101	2.816	12,8

Bron: zie noot 32

³² Kolom 1: *Jaarverslag Hoofdingenieur over 1930*, 31 (1929-1930); *Jaarverslag Hoofdingenieur over 1939*, 24 (1931-1939). Kolom 2 en 3: W-S/603, 09-05-02 (1929-1939). Voor de verschillen in cijfers tussen diverse auteurs als gevolg van andere uitgangspunten (wel of niet lid van pensioenkas Algemeen Mijnwerkersfonds, verschil tussen aantal en aantal maal in en uit dienst getreden arbeiders en dergelijke) verwijs ik naar: Vromen, De opbouw van een stabiel arbeidersbestand, noot 32 en 121.

eerste berichten over massa-ontslagen volgden in datzelfde jaar.³³ In 1935 herwon het mijnbedrijf haar rentabiliteit, wat zich uitte in het minder ontslaan van personeel. Vanaf 1936 nam ook de totale bezetting weer toe, daar de aannamesstops werden opgeheven. Toch bleven de mobiliteitscijfers laag, omdat het aantal ontslagenen vanaf 1936 laag bleef. De relatie tussen conjunctuur en verloop was dus na 1935 minder duidelijk dan daarvoor. Had het spookbeeld van de werkloosheid de arbeiders na 1935 nog steeds in haar greep of was het bestand wezenlijk van samenstelling en gedrag veranderd?

Wat betreft het ondergrondse personeel lag de relatie tussen mobiliteit en conjunctuur gelijk aan de hierboven beschrevene. Opvallend was wel, dat de cijfers ondergronds vanaf 1934 lager kwamen te liggen dan het algeheel gemiddelde. Voor een deel kwam dit, omdat de productiebeperking de direct-productieve werkers natuurlijk het meest trof: de massa-ontslagen en personeelstops speelden zich met name ondergronds af. De bovengrondse mijnwerkers hadden minder last van de crisistijd. Ondergronds zakte het verloop tot 15,8% in 1935. Enkel in de jaren 1937 en 1939 steeg het weer door de toename van het aantal indienstgetreden: 1937 was een goed jaar voor de mijnindustrie door de sterk vergrote vraag naar steenkolen en in 1939 moest het ondergrondse personeel worden uitgebreid ter vervanging van gemobiliseerde mijnwerkers.

Weinig uitspraken vallen er te doen over het verband tussen mobiliteit en lonen. Hoewel de loonverschillen tussen de particuliere en de Staatsmijnen kleiner werden, wil dat nog niet zeggen, dat daardoor de mobiliteit zou moeten dalen. Immers, het loon per werktijd zei nog weinig over het werkelijk verdiende inkomen, daar er door de verzuimdiensten vele dagen per jaar helemaal geen werktijden waren. In de praktijk zullen hierdoor de arbeiders bij de Staatsmijnen beter hebben verdiend, maar er is in de malaisejaren niets bekend van een trek van de particuliere bedrijven naar de Staatsmijnen. Wat betreft de band tussen mobiliteit en loonontwikkeling was er sprake van evenredigheid, uitgezonderd in de jaren 1930, 1934 en 1938.

De hechtere binding tussen arbeiders en mijnindustrie bleek eveneens uit de verlenging van de diensttijd in de jaren dertig.

³³ Limburger Koerier, 31-08-1931, in: GSL 1931-17; Brief GSL aan minister van Waterstaat, 01-09-1931, in: GSL 1931-80.

Tabel 9. De diensttijd der mijnwerkers, 1929-1935
 Het aantal jaarlijks uit dienst getreden mijnwerkers in de eerste jaren na indiensttreding in percentage van het totaal aantal in betreffende jaar in dienst genomenen

jaar van indienst- treding	aantal in dienst genomenen	aantal uit dienst getreden mijnwerkers						totaal	
		1e jaar		2e jaar		3e-5e jaar		a	%
		a *	%	a	%	a	%	a	%
1929	9.028	2.303	25,5	1.964	21,7	1.899	21,0	6.166	68,2
1930	5.302	1.329	25,0	713	13,4	1.608	30,4	3.650	68,8
1931	3.588	695	19,4	647	18,0	751	21,0	2.093	58,3
1932	1.211	163	13,5	150	12,4	241	19,8	554	54,7
1933	1.101	170	15,4	107	9,7	138	12,5	415	37,7
1934	1.177	111	9,5	79	6,7	123	9,6	313	25,8
1935	1.265	115	9,0	69	5,4	151	12,0	335	26,5

a * = absoluut

Bron: zie noot 34

De cijfers over 1929 en 1930 waren nog representatief te noemen voor het arbeidersbestand in de jaren twintig: 25% was al na één jaar vertrokken, 68% na vijf jaar. Vanaf 1931 zien we, dat het nieuwe personeel meer was gebonden aan de mijnindustrie. Van het in 1935 in dienst getreden personeel verliet 9% in 1936 het bedrijf; eind 1940 bedroeg het percentage, dat binnen vijf jaar was verdwenen, slechts iets meer dan een kwart.

Na 1930 vertoonde de mobiliteitscurve bij zowel particuliere als Staatsmijnen een aanmerkelijke daling. Het aantal in en uit dienst getreden mijnwerkers nam bij de privé-ondernemingen af van 64,4% in 1929 tot 24,5 in 1933: ook na de depressie bleef de mobiliteit laag, zoals uit tabel 10 blijkt. Bij het staatsbedrijf zien we een identieke ontwikkeling: het hoogste percentage van 45,0% in 1929 daalde fors om na 1931 steeds rond de 10% te schommelen.

³⁴ Dieteren, Migratie, 37.

³⁵ Kolom 1: Commissie-Couvée, 204-205 (1929-1930). De bezetting bij de SM is inclusief beampten. De cijfers van de PM zijn verkregen door de bezetting bij de SM af te trekken van de sterkte bij de gezamenlijke mijnen. Kolom 2 en 3: Verloop van arbeiderspersoneel, in: GSL 1929-7 (1929); W-S/603, 03-02 (1930-1934); Verloop van arbeiderspersoneel, in: GSL 1935 t/m 1939-7 (1935-1939). Deze statistieken geven per maand het aantal in en uit dienst getreden mijnwerkers bij de particuliere bedrijven. De cijfers van de SM zijn

Tabel 10. De mobiliteit der mijnwerkers bij de particuliere en de Staatsmijnen, 1929-1939; ondergronds en bovengronds

jaar	particuliere mijnen				
	aantal mijnwerkers per 31 december	aantal maal in dienst genomenen	aantal maal uit dienst getreden	mobiliteit (2+3)	4 in % van 1
	1	2	3	4	5
1929	16.746	6.352	4.435	10.787	64,4
1930	15.685	4.021	3.729	7.750	49,4
1931	15.655	2.342	2.237	4.579	29,3
1932	13.812	838	2.653	3.491	25,3
1933	12.086	675	2.289	2.964	24,5
1934	9.640	449	2.881	3.330	34,5
1935	8.823	911	1.645	2.556	29,0
1936	9.236	1.340	918	2.258	24,5
1937	10.636	2.445	1.023	3.468	32,6
1938	10.093	775	1.225	2.000	19,8
1939	10.431	1.419	974	2.393	22,9
	Staatsmijnen				
1929	20.839	5.234	4.149	9.383	45,0
1930	21.819	2.608	3.058	5.666	26,0
1931	22.291	1.949	1.639	3.588	16,1
1932	21.358	730	1.705	2.435	11,4
1933	20.685	756	1.518	2.274	11,0
1934	20.267	1.053	1.498	2.551	12,6
1935	19.913	835	1.163	1.998	10,0
1936	20.052	970	833	1.803	9,0
1937	21.324	1.828	652	2.480	11,6
1938	22.026	1.299	703	2.002	9,1
1939	23.633	2.168	650	2.818	11,9

Bron: zie noot 35

verkregen door de PM-aantallen af te trekken van het aantal aangenomen en ontslagen arbeiders bij de gezamenlijke mijnen. Deze laatste stammen uit: W-S/603, 09-05-02. De mobiliteitscijfers in deze en andere tabellen geven niet precies de invloed van de depressie weer. Het aantal ontslagenen bevat namelijk niet alleen zij, die wegens bedrijfsinkrimping op straat werden gezet, maar eveneens vrijwillig uit dienst getreden, invaliden, overledenen, gepensioneerden enzovoorts. Meer exacte cijfers over ontslagen komen bij het ontslagbeleid ter sprake.

De binding aan het bedrijf was bij de Staatsmijnen altijd al groter geweest en ook in de jaren dertig was de mobiliteit er beduidend lager dan bij de particuliere ondernemingen. Het staatsbedrijf had meer oog voor de vaste stam-politiek en had daarom bijvoorbeeld minder buitenlanders in dienst, de categorie die het meest ongebonden was.

Tabel 10 laat verder nog zien, dat - uitgezonderd de jaren 1933-1934 en 1938-1939 - de particuliere mijnen meer arbeiders aannamen dan de Staatsmijnen, die eerder op de voortekenen van de depressie reageerden door een personeelsstop af te kondigen. Het aantal ontslagen lag in alle jaren het hoogst bij de particuliere mijnen, die eveneens eerder begonnen met het massaal afvloeien van personeel. Zij werden trouwens in hun bedrijfsresultaat zwaarder door de depressie getroffen.³⁶

Burgerlijke staat

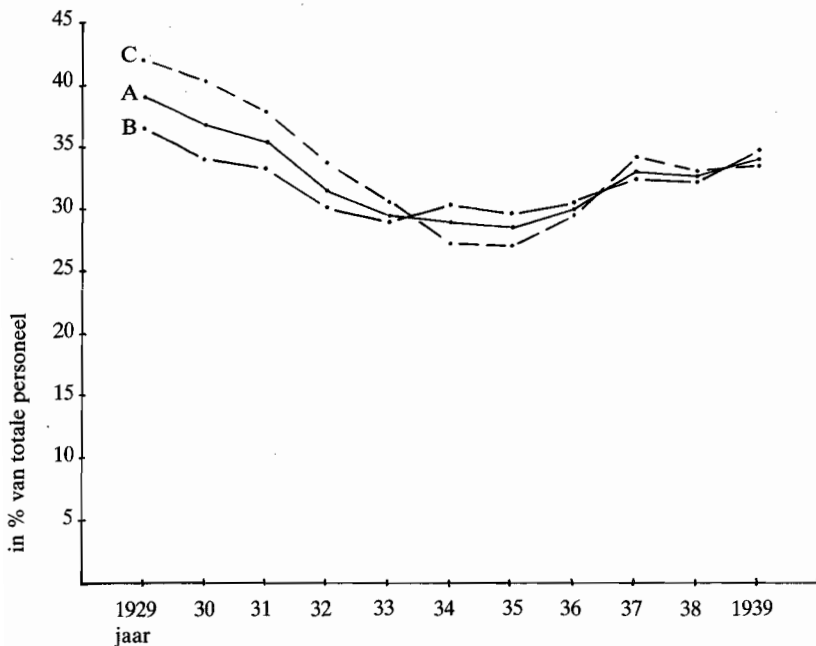
Volgens de Zuid-Limburger rustte het ontslagbeleid van de Limburgse mijnen op twee uitgangspunten: een nationale en een gezinspolitiek.³⁷ Naast het vertrek van vreemdelingen kregen de ongehuwde arbeiders bij de massa-ontslagen de voorkeur.

De vermindering van het aantal ongehuwden was minder spectaculair dan de daling van het aantal buitenlanders: van 38,9% in 1929 naar 28,5 in 1935. Absoluut gezien was de daling wel groot: berekend over dezelfde periode nam het aantal ongehuwden met 43,2% (6.421 personen) af, terwijl de groep gehuwde arbeiders slechts met 10,5% (2.428) verminderde. Na 1935 ging de winst, gezien vanuit de optiek van de vaste stam, voor een belangrijk deel verloren: er werden meer ongehuwde dan getrouwde krachten aangenomen en het percentage van eerstgenoemde groep steeg tot 34,1 in 1939. De wijziging in de burgerlijke staat was het grootst bij de particuliere mijnen, zowel absoluut als procentueel. In de jaren twintig hadden zij altijd meer ongetrouwden in dienst gehad, maar in de malaisejaren daalde het percentage tot onder het niveau van de Staatsmijnen. Na 1935 werd de

³⁶ Gales e.a., *Bedrijfsvoering*, 69; Brief Algemene Nederlandse Mijnwerkersbond (ANMB) aan CC, 15-02-1932, in: GSL 1932-10. Terwijl bij de SM al tot een aannamestop werd besloten (Brief hoofdbedrijfsingenieur aan hoofdingenieur Emma, 13-03-1930, in: SM/PB-14), gingen de PM nog door met het werven van veel personeel (Brief ANMB aan minister van Waterstaat, 29-03-1930, in: GSL 1930-3).

³⁷ Zuid-Limburger, 26-10-1933, in: Archief Laura & Vereeniging (L&V) te Eygelshoven, Personeel doos II, map Inkrimping personeel 1931-1933. Voortaan afgekort als: L&V/P-II-Inkr.

Grafiek 2. De burgerlijke staat der mijnwerkers, 1929-1939

Bron: ziet noot 38.

A = ————— = aandeel ongetrouwden, gezamenlijke mijnen

B = ————— = aandeel ongetrouwden, Staatsmijnen

C = ————— = aandeel ongetrouwden, particuliere mijnen

verschuiving in de burgerlijke staat bij het overheidsbedrijf weer grotendeels teniet gedaan: vergeleken met 1929 was in 1939 het percentage ongetrouwden met slechts 2,1% verminderd. Bij de particuliere ondernemingen daarentegen bedroeg de afname in hetzelfde tijdvak 8,2%. Financiële overwegingen doorkruisten van nu af de vaste stam-politiek. De leeftijd en het

³⁸ Kolom 1 en 2: *Jaarverslag Hoofdingenieur over 1930*, 31 (1921-1930); *Jaarverslag Hoofdingenieur over 1939*, 24 (1931-1939). Kolom 3, 4, 5 en 6: AMF 1930, 9; AMF 1931, 9; AMF 1932, 9; AMF 1933, 9; AMF 1934, 9; AMF 1935, 9; AMF 1936, 46; AMF 1937, 62; AMF 1938, 65; AMF 1939, 63 (1919-1939). Zie ook: Vromen, De opbouw van een stabiel arbeidersbestand, Bijlage 5.

aantal dienstjaren speelden een belangrijke rol bij het ontslagbeleid in de crisisjaren en werkten dus in het nadeel van de ongehuwde arbeiders, die in het algemeen jong waren en een korte diensttijd hadden. Daar de oudere mijnwerkers veelal gehuwd en gezinshoofd waren, werden zij zo veel mogelijk ontzien.³⁹ Het gevolg was een leeftijdsverschuiving onder het personeel: eind 1929 was 51,4% van de mijnwerkers jonger dan 31 jaar, eind 1934 nog maar 39,5%.⁴⁰ Dit was voor de mijnen financieel ongunstig, daar de jongere krachten verhoudingsgewijs minder ziek waren. In 1936 stelden dan ook de particuliere mijnen, dat het ontslagbeleid een 'geenszins gewenschte veroudering van haar personeel tengevolge had'.⁴¹ Na de laagconjunctuur daalde dan ook de leeftijd weer: in 1939 was 44,1% jonger dan 31 jaar. Ter vervanging van wegens normale afvloeiing uit dienst getreden oudere mijnwerkers werden weer jongeren aangenomen. Arbeiders boven de 30 jaar hadden weinig kans op plaatsing in het mijnbedrijf.⁴² Het resultaat was, dat in de tweede helft van de jaren dertig het aantal ongetrouwden weer toenam.

Woonplaats

Bij de Wilhelmina werden op 1 september 1931 25 mijnwerkers ontslagen: voornamelijk ongehuwde Duitsers, die in het grensgebied woonden.⁴³ Dit beleid werd consequent voortgezet, met als resultaat dat er eind 1935 nog slechts 186 arbeiders (0,6%) bij de mijnen werkten, die in Duitsland of België woonachtig waren, zoals uit grafiek 3 blijkt. In 1929 besloeg deze groep nog 1.559 personen (4,1%). Na de crisistijd bleef dit vaste stamcriterium gehandhaafd: eind 1939 was het percentage gezakt tot 0,2% (82 arbeiders). Meer en meer mijnwerkers waren dus in de provincie Limburg gehuisvest.

Hoewel de mijnen de jaren dertig door stelden, dat ze bij aanname erop letten of de mijnwerker in de omgeving van het bedrijf of in aangrenzende districten woonde, veranderde echter het percentage, dat in het Zuid-

³⁹ Brief hoofdingenieur mijn Julia aan directie L&V, 14-06-1932, in: L&V/P-II-Inkr.; *Jaarverslag Hoofdingenieur over 1933*, 43.

⁴⁰ Th. Hendrikx, *Het ledenverloop van de katholieke en socialistische mijnwerkersbond tijdens en na de crisis (1929-1939)*, (scriptie Mollerinstituut), Tilburg 1979, 33.

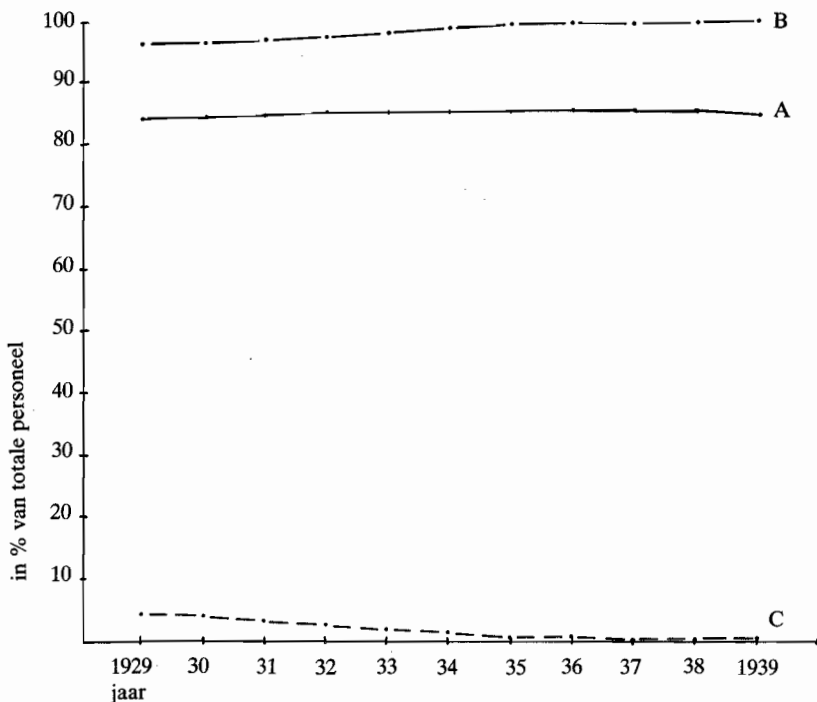
⁴¹ Brief PM aan VNW, 21-07-1936, in: ON/IX-J30.

⁴² *Ibidem*; Intern schrijven ON-II, 25-04-1935, in: GSL 1935-17; Brief directie aan bedrijfsingenieurs SM, 24-03-1937, in: SM/PB-68; Tijdschrift van den Nederlandschen Werkloosheidsdienst, mei 1937, 94, in: GSL 1937-17.

⁴³ *Limburger Koerier*, 31-08-1931, in: GSL 1931-17.

limburgse mijnbekken was gehuisvest, nauwelijks: vanaf 1932 bleef het rond de 85% schommelen.⁴⁴

Grafiek 3. De woonplaats der mijnwerkers, 1929-1939

Bron: zie noot 45.

A = ————— = mijnwerkers, gevestigd in Zuid-Limburgse mijn-district

B = - - - - - = mijnwerkers, gevestigd in hele provincie Limburg

C = — · — · — = mijnwerkers, gevestigd in buitenland

⁴⁴ Brief Rijksdienst der Arbeidsbemiddeling en Werkloosheidsverzekering (RAW) aan directeuren van Arbeidsbeurzen, 28-02-1940, in: ON/IX-J4; Brief van Inspecteur van Politie bij SM aan procureur-generaal bij het Gerechtshof te Den Bosch, 22-11-1933, in: SM/PB-62.

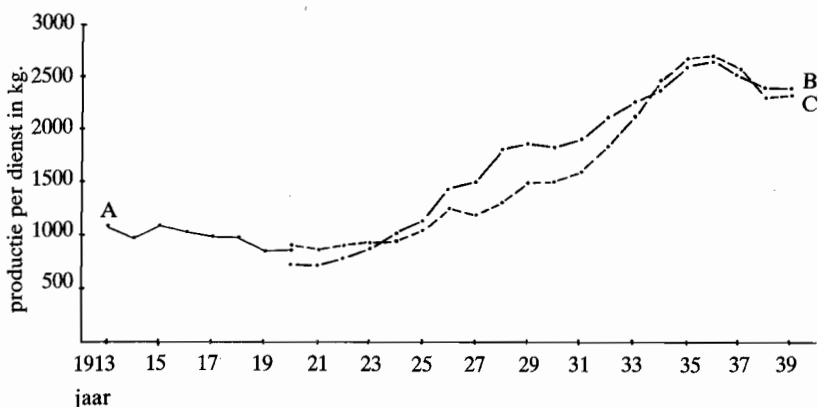
⁴⁵ *Jaarverslag Hoofdingenieur over 1930*, 160-161 (1929-1930); *Jaarverslag Hoofdingenieur over 1938*, 41 (1931-1938); *Jaarverslag Hoofdingenieur over 1939*, 30 (1939). Zie ook: Vromen, De opbouw van een stabiel arbeidersbestand, noot 40 en Bijlage 6.

III RATIONALISATIE IN DE LIMBURGSE MIJNEN

Vanaf de tweede helft van de jaren twintig poogden de mijnen de arbeidsproductiviteit van de ondergrondse mijnwerkers te verhogen om zodoende de kostprijs van de steenkolen te drukken en een ruime afzet mogelijk te maken. Grafiek 4 toont de productie per man per dienst.

In de jaren rond de Eerste Wereldoorlog was de arbeidsproductiviteit laag; verhoging was ook niet zo dringend, daar de kolen door de oorlog toch wel verkochten.⁴⁶ Een forse groei viel er te noteren in de jaren twintig. Na een stabilisering in 1929-1930 leidden de depressiejaren tot een nieuwe explosie. De top werd in 1936 bereikt: 2.670 kg. per werktijd bij de gezamenlijke mijnen. Na 1936 daalde de productiviteit licht, maar bleef toch op een hoog peil. De verlaging had, volgens de Hoofdingenieur, te maken met het stopzetten van de verzuimdiensten. Dat betekende, dat vanaf 1937 ook weer alle zaterdagen werd gewerkt: op zaterdag was de werktijd zes uur, de andere dagen acht.⁴⁷

Grafiek 4. De arbeidsproductiviteit per ondergrondse dienst, 1913-1939

Bron: zie noot 48.

- A = ————— = prestatie gemiddelde ondergrondse arbeider, gezamenlijke mijnen
B = - - - - - = prestatie gemiddelde ondergrondse arbeider, Staatsmijnen
C = - . - . - = prestatie gemiddelde ondergrondse arbeider, particuliere mijnen

⁴⁶ C.E.P.M. Raedts, *De opkomst, de ontwikkeling en de neergang van de steenkolenmijnbouw in Limburg*, Assen 1974, 167.

⁴⁷ *Jaarverslag Hoofdingenieur over 1937*, 38.

⁴⁸ Zie voor herkomst van de cijfers: Vromen, *De opbouw van een stabiel arbeidersbestand*, Bijlage 12 en noot 136.

De toename van de arbeidsproductiviteit was groter dan in enige andere bedrijfstak in Nederland: het landelijk gemiddelde lag op 3%, dat bij de mijnen was twee keer zo hoog.⁴⁹ Ook internationaal stonden de Limburgse mijnen aan de spits: uitgezonderd Polen was de arbeidsproductiviteit elders in de Europese mijnbouw nergens zo opgevoerd als in Nederland in de jaren dertig.⁵⁰ Mechanisatie en rationalisatie waren voor het grootste deel verantwoordelijk voor deze stijging. Onder impuls van Groothoff, die in 1923 directeur bij de Staatsmijnen werd, werd hiermee op de mijnen Emma en Hendrik begonnen, waarna de andere ondernemingen snel volgden. Voorheen werden de kolen voornamelijk met de hand gewonnen: schep, pikhouweel en handboor waren de belangrijkste werktuigen. In de jaren twintig leidde de invoering van de afbouwhamer op perslucht tot een verdubbeling van het rendement.⁵¹ Door het maken van tijdstudies (hoe lang lopen naar het kolenfront?, enzovoorts) werd gepoogd 'zonder noodzakelijk verhoogde inspanning uit de arbeid het hoogste rendement te krijgen door ieder op de juiste plaats en wijze tewerk te stellen, onnodige bewegingen uit te schakelen en zodoende alle verspilling van energie zoveel mogelijk te voorkomen: het systeem berust op een nauwgezet onderzoek naar ieders arbeidsprestatie'.⁵² De crisisjaren gaven niet eens zozeer een kwalitatieve verandering in het rationalisatieproces te zien, als wel een versnelde invoering ervan, om de arbeidsproductiviteit te verhogen en dus de kostprijs te drukken. In geen enkel bedrijf werd 'zo sterk gerationaliseerd en gemechaniseerd in een korte spanne tijds als in het mijnbedrijf'.⁵³ De invloed op het werk was enorm. De bedrijfsplanning leidde tot hiërarchisering: de staf ging meer en meer effectief de gang van zaken in het ondergrondse bedrijf controleren. Via het accoordstelsel werden de mijnwerkers tot een zo groot mogelijke prestatie aangezet door een verband te leggen tussen prestatie en loon. De Hoofdingenieur vergeleek in 1935 de situatie aan het kolenfront met een tiental jaren daarvoor: 'Voorheen

⁴⁹ Gales e.a., *Bedrijfsvoering*, 15.

⁵⁰ *Jaarverslag Hoofdingenieur over 1935*, 12; *Jaarverslag Hoofdingenieur over 1938*, 9.

⁵¹ Voor talrijke andere technische vernieuwingen in het mijnbedrijf, zoals schudgoot, locomotief en dergelijke, leze men: Gales e.a., *Bedrijfsvoering*, 119-131.

⁵² *Ibidem*, 150. Rationalisatie = wetenschappelijke bedrijfsvoering. Het gebruik maken van systematische, gedetailleerde werkplannen om zo van elke afdeling een duidelijk beeld te krijgen van de ontwikkelingen, prestaties enzovoorts, met als doel het realiseren van een geconcentreerde afbouw.

⁵³ Tijdschrift van den Nederlandschen Werkloosheidsdienst, mei 1937, 93, in: *GSL 1937-17*. Zie ook: Gales e.a., *Bedrijfsvoering*, 128-130; De Graaff, *Kolenvoorziening*, 67; *Jaarverslag Hoofdingenieur over 1935*, 12.

werkten de mijnwerkers in relatief kleine werkplaatsen in groepen van circa 8 tot 15 man, die een soort gesloten kameraadschap vormden en bestonden uit volleeerde mijnwerkers met een zeker aantal halfvolleeerden en leerlingen. Deze geheele groep maakte een accoord met de bedrijfsleiding en de voorman regelde vrijwel het werk. In de moderne groote pijlers zitten thans tot 75 man voor één lang kolenfront van vaak honderden meters lengte en het accoord is geheel van aard veranderd.... De rationalisering heeft medegebracht, dat de beschikbare werktijd zoo effectief mogelijk moet benut worden. Door tijdopnemers maakt men een studie van den voor de verschillende werkzaamheden en handgrepen benooidgen tijd en hierop is het accoordloon gebaseerd'.⁵⁴ Was de mijn vroeger een gemoedelijk, ambachtelijk bedrijf, in de jaren dertig werd het een ondergrondse fabriek, die met de grootst mogelijke regelmaat en onverbiddelijkheid moest werken. Voeg hierbij de ontslagdreiging en het is duidelijk, dat de crisisjaren leidden tot een disciplineren van de arbeidskrachten. Er waren dan ook legio klachten van de mijnwerkers over het te hoge arbeidstempo.⁵⁵

De ondergrondse mijnwerkers klaagden ook over de saaiheid van het werk, dat lopende band-arbeid was geworden. De ervaring, de vakkennis had aan betekenis ingeboet: 'de arbeid, vooral die van den houwer, vereischt tegenwoordig in hoofdzaak spierkracht', verzuchtte de katholieke bond in 1939.⁵⁶ De oude functie-omschrijvingen als houwer, sleper en stutter verloren hun werkelijkheidswaarde: het waren in feite alleen nog maar loonrangen en zij hadden geen betrekking meer op het verrichte werk. Door de organisatie van de arbeid en de planning van bovenaf was het werk gespecialiseerder, maar tevens eenvoudiger geworden. De directies waren minder afhankelijk van de beschikbaarheid van geschoolde mijnwerkers.⁵⁷ Derhalve werd de

⁵⁴ Het accoord was een overeenkomst tussen mijnwerkers en leiding ten aanzien van het aantal af te bouwen meters steenkolen in een bepaalde periode. Dit bepaalde voor een belangrijk deel de hoogte van het loon. Zie: *Jaarverslag Hoofdingenieur over 1935*, 12.

⁵⁵ Voorbeelden van het beruchte 'jaag- en drijfsysteem' in: Gales e.a., *Bedrijfsvoering*, 170-177; 134e CC, 19-04-1933, in: W-S/603, 03-10-01-01; Het Volk, 06-11-1936, in: GSL 1936-10A; De Mijnwerker, 15-04-1939 en Volkskrant, 14-10-1939, in: GSL 1939-10B.

⁵⁶ Brief Nederlandsche Rooms-Katholieke Mijnwerkersbond (RKMB) aan de Commissie inzake 'Arbeidstempo', 01-12-1939, in: GSL 1939-10B. Zie voor identieke problematiek bij de Kwatta-fabrieken te Breda, waar de mechanisatie eveneens leidde tot een dalende behoefte aan vakkundigheid: Brief VNW aan de Individuele Leden, 09-06-1936, in: ON/IX-J30. Houwer = ondergrondse mijnwerker, die de kolen met behulp van hak en later afbouwhamer uit de steenlagen haalde. Hij was de belangrijkste man aan het kolenfront, die veel kennis van zaken moest bezitten.

⁵⁷ Notitie ON-II, 31-07-1935, in: GSL 1935-23; 150e CC, 29-07-1936, in: W-S/603, 03-10-01-01; Gales e.a., *Bedrijfsvoering*, 155-156.

sleutelpositie van de ervaren arbeiders ondermijnd en verloren ze de basis voor hun ongebonden, mobiel gedrag.

Tenslotte daalde de macht der mijnwerkers, omdat de directies minder ondergronds personeel nodig hadden om een bepaalde productie-omvang te realiseren. Waren er in 1931 nog 26.790 ondergrondse arbeiders vereist om een productie van bijna 13 miljoen ton steenkolen te bereiken, in 1939 werd dezelfde omvang verwezenlijkt met slechts 21.954 mijnwerkers. 'Zoolang de steenkolen met de hand gedolven worden, zal de ontwikkeling van een kolenmijn in hoofdzaak bepaald worden door de beschikbare arbeidskrachten', stelde men in het begin van de eeuw.⁵⁸ Aan die toestand leek in 1939 een einde gekomen.

IV HET ONTSLAGBELEID DER MIJNDIRECTIES

Algemene criteria

In 1931 begonnen de mijnen wegens bedrijfsinkrimping grote groepen arbeiders te ontslaan: de particuliere ondernemingen het eerst, de Staatsmijnen volgden later. Het bleek al, dat buitenlanders hiervoor eerder in aanmerking kwamen dan Nederlanders, althans voor zoveel mogelijk. Dit 'zoveel mogelijk' diende, volgens de Hoofdingenieur, zo te worden geïnterpreteerd dat Nederlanders slechts moesten wijken voor die vreemdelingen, welke door hun bijzondere geschiktheid niet konden worden gemist.⁵⁹ Met het laatste doelde hij op ondergronders met grote vakbekwaamheid. Ook persoonlijke omstandigheden speelden bij de ontslagen een rol. De criteria van de vaste stam indachtig, probeerden de mijnen vreemdelingen, die met Nederlandse vrouwen waren gehuwd, te ontzien. Hetzelfde gold voor mijnwerkers met buitenlandse ouders, die al vele jaren in Limburg woonden en

⁵⁸ Legebeke, *Mijnarbeiders*, 1. Voor het hier niet besproken vraagstuk in hoeverre de werkloosheid in de jaren dertig werd veroorzaakt door de laagconjunctuur of door de naar personeelsinkrimping neigende rationalisatie, verwijs ik naar: F.A.G. Keesing, 'De conjuncturele ontwikkeling van Nederland en de evolutie van de economische overheids-politiek, 1918-1939' (1952) in: P. W. Klein ed., *Van stapelmarkt tot welvaartsstaat. Economisch-historische studiën over groei en stagnatie van de Nederlandse volkshuishouding, 1600-1970*, Rotterdam 1970, 176; Commissie-Couvée, 98; De Graaff, *Kolenvoorziening*, 67; *Volkskrant*, 30-01-1931, in: *GSL 1931-10A*; *Algemeen Handelsblad*, 01-02-1933, in: *GSL 1933-57*; *Economisch-Statistische Berichten*, 11-04-1934, in: *GSL 1934-57*; artikel van W.P.R. van der Drift, september 1935, in: *GSL 1935-3*.

⁵⁹ *Jaarverslag Hoofdingenieur over 1933*, 42.

wier kinderen hier waren opgegroeid.⁶⁰ Rekening hield men ook met de burgerlijke staat: ongehuwde vreemdelingen werden het eerst op straat gezet, vervolgens gehuwden zonder kinderen, die niet in Limburg waren getrouwd, enzovoorts. De gehechtheid aan het Limburgse mijnbedrijf kon er toe leiden, dat een Nederlander, gevestigd in den vreemde, eerder werd ontslagen dan een buitenlander, die in de Mijnstreek woonde.⁶¹ Tenslotte was ook het aantal dienstjaren van belang: de vreemdeling met de kortste dienstdiensttijd werd het eerst slachtoffer van de personeelsinkrimping.⁶² Zoveel mogelijk werden Nederlandse arbeiders ontzien. Maar, dit algemene beleid kende ook zijn grenzen, zoals we zullen zien.

Relatie met overheid

Eind 1932, toen vanuit de Nederlandse overheid stemmen luider werden om het grensverkeer van vreemdelingen aan banden te leggen, waarschuwden de mijndirecties al: als in de toekomst de afzet weer zou toenemen, zou de indienstneming van geschoolde buitenlanders opnieuw noodzakelijk zijn.⁶³ In november 1933 deelden de gezamenlijke mijnen mede, dat allereerst de over de grens woonachtige vreemdelingen het dienstverband zou worden opgezegd, maar al een half jaar later bleek deze categorie te zijn uitgeput: het restant - 304 personen per 1 juni 1934 - kon niet worden ontslagen vanwege bijzondere geschiktheid voor het bedrijf en langdurige dienstdiensttijd.⁶⁴ Het jaar daarop was voor de mijnen de grens bereikt: ze wilden alle overgebleven buitenlanders liever niet ontslaan (30,7% bij de particuliere en 9,3% bij de Staatsmijnen), daar ze wegens hun vakbekwaamheid onontbeerlijk waren. Andere argumenten tegen ontslag hielden verband met het geworteld zijn in Limburg: gehuwd met Nederlandse vrouw, kinderen op Limburgse scholen, geboren en getogen in de Mijnstreek, vele jaren in

⁶⁰ 'Er is gezorgd, dat geen geboren Nederlandsche vrouwen of kinderen gedwongen worden in Polen of op den Balkan te gaan leven', uit: Algemeen Handelsblad, 09-11-1932, in: GSL 1932-17. Zo pleitte een Poolse geestelijke om Polen voor ontslag te behoeden, daar zij het beste geassimileerd zouden zijn (gezin in Limburg; kinderen op Nederlandse scholen; katholiek; a-politiek), uit: Brief zielverzorger der Polen in de Mijnstreek aan directie SM, 01-08-1933, in: SM/PB-61.

⁶¹ Legebeke, *Mijnarbeiders*, 137.

⁶² Brief directie SM aan minister van Waterstaat, 05-02-1934, in: SM/PB-62.

⁶³ Notulen van de vergadering van de Centrale Commissie van Bijstand voor de Arbeidsbemiddeling en Migratie, 16-11-1932, in: GSL 1932-23.

⁶⁴ Bijeenkomst directies PM en SM, 13-11-1933, in: GSL 1933-1; Brief SM aan minister van Waterstaat, 09-07-1934, in: GSL 1934-10.

dienst, aangepast aan Nederlandse gewoonten en verhoudingen, etc.⁶⁵ De overgebleven buitenlanders rekenden de directies dus tot de vaste mijnwerkersstam.

Ook na 1935, toen het de mijnen weer voor de wind ging en van massaontslagen geen sprake meer was, bleven ze klagen over het feit, dat ze de nog werkzame vreemdelingen niet wensten af te danken.⁶⁶ Toch, zoals uit tabel 6 al bleek, bleef in de tweede helft van de jaren dertig het aantal buitenlanders afnemen. Dit had te maken met de hiervoor gememoreerde inperking van het vrije grensverkeer. In het begin van de crisisjaren beperkte de inmenging van de Nederlandse overheid zich tot verzoeken aan de mijndirecties om buitenlanders te ontslaan en in hun plaats bijvoorbeeld Nederlanders, die in Duitsland werkloos waren geworden, aan te nemen.⁶⁷ Echter, vanaf 1934 werd de druk op de mijnen groter. In mei van dat jaar werd door de Staten-Generaal een wet aangenomen, waardoor voor tewerkstelling van vreemdelingen in het Nederlandse bedrijfsleven een ministeriële vergunning werd vereist. Aanvankelijk waren deze werkvergunningen in het mijnbedrijf alleen nodig voor het bovengrondse personeel, maar vanaf 1936 vielen ook de ondergronds werkzame buitenlanders onder deze wet. Het doel van de regering was het aantal allochtonen, dat eind 1934 nog 5.693 personen bedroeg, terug te dringen tot 1.000.⁶⁸

De mijnen moesten hun aanvragen voor (verlenging van) werkvergunningen, met redenen omkleed, indienen bij de Rijksdienst der Arbeidsbemiddeling en Werkloosheidsverzekering, die over de aanvragen besliste. De mijndirecties sputterden natuurlijk tegen: ze wilden, net als in het verleden, baas in eigen huis blijven en waren bang te veel om bedrijfstechnische redenen onmisbare buitenlanders te moeten ontslaan.⁶⁹ Tevergeefs: ook na de depressiejaren werd aan groepen buitenlandse arbeiders de dienst opgezegd. Het percentage vreemdelingen daalde van 15,9 in 1935 tot 10,2% eind 1939.

Aan de andere kant was de inmenging van de overheid ook weer niet zo sterk, dat de directies met handen en voeten waren gebonden. In de praktijk

⁶⁵ Limburger Koerier, 09-01-1935; Bijeenkomst PM en RAW, 05-04-1935; Brief ON I aan Afdeling Personeel ON, 25-04-1935, alle drie in: GSL 1935-17; Bijeenkomst PM en RAW, 21-11-1935, in: GSL 1935-1; Brief lid Tweede Kamer aan minister van Waterstaat, 30-12-1935, in: SM/PB-64.

⁶⁶ Brief GSL aan minister van Waterstaat, 21-03-1936, in: SM/PB-61; Brief GSL aan minister van Waterstaat, 23-04-1936, in: GSL 1936-10; Intern schrijven ON-mijnen, 02-11-1938, in: ON/IX-J1.

⁶⁷ Brief minister van Binnenlandse Zaken aan GSL, 14-07-1932, in: GSL 1932-76.

⁶⁸ Bijeenkomst PM en RAW, 05-04-1935, in: GSL 1935-17.

⁶⁹ Bijeenkomst PM en RAW, 21-11-1935, in: GSL 1935-1.

werd wel degelijk rekening gehouden met de belangen van de mijnindustrie. Uit een vertrouwelijk schrijven van de vermelde Rijksdienst aan de Oranje-Nassaumijnen bleek dat er, ondanks alle schriftelijke bepalingen, tussen de overheid en de mijnen een mondelinge afspraak bestond, onbekend voor de buitenwereld.⁷⁰ Die afspraak luidde, dat voor een bepaald deel der buitenlanders de vergunningen telkens automatisch voor één jaar werden verlengd, op grond van bedrijfsbelangen, langdurig verblijf hier te lande of met het oog op familieverhoudingen. Voor een ander deel der vreemdelingen, dat door Nederlanders moest worden vervangen, werd de vergunning voor kortere tijd verleend, met de kanttekening, dat, indien het bedrijfsbelang het indienstblijven zou vorderen, op een aanvraag om verlenging gunstig zou worden beschikt. De Rijksdienst concludeerde dan ook, dat de mijnen het zelf in de hand hadden om ontslag van die buitenlanders te voorkomen, die uit bedrijfstechnisch oogpunt onontbeerlijk waren.

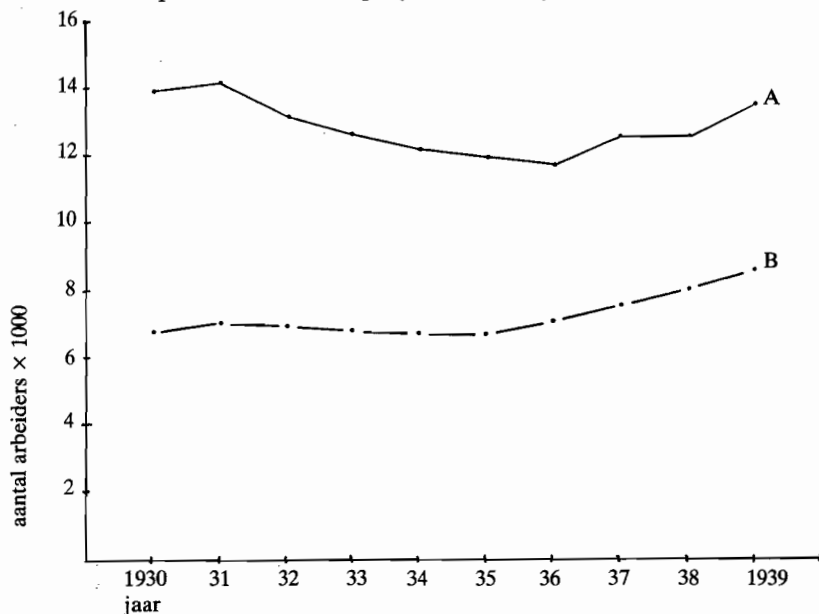
Ontslagbeleid Staatsmijnen

De Staatsmijnen hoefden, zoals we al zagen, hun personeel veel minder en ook pas later in te krimpen dan de particuliere ondernemingen als gevolg van de betere bedrijfsresultaten. De afname van het bestand speelde er zich vooral ondergronds af.

Het ondergrondse personeel daalde van 14.086 in 1931 tot 11.717 eind 1936 om daarna weer te groeien. Bovengronds was het cijfer in 1931 6.964 en werd het dieptepunt in 1934 bereikt met 6.726 arbeiders: de geringe daling werd onder andere veroorzaakt door nevenbedrijven, die nog goed draaiden.

⁷⁰ Brief RAW aan ON-mijnen, 01-12-1936, in: ON/IX-J4. Desbetreffende afspraak moest met name voor Duitsland onbekend blijven, in verband met een arbeidsmarktvereenkomst tussen Nederland en het buurland. Daarin stond onder andere, dat ontslag van Nederlanders in Duitsland werkzaam (en omgekeerd) alleen op grond van noodzakelijke bedrijfsinkrimping mogelijk was en niet op basis van het niet verlengen van werkvergunningen. Zie: Brief Duitse gezant aan Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken, 22-07-1936, in: GSL 1936-17. Ontslag moest, volgens de overeenkomst, niet dienen om in Limburg werkplaatsen voor Nederlanders vrij te maken. Zie eveneens: Brief minister van Buitenlandse Zaken aan minister van Waterstaat, 23-07-1936, in: SM/PB-65; Brief minister van Buitenlandse Zaken aan minister van Waterstaat, 07-08-1936, in: ON/IX-J4; Brief SM aan minister van Waterstaat, 08-08-1936; Brief ON aan Mijnvereeniging (dit was een overlegorgaan van de particuliere mijnen), 10-08-1936, beide in: GSL 1936-17; Bespreking Referendaris bij ministerie van Sociale Zaken met GSL, 13-01-1938, in: ON/IX-J4.

Grafiek 5. De personeelsbezetting bij de Staatsmijnen, 1930-1939

Bron: zie noot 71.

A = ————— = personeelssterkte ondergronds
 B = ————— = personeelssterkte bovengronds

In 1931 was er niet of nauwelijks sprake van ontslag op grote schaal, het jaar erop werd op de Wilhelmina de eerste buitenlanders de dienst opgezegd.⁷² Aanvankelijk ging het om kleine aantallen daar de directie probeerde de arbeiders van de Wilhelmina over te plaatsen naar de drie andere mijnen. Per 1 augustus moesten 150 man weg bij de Staatsmijnen.⁷³ Het aantal bovengronders kon op peil blijven, daar het stikstofbindingsbedrijf van de Maurits nog nieuwe krachten aannam.⁷⁴ Een overzicht van de ontslagcriteria

⁷¹ Vromen, De opbouw van een stabiel arbeidersbestand, Bijlage 8 en noot 46.

⁷² Bijeenkomst directies PM en SM, 14-03-1932, in: GSL 1932-1. De mijn Wilhelmina werd het eerst door de depressie getroffen, daar deze enkel magerkolen produceerde, in tegenstelling tot de andere drie overheidsbedrijven.

⁷³ Bijeenkomst GSL met afgevaardigden van ministerie van Waterstaat, 23-07-1932, in: GSL 1932-57.

⁷⁴ Gales e.a., Bedrijfsvoering, 69; Limburger Koerier, 24-06-1932, in: GSL 1932-8.

staat in een rapport van de Wilhelmina uit oktober 1933. Het ontslag ondergronds was tot dan toe beperkt gebleven tot vreemdelingen 'wier prestatie te wenschen liet, en die niet te lang in dienst waren'. Bovengronds lag dit beleid moeilijker, daar er slechts 44 buitenlanders waren, die bovendien al zeer lang in Nederland waren gevestigd: 11 personen uit deze groep werden op straat gezet. Het restant kon niet worden gemist, daar ze 'goede tot zeer goede vaklieden' waren.⁷⁵ Er moesten derhalve Nederlanders worden ontslagen, waarbij ongehuwde niet-kostwinners de voorkeur kregen. Er werd gepoogd zogenaamde onvolwaardige arbeidskrachten (ondergronders, die bovengronds waren geplaatst om invaliditeit te voorkomen, en pensioengerechtigden) niet af te danken, gezien de vele dienstjaren en verdiensten voor het bedrijf.⁷⁶

Grootscheepse ontslagen vielen er eveneens weinig in 1934: velen konden hiervoor worden behoed door interne overplaatsing tussen de vier mijnen. Wel werden mijnwerkers met een nevenberoep voor de keus gesteld óf de nering óf het mijnberoep op te geven.⁷⁷ Op de Emma, Hendrik en Maurits hoefden zelfs nauwelijks verzuimdiensten te worden ingelegd. De arbeiders, die wegens bedrijfsinkrimping uit dienst traden, waren veelal buitenlanders met weinig dienstjaren, die niet onmisbaar waren.⁷⁸ De Staatsmijnen wilden zelfs de bij de particuliere mijnen ontslagen Nederlanders overnemen, mits ze 'uitstekend bekend staan en geen bezwaren uit hoofde van leeftijd, kwaliteit en woonplaats zich daartegen verzetten'.⁷⁹ In de jaren 1935-1936 bleef het aantal allochtonen dalen, mede onder invloed van de wet op de tewerkstelling van vreemdelingen. Zo werden in de eerste helft van 1936 bijvoorbeeld 170 Duitsers ontslagen: klachten van de Duitse consul, dat veel ontslagenen meer dan tien dienstjaren hadden, mochten niet baten.⁸⁰ De overgebleven buitenlanders behoorden allemaal tot de

⁷⁵ Uiteindelijk werden er van deze 11 maar 9 ontslagen: van 2 werd het ontslag ingetrokken, omdat een arbeider al 40 jaar in Kerkrade woonde en van de ander diens vrouw juist in het ziekenhuis was opgenomen. Zie: Brief Wilhelmina aan directie SM, 03-10-1933, in: SM/PB-60.

⁷⁶ De SM wilden in 1933 pensioengerechtigden niet ontslaan in afwachting van een nieuwe pensioenregeling. Zie ook noot 85. Uit: Notitie directie SM over groep 'onvolwaardige arbeiders', 17-10-1933, in: SM/PB-76.

⁷⁷ Bijeenkomst directies PM en SM, 09-02-1934, in: GSL 1934-1; Limburgsch Dagblad, 10-03-1934, in: GSL 1934-57; Brief GSL aan minister van Waterstaat, 19-09-1934, in: GSL 1934-3.

⁷⁸ Brief SM aan minister van Waterstaat, 05-02-1934, in: SM/PB-62.

⁷⁹ Bijeenkomst directies PM en SM, 09-02-1934, in: GSL 1934-1.

⁸⁰ Brief SM aan minister van Waterstaat, 08-08-1936, in: GSL 1936-17.

categorie met een lange diensttijd en al jaren met hun gezin in Limburg woonachtig. Wel gold nog steeds de regel, dat vreemdelingen, getrouwd met een Nederlandse, niet werden ontslagen.⁸¹

Een inzicht in de werkelijk gehanteerde criteria geven ontslaglijsten van de mijn Emma uit de eerste helft van 1936.⁸² De lijsten bevatten geboortedatum, nationaliteit, datum van indiensttreding bij de Staatsmijnen, burgerlijke staat, beoordeling als werkmans en persoonlijke bijzonderheden van de arbeiders. De 86 betrokkenen waren allen vreemdelingen, waaronder 48 Duitsers en 17 Polen. Het overgrote deel (67) was gehuwd, waaronder 4 met Nederlandse vrouwen; 3 mijnwerkers leefden gescheiden en 16 waren vrijgezel. Qua leeftijd waren er 19 jonger dan 30 jaar, 43 tussen de 30 en 40 en 24 ouder dan 40 jaar. Vele dienstjaren hadden de betrokkenen erop zitten: 9 arbeiders 3 à 5 jaar, 69 tussen de 5 en 10 jaar en 8 man werkten al 11 à 16 jaar bij de Staatsmijnen. Het waren geen slechte mijnwerkers: 40 bezaten de kwalificatie 'goed werkmans' en 46 'middelmatig'. De arbeidskrachten met geringe prestaties waren duidelijk al in de jaren daarvoor ontslagen. Onder het hoofd 'persoonlijke bijzonderheden' werd vermeld of betrokkene ongewenst was en/of al dan niet ongunstig bekend stond: 45 arbeiders waren 'ongewenst', 14 kregen het etiket 'staat ongunstig bekend' en 34 'niets nadeeligs bekend'.⁸³ Met 'ongunstig bekend' bedoelde men, dat de mijnwerker en/of zijn echtgenote met name op zedelijk gebied 'niet veel bijzonders' waren (bijvoorbeeld drankmisbruik). Wat er precies achter de term 'ongewenst' schuil ging, is mij niet geheel duidelijk (wangedrag? brutaal? politiek ongewenst?): bij de analyse van het beleid der particuliere mijnen zal de term terugkeren. Welk criterium gaf nu de doorslag bij het ontslaan van deze arbeiders? In ieder geval het feit, dat ze vreemdelingen waren. De burgerlijke staat speelde geen rol meer: het overgrote deel was getrouwd. Typisch is wel, dat in tegenstelling tot gedane toezeggingen, 4 krachten, die met een Nederlandse waren gehuwd, toch ontslag kregen, terwijl ze stonden geboekt als goede werklieden, die niet ongunstig bekend

⁸¹ Brief SM aan minister van Waterstaat, 02-01-1936, in: SM/PB-64.

⁸² Ontslaglijsten Emma, 04-02-1936, 04-03-1936, 05-04-1936, 08-05-1936 en 02-06-1936, in: SM/PB-64. Helaas waren dergelijke lijsten niet aanwezig over de jaren daarvoor. Desbetreffende arbeiders werd wegens bedrijfsinkrimping de dienst opgezegd. De eerste helft van 1936 was nog een slechte periode voor de mijnen met veel verzuimdiensten en dergelijke. De definitieve ommekeer ten goede trad halverwege het jaar in. Zie: *Jaarverslag Hoofdingenieur over 1936*, 7.

⁸³ Het totaal aan kwalificaties levert niet het totaal aantal arbeiders op, daar bij sommigen beide formuleringen werden vermeld. Bijvoorbeeld 'is ongewenst en staat op zedelijk gebied niet gunstig bekend' of 'is ongewenst, overigens niets nadeeligs bekend'.

stonden, met 7 à 15 dienstjaren en in leeftijd schommelend tussen de 25 en 45. Behalve het punt van de nationaliteit waren er in 1936 geen doorslaggevende criteria meer: in de voorafgaande jaren waren de meer ontslaanbare elementen al verdwenen.

Ook de Nederlandse mijnwerkers hing werkloosheid boven het hoofd, zoals uit tabel 11 blijkt.

Tabel 11. Nationaliteit van de ontslagen arbeiders bij de Staatsmijnen, 1932-1937

	1932	1933	1934	1935	1936	1937
Nederlanders	675	537	725	539	436	476
buitenlanders	818	763	602	503	333	67

Bron: zie noot 84

In totaal werden er in dit tijdvak 3.086 buitenlanders tegenover 3.388 Nederlanders ontslagen. Opvallend is, dat er na 1933 meer Nederlanders dan vreemdelingen uit dienst traden: de overgebleven buitenlanders konden steeds moeilijker worden gemist. Welke motieven aan het ontslag van de Nederlanders ten gronde lagen, blijkt uit tabel 12.

Tabel 12. Verdeling van ontslagen Nederlanders bij de Staatsmijnen, 1932-1937

jaar	eigen verzoek of 3 keer wille- keurig verzuim	invalide of overleden	60- jarigen	opgezegd door mijn (5-8)	dienstjaren			
					0-5	5-10	10-15	15
1932	298	177	-	200	155	38	4	3
1933	216	195	-	126	89	33	4	-
1934	199	154	236	136	82	39	13	2
1935	194	116	91	138	95	30	6	7
1936	142	91	110	93	60	22	9	2
1937	181	95	113	87	65	14	5	3

Bron: zie noot 85

⁸⁴ Aantal uit dienst getreden mijnwerkers bij de SM, 1932-1937, in: GSL 1939-17. De cijfers over 1937 zijn tot 1 december.

Naast de normale afvloeiing wegens invaliditeit, overlijden en pensionering bleven ook in de jaren dertig mijnwerkers uit eigener beweging uit dienst treden. In kolom 4 staan de Nederlanders vermeld, die om andere redenen door het bedrijf werden ontslagen: het overgrote deel met minder dan 5 dienstjaren. Eigenlijk werkt de tabel wat verdoezelend, daar mijns inziens de arbeiders, die 3 maal willekeurig verzuimden, ook in kolom 4 thuishoorden. In de jaren dertig werden namelijk de regels ten aanzien van verzuim veel strakker gehanteerd: ongeoorloofde afwezigheid werd voor de mijnen een prima motief om zich van ongewenste elementen te ontdoen, zoals we verderop nog zullen zien. Ook de criteria voor invaliditeit werden in deze jaren verscherpt.

Ontslagbeleid particuliere mijnen

Een vergelijking tussen de personeelsbezetting bij de Staatsmijnen en de particuliere bedrijven toont, dat de inkrimping ondergronds bij de laatsten in de crisisjaren veel groter was. Het bestand aan het kolenfront verminderde in de jaren 1930-1935 met liefst 45,5%: van 12.782 ondergrondse mijnwerkers in 1930 naar 7.001 eind 1935. De stijging daarna was gering. In 1939 werd bij lange na niet het niveau van 1930 bereikt.

De grafiek laat zien, dat de particuliere ondernemingen meer hadden te lijden onder de laagconjunctuur. Zelfs bovengronds was er - in tegenstelling tot het staatsbedrijf - sprake van afname: 21,7% van 1930 tot eind 1935, waarna het herstel langzaam op gang kwam.

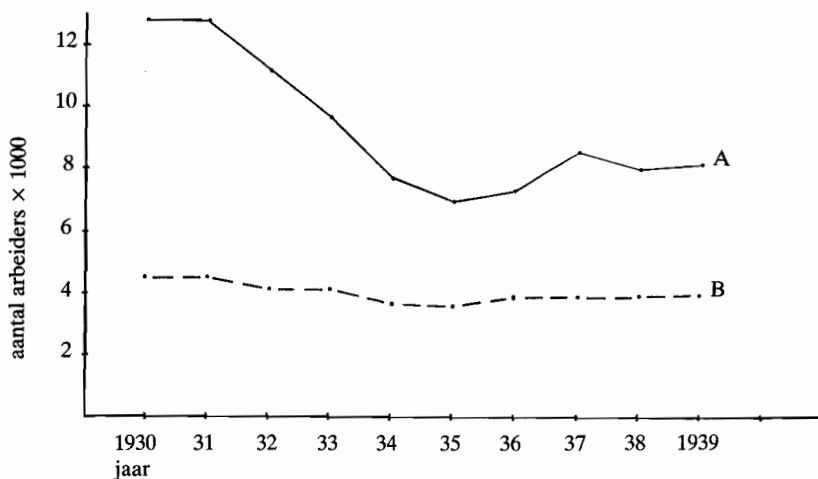
In de tweede helft van 1931 werden de eerste groepen arbeiders op straat gezet, waaronder 65 man bij de mijnen Laura en Julia.⁸⁶ Naar de buitenwereld toe deden de mijnen het voorkomen, of de diensttijd het belangrijkste criterium was: degenen, die korter dan 3 jaar in dienst waren, werden het eerst ontslagen. De werkers met veel dienstjaren poogde men te ontzien, ook al leverden ze geringere prestaties.⁸⁷ In de praktijk werd echter ook aan

⁸⁵ Ibidem. Voor 1934 werden pensioengerechtigden niet ontslagen. In mei van dat jaar kondigde de directie van de SM aan circa 200 van deze arbeiders het dienstverband op te zeggen. De SM gaven hen een extra toelage op hun pensioen (f 20.000,- per jaar voor de hele groep) met als argument, dat 'zij de arbeiders, die het bedrijf langen tijd gediend hebben en wegens ouderdom ontslagen moeten worden, niet met het thans geldende schamele pensioen naar huis kan zenden'. Uit: Bijeenkomst directies PM en SM, 14-05-1934, in: GSL 1934-1.

⁸⁶ Brief directie aan Laura en Julia, 08-12-1931, in: L&V/P-II-Inkr.

⁸⁷ Brief directie aan Laura, 11-12-1931, in: L&V/P-II-Inkr.

Grafiek 6. De personeelsbezetting bij de particuliere mijnen, 1930-1939

Bron: zie noot 67.

A = ————— = personeelssterkte ondergronds

B = ————— = personeelssterkte bovengronds

andere criteria waarde gehecht. Zij werden samengevat in de formulering 'ongewenste elementen'.⁸⁸ Op een ontslaglijst van Laura & Vereeniging kwamen de namen voor van 33 arbeiders.⁸⁹ Hun nationaliteit werd niet genoemd, maar uit de namen valt af te leiden, dat minimaal 8 mijnwerkers Nederlanders waren. Van de betrokkenen waren er inderdaad 30 korter dan 3 jaar in dienst. Zij waren door het bedrijf ook beoordeeld op vlijt, kennis van het werk en gedrag. Bijna allen scoorden op de eerste twee punten onvoldoende en werden gekarakteriseerd als '(zeer) matig' en 'slecht'; 23 arbeiders vertoonden 'goed' gedrag en de resterende 10 waren 'brutaal'. Weinig clementie toonden de particuliere mijnen met ziek personeel: ook zij konden verwachten een ontslagbrief thuis te krijgen. Bij de mijnen stonden veel van deze mensen te boek als simulanten, die ontslag probeer-

⁸⁸ Brief directie aan Julia, 12-12-1931, in: L&V/P-II-Inkr.

⁸⁹ Ontslaglijst L&V per 01-09-1931, in: L&V/P-II-Inkr.

den te voorkomen door zich ziek te melden.⁹⁰ Mijnwerkers, die een nevenberoep als kruidenier en dergelijke uitoefenden, werden eveneens werkloos.⁹¹ Tot slot een laatste voorbeeld uit 1931, waaruit blijkt, dat het aantal dienstjaren niet het enige criterium was: een arbeider, die in eerste instantie vanwege zijn korte diensttijd op de ontslaglijst was geplaatst, werd daar alsnog van verwijderd, daar hij 'zeer vlijtig en oppassend' was.⁹²

Grootscheepse ontslagen vielen er in 1932: per 1 maart circa 150 man bij de Oranje-Nassaumijnen en 150 bij de andere mijnen, 700 man per 1 augustus bij de Oranje-Nassau, enzovoorts. Volgens een vakbond werden naast buitenlanders ook veel Nederlanders ontslagen, die veelvuldig ziekte- of ongevallenverzuim hadden of socialist waren.⁹³ Een overzicht van de Oranje-Nassaumijnen in februari leert, dat per 1 maart naast 114 vreemdelingen eveneens aan 48 Nederlanders het dienstverband was opgezegd.⁹⁴ Ook Laura & Vereeniging bleef Nederlanders ontslaan. Op een lijst van januari 1932 stonden 45 namen, waarvan circa de helft geen buitenlander was.⁹⁵ De burgerlijke staat telde blijkbaar niet mee, werd althans - net als in 1931 - niet vermeld. Van de 45 mijnwerkers waren er 22 korter dan 3 jaar in dienst met de toevoeging, dat ze vanwege willekeurig verzuim ongewenst waren. De andere 23 waren eveneens niet gewenst - hoewel ze meer dienstjaren hadden - daar ze qua prestatie en gedrag een onvoldoende beoordeling kregen.⁹⁶

⁹⁰ Ibidem. Op deze lijst kwamen de namen voor van 11 ziekvierende mijnwerkers. In schril contrast met de visie van de directie staat het verhaal, dat de mijnpolitie bij een zieke man aan huis kwam om de ontslagbrief te brengen, maar toen de politie arriveerde, bleek de betrokkene zojuist te zijn overleden. Uit: Brief minister van Waterstaat aan GSL, 20-08-1931, in: GSL 1931-3.

⁹¹ Brief Julia aan directie, 30-12-1931, in: L&V/P-II-Inkr. Hierin twee voorbeelden van mijnwerkers/caféhouders, die bovendien bekend waren als ziekvierders (drankmisbruik) en vechtersbazen.

⁹² Brief Laura aan directie, 31-12-1931, in: L&V/P-II-Inkr.

⁹³ Limburgsch Dagblad, 17-02-1932; Volkskrant, 01-03-1932, beide in: GSL 1932-10A. Een onderzoek naar eventueel ontslag van socialistische arbeiders ontkende overigens de aantijging en de Volkskrant noemde het bericht 'apenkool'. Voorbeelden van aangekondigde ontslagen zijn te vinden in: Brief ANMB aan CC, 15-02-1932; Limburger Koerier, 17-02-1932, beide in: GSL 1932-10A; Bijeenkomst GSL met afgevaardigden van ministerie van Waterstaat, 23-07-1932, in: GSL 1932-57.

⁹⁴ Ontslaglijst ON-mijnen per 1 maart 1932, in: GSL 1932-10.

⁹⁵ Ontslaglijst per 1 januari 1932 Laura, in: L&V/P-II-Inkr.

⁹⁶ Qua prestatie werden de betrokkenen gekenschetst als 'lui', 'kan niet meekomen', 'deugt niet voor pijler', 'levert hoogstens halve prestatie' enzovoorts. Qua gedrag waren ze brutaal, onruststokers, ziekvierders etc. Ook stond op de lijst weer aangetekend, dat sommigen een nevenberoep hadden als cafébaas of sigarenwinkelier. Een ontslaglijst per 1 maart van hetzelfde jaar laat een identiek beeld zien. Ongeveer 1/3 deel is Nederlander; het zijn allemaal slechte arbeiders enzovoorts. Bij 4 van de 69 stond nog vermeld, dat ze communist waren. Uit: Ontslaglijst per 1 maart 1932 Laura, in: L&V/P-II-Inkr.

In april 1932 berichtte de bedrijfsingenieur van de Laura aan de directie, dat de 'minder geziene en ontslaanbare elementen' al waren afgevloeid: in de toekomst zouden ook werkers met minder dan 3 dienstjaren, maar met de kwalificatie van 'voldoende arbeider' op straat moeten worden gezet.⁹⁷ Vandaar, dat er op een lijst in april ook 29 personen uit die categorie voorkwamen.⁹⁸ De burgerlijke staat en eventuele kinderen werden nu eveneens genoemd, maar leken van weinig betekenis: van ongeveer evenveel gehuwden als ongehuwden werd het dienstverband beëindigd. In juli werden weer 47 man ontslagen, die allen te boek stonden als slechte arbeiders: ze zouden met 'zeer veel voordeel uit het bedrijf verwijderd kunnen worden'.⁹⁹ Van deze groep hadden er 22 een diensttijd van meer dan 3 jaar, was 2/3 deel getrouwd en 1/3 Nederlander. Hetzelfde beleid werd voortgezet in de jaren 1933-1935: vele honderden personeelsleden werden ontslagen. De criteria bleven identiek: slechte prestatie, veel verzuim, cafébezitter etc.¹⁰⁰ Niet enkel grote groepen buitenlanders verdwenen, ook ongewenste Nederlandse mijnwerkers werden het slachtoffer als ze fysiek zwak, lui en/of tegendraads waren.¹⁰¹ Bij de Oranje-Nassau I werden bijvoorbeeld tegen 1 mei 1935 negen Nederlanders ontslagen wegens 'geen prestatie (4), fysiek niet bestand tegen zwaar mijnwerk (1), onwil en luiheid (1), angst voor gevaar... (1), ...te zwakke oogen (1), nog geen 3 jaar in ons bedrijf en te zwak (1)'.¹⁰² Ziekte was ook een criterium: Laura & Vereniging deelde in augustus 1933 in de Contact-Commissie mede, dat 500 man moesten worden ontslagen vanwege de hoge ziektecijfers.¹⁰³ De particuliere bedrijven ver-

⁹⁷ Brief Laura aan directie, 07-04-1932, in: L&V/P-II-Inkr.

⁹⁸ Ontslaglijst per 1 april 1932 Laura, in: L&V/P-II-Inkr. De andere criteria in deze lijst waren: arbeiders met café of winkel en slecht werker (12, waaronder 10 Nederlanders) en arbeiders, die het werk onvoldoende deden (19).

⁹⁹ Ontslaglijst per 1 juli 1932 Laura, in: L&V/P-II-Inkr.

¹⁰⁰ Precieze aantallen ontslagen zijn nauwelijks te geven. In de pers, bijeenkomsten van de directies van PM en SM en Contact-Commissie werden de diverse ontslagen aangekondigd en besproken, maar dat geeft weinig zekerheid over het werkelijk aantal, daar de aankondigingen ook als onderhandelingswapen werden gebruikt om bijvoorbeeld bij de overheid steunmaatregelen af te dwingen. Zie verder voor ontslagcriteria: Opgave Laura en Julia aan directie van aantal ontslagen Polen, augustus 1933, in: L&V/P-II-Repatriëring ontslagen vreemde arbeiders 1933-1936; Brief ON aan CC, 13-12-1933, in: GSL 1933-10; Brief GSL aan minister van Waterstaat, 19-09-1934, in: GSL 1934-3.

¹⁰¹ Volgens de ANMB werden arbeiders, die onbetaald overwerk weigerden te doen, ontslagen bij de ON-mijnen. Uit: Brief Nederlandsch Verbond van Vakverenigingen aan GSL, 02-01-1934, in: GSL 1933-10.

¹⁰² Brief ON I aan Afdeling Personeel ON, 25-04-1935, in: GSL 1935-17. Zie ook: Brief ON aan CC, 13-12-1933, in: GSL 1933-10.

¹⁰³ 136e CC, 02-08-1933, in: W-S/603, 03-10-01-01.

klaarden in juli van hetzelfde jaar, dat ze zich niet meer gebonden achtten aan de vroeger gedane toezegging geen arbeiders tijdens ziekte te ontslaan.¹⁰⁴ Een overbodige verklaring, daar de mijnen zich al eerder van deze belofte niets aantrokken, zoals we al zagen.¹⁰⁵ Op verzoek van de directie bleek zelfs de controlerend geneesheer van Laura & Vereeniging bereid om in zijn medische cartotheek na te gaan welke mijnwerkers voor ontslag in aanmerking kwamen.¹⁰⁶ Interessant was de houding van het Scheidsgericht, dat in 1933 twee ontslagen ongedaan maakte door te stellen, dat ontslag tijdens ziekte niet mocht en herhaald ziekvieren ook geen gegronde ontslagredenen was, zulks tot groot ongenoegen van de betroffenen Oranje-Nassau, die het Scheidsgericht betichtte van partijdigheid en incompetentie.¹⁰⁷

In 1935 was de toestand bereikt, dat de ongeschikte en ongewenste arbeidskrachten grotendeels uit de bedrijven waren verwijderd: er was geen keuze meer tussen goede en slechte werkers, enkel nog tussen goede en betere.¹⁰⁸ De overgebleven buitenlanders waren allen geworteld in de Limburgse samenleving en behoorden tot de beste krachten.¹⁰⁹ Toch moesten bijvoorbeeld bij de Oranje-Nassau in de eerste helft van 1936 nog 150 Poolse en Duitse arbeiders worden verwijderd met een diensttijd korter dan 10 jaar.¹¹⁰ Vaak tegen de zin van de mijnen: ze wilden wel buitenlanders afstoten, maar betwijfelden ten sterkste of hun bedrijven uitsluitend op Nederlandse mijnwerkers konden draaien.¹¹¹

Sedert medio 1936 kwamen bij de particuliere mijnen geen massa-ontslagen meer voor.¹¹² Periodiek werden nog wel mensen verwijderd: met name zij die, ouder geworden, minder 'volwaardig' waren, hoewel ze gunstig bekend stonden en vele dienstjaren hadden. Deze groep vormde tevens een on-

¹⁰⁴ Bijeenkomst directies PM en SM, 27-07-1933, in: GSL 1933-1.

¹⁰⁵ Brief minister van Waterstaat aan GSL, 20-08-1931, in: GSL 1931-3. Zie bijvoorbeeld ook de ontslaglijst per 01-03-1932 van de Laura, waar bij 6 van de 69 mijnwerkers staat vermeld, dat ze ziek zijn. Uit: Ontslaglijst per 1 maart 1932 Laura, in: L&V/P-II-Inkr.

¹⁰⁶ Brief Laura aan directie, 08-09-1933, in: L&V/P-II-Inkr. De ANMB klaagde eveneens over de samenwerking tussen bedrijfsleiding en controlerende artsen: arbeiders, die maandenlang ziek waren geweest, werden plotsklaps gezond verklaard en vervolgens ontslagen. De ON-mijnen noemden de betrokkenen simulanten. Uit: De Werker, 09-02-1935, in: GSL 1935-23.

¹⁰⁷ Brief ON aan CC, 13-12-1933, in: GSL 1933-10.

¹⁰⁸ Limburger Koerier, 09-01-1935, in: GSL 1935-17.

¹⁰⁹ Bijeenkomst PM en RAW, 05-04-1935; Brief ON I aan Afdeling Personeel ON, 25-04-1935, beide in: GSL 1935-17.

¹¹⁰ Brief ON aan Mijnvereniging, 10-08-1936, in: GSL 1936-17.

¹¹¹ Bijeenkomst PM en RAW, 05-04-1935, in: GSL 1935-17.

¹¹² Bijeenkomst directies PM en SM, 07-07-1936, in: GSL 1936-17.

gunstig ziekterisico. Vaak werd bij hen het criterium 'invaliditeit' gehanteerd om het ontslag te motiveren.¹¹³

Tot slot een overzicht van het aantal ontslagen bij de Oranje-Nassaumijnen, waar in het verleden het percentage vreemdelingen het grootst was geweest.

Tabel 13. Nationaliteit van de ontslagen arbeiders bij de Oranje-Nassaumijnen, 1932-1938

	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Nederlanders	607	508	756	415	227	364	562
buitenlanders	1.117	593	817	401	267	77	263

Bron: zie noot 114

In totaal werden er in het tijdvak 1932-1938 bijna evenveel Nederlanders als buitenlanders ontslagen: 3.439 respectievelijk 3.535. Ook hier zien we, net als bij de Staatsmijnen, dat de overgebleven vreemdelingen in de tweede helft van de jaren dertig steeds moeilijker konden worden gemist en er dus meer Nederlanders werden ontslagen.

Centralisatie van beleid

Zoals reeds gezegd, leidde de rationalisatie tot een hiërarchische structuur in het mijnbedrijf. Aan de top van de beambtenstaf stond de hoofdbedrijfsingenieur, die verantwoording schuldig was aan de directie. Vervolgens kwamen, van hoog naar laag: bedrijfsingenieurs, chefs, mijningenieurs, hoofd- en meesteropzichters, afdelings- en hulpopzichters. Waren er bij de Staatsmijnen in 1920 slechts 599 beambten, in 1929 waren het er 1.088: in de jaren dertig werd hun aantal niet ingekrompen, maar groeide het tot 1.497 in 1939.¹¹⁵ Deze toename vond eveneens bij de particuliere bedrijven plaats.

¹¹³ Brief Hoofdingenieur aan AMF, 10-08-1936, in: ON/IX-J2; Brief Hoofdingenieur aan GSL, 15-05-1938, in: GSL 1938-10B. De Hoofdingenieur was trouwens van mening, dat voor deze arbeiders niet invaliditeit als criterium gold, maar bedrijfsinkrimping.

¹¹⁴ Overzicht aantal uit dienst getreden mijnwerkers bij de ON-mijnen, 09-02-1939, in: GSL 1939-17.

¹¹⁵ Staatsmijnen, 88 (1920); Commissie-Couvée, 204-205 (1929 en 1939). Zie ook: Vellenga, Katholiek Zuid-Limburg, 94. Beambten waren zij, die een maandsalaris genoten. Ze kunnen worden onderverdeeld in ondergronds- en bovengronds-technisch personeel en administratieve krachten.

Het verklaart mede, waarom het personeel bovengronds in de crisistijd veel minder afnam dan ondergronds en de verhouding tussen beide groepen wijzigde: vormden in 1930 de bovengronders 29% van de totale sterkte van de gezamenlijke mijnen, in 1939 was het percentage gestegen tot 35,6.¹¹⁶ Vandaar dat de Oranje-Nassaumijnen vonden, dat door de rationalisatie een beter toezicht mogelijk werd en de bedrijfscontrole was vergemakkelijkt.¹¹⁷

Steeds meer poogden de directies het personeelsbeleid te centraliseren en te formaliseren. Het aantal dienstorders groeide in deze jaren enorm: alles werd minutieus op schrift gesteld. Een arbeider bijvoorbeeld, die wegens drie keer willekeurig verzuim op staande voet werd ontslagen, kreeg een tijdelijke uitsluiting van zes maanden, mits hij gunstig bekend stond bij de mijn: indien dat niet het geval was, kreeg hij een blijvende uitsluiting. De beoordeling werd in handen gelegd van de bedrijfsingenieurs.¹¹⁸ Regels ten aanzien van voor ontslag in aanmerking komende arbeiders waren even gedetailleerd en gecentraliseerd: de bedrijfsingenieur overlegde met het toezichthoudend personeel over een ontslaglijst, waarna de directie de uiteindelijke selectie maakte.¹¹⁹ Het in de jaren twintig opgebouwde controle-apparaat werd verder ontwikkeld. Opzichters moesten geregeld rapport opmaken over prestatie en gedrag van de individuele mijnwerker. Dit en de verhoogde activiteiten van de mijnpolitie leidden ertoe, dat de directies zeer veel wisten over hun arbeidskrachten. De personeelsdossiers bevatten niet enkel gegevens over de mijnarbeider op zijn werk, maar ook over zijn gedrag daarbuiten: uit de ontslaglijsten bleek al hoe ver de kennis over het privéleven van de mijnwerker en zijn gezin strekte.

V HET AANNAMEBELEID DER MIJNDIRECTIES

Criteria

De eerste tekenen van de naderende crisis uitten zich in het aannemen van minder personeel, zoals we reeds zagen bij de mobiliteitscijfers van particuliere en Staatsmijnen. Eind 1930 werden bij de meeste mijnen personeels-

¹¹⁶ De percentages zijn berekend met behulp van tabel 3.

¹¹⁷ Brief bedrijfsingenieur ON II aan directie, 31-05-1935, in: GSL 1935-23.

¹¹⁸ Brief directie SM aan bedrijfsingenieurs, 26-07-1931, in: SM/PB-68. Zie ook: Brief directie SM aan bedrijfsingenieurs, 19-03-1937, in: SM/PB-76; Brief directie SM aan bedrijfsingenieurs, 24-03-1937, in: SM/PB-68.

¹¹⁹ *Jaarverslag Hoofdingenieur over 1933*, 42; Ontslaglijst per 1 januari 1932, in: L&V/P-II-Inkr.

stops afgekondigd.¹²⁰ Een situatie, die bleef gehandhaafd tot 1936, toen de vraag naar mijnwerkers weer toenam. Gedurende de eerste helft van de jaren dertig werd een tweetal uitzonderingen gemaakt op de aannamestops: naast de leesjongens (waarover verderop meer) vielen ook Nederlanders, in Duitsland werkloos geworden, buiten deze regeling. Reeds in 1930 verzocht de minister de Limburgse mijnen om deze mijnwerkers via de Nederlandse Arbeidsbeurs te Oberhausen in dienst te nemen.¹²¹ De reactie van de mijnindustrie was steevast, dat ze zoveel mogelijk aan het verzoek tegemoet zou komen. Met name tegenover aanname van geschoolde ondergronders stonden de mijnen niet onwillig en ze kozen de meest geschikt uit.¹²² Pas in januari 1934 gaven zowel de Staatsmijnen als de Oranje-Nassau te kennen deze arbeiders niet meer te willen aannemen, daar 'om dit te kunnen doen, een groot aantal vreemde mijnwerkers ontslagen (moet) worden, dan met het oog op de noodzakelijke inkrimping van het personeel noodig zoude zijn'.¹²³ De overgebleven buitenlanders wilden de mijnen in 1934 niet meer ontslaan, ook niet om plaats te maken voor Nederlanders. Wellicht hadden de mijnen bovendien slechte ervaringen met deze landgenoten; zo was van 33 arbeiders, die via Oberhausen in januari 1934 bij de Oranje-Nassau waren tewerk gesteld, van 11 het dienstverband in maart al weer beëindigd.¹²⁴ Gedurende het verdere verloop van de jaren dertig bleef deze politiek ongewijzigd: slechts incidenteel werden nog buitenlanders ont-

¹²⁰ Volkskrant, 30-01-1931, in: GSL 1931-10A.

¹²¹ Brief minister van Arbeid, Handel en Nijverheid aan minister van Waterstaat, 21-08-1930, in: SM/PB-30.

¹²² Bijeenkomst directies PM en SM, 19-11-1931, in: GSL 1931-1. Dezelfde verzoeken en identieke reacties van de mijnen waren er ook in 1932 en 1933. Zie bijvoorbeeld: Briefwisseling ministerie van Binnenlandse Zaken met GSL, 14-07-1932 en 17-07-1932, in: GSL 1932-76; Brief ON aan Nederlandsche Arbeidsbeurs te Oberhausen, 22-11-1933, in: GSL 1933-76; Brief van Inspecteur van Politie bij SM aan Procureur-Generaal bij het Gerechtshof te Den Bosch, 22-11-1933, in: SM/PB-62; Bijeenkomst directies PM en SM, 30-11-1933, in: GSL 1933-1; Brief ON aan Nederlandsche Arbeidsbeurs te Oberhausen, 02-12-1933, in: ON/IX-J8; Lijst van 33 Nederlandse arbeiders, in Duitsland werkloos geworden, bij de ON tewerkgesteld, januari 1934, in: GSL 1934-76.

¹²³ Brief minister van Sociale Zaken aan minister van Waterstaat, 16-01-1934, in: SM/PB-62; Brief ON aan Nederlandsche Arbeidsbeurs te Oberhausen, 30-01-1934, in: ON/IX-J8.

¹²⁴ Lijst van door bemiddeling der Nederlandsche Arbeidsbeurs te Oberhausen bij ON tewerkgestelde Nederlanders, maart 1934, in: ON/IX-J8; Lijst van 33 Nederlandse arbeiders, in Duitsland werkloos geworden, bij de ON tewerkgesteld, januari 1934, in: GSL 1934-76.

slagen om plaats te maken voor Nederlanders, al dan niet werkzaam in Duitsland.¹²⁵

Tabel 14 laat zien, dat het de mijnindustrie ernst was - mede onder druk van de overheid - met het terugdringen van het aantal allochtonen: vergeleken met het aantal in dienst getreden Nederlanders was de aanname van buitenlanders, zowel tijdens als na de crisis, zeer gering.

Tabel 14. Nationaliteit van de aangenomen arbeiders bij de mijnen, 1931-1939

	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Nederlanders	2706	1230	1198	1361	1609	2168	3869	1999	3502
buitenlanders	1585	338	233	141	137	142	404	75	85

Bron: zie noot 126

Ook toen het economisch tij weer ten gunste keerde, bleef de situatie op de arbeidsmarkt gunstig voor de mijndirecties: het aanbod van arbeidskrachten bleef de vraag overtreffen en de mijnen behielden de mogelijkheid om geschikt/gewenst personeel te selecteren.¹²⁷ Met name werden veel jongeren aangenomen: naast redenen als vaste stam en financiën, speelde volgens de katholieke vakbond ook mee, dat de arbeid in tegenstelling tot vroeger in hoofdzaak spierkracht vergde.¹²⁸ Ouderen maakten geen kans meer te worden aangenomen. Zo was bij Laura & Vereeniging in 1939 slechts 17,5% van de aangeworven arbeiders boven de 25.¹²⁹ In het algemeen kan worden

¹²⁵ Brief GSL aan minister van Waterstaat, 21-03-1936, in: SM/PB-61; Brief ON aan Mijnvereniging, 10-08-1936, in: GSL 1936-17; 165e CC, 18-09-1939, in: W-S/603, 03-10-01-01.

¹²⁶ W-S/603, 09-05-02. De cijfers hebben betrekking op het aantal maal, dat arbeiders in dienst traden in een bepaald jaar.

¹²⁷ Gegevens voor CBS betreffende arbeidsmarktsituatie, in: GSL 1936 t/m 1939-6. Zie voor bijvoorbeeld 1939: Brief ON aan Nederlandsche Maatschappij voor Handel en Nijverheid, 08-05-1939; Bespreking GSL met Arbeidsbeurzen, 04-11-1939, beide in: GSL 1939-22.

¹²⁸ Brief RKMB aan de Commissie inzake 'Arbeidstempo', 01-12-1939, in: GSL 1939-10B.

¹²⁹ Schrijven Afdeling Personeel aan directie L&V, 13-07-1943, in: W-S/603, 03-02. Zie ook: *Jaarverslag Hoofdingenieur over 1937*, 12; Brief RKMB aan ON, 08-03-1937, in: ON/IX-J1; Brief directie SM aan bedrijfsingenieurs, 24-03-1937, in: SM/PB-68; Brief Hoofdingenieur aan GSL, 15-05-1938, in: GSL 1938-10B.

gesteld, dat de mijnwerkers, die in de crisisjaren werkloos waren geworden, niet meer voor plaatsing in aanmerking kwamen: zij waren, zoals we nog zullen zien, om diverse redenen ongewenst.

Toch was de toestand na 1935 niet zodanig, dat de directies vrij spel hadden en de ervaren ondergrondse mijnwerkers geen enkele macht meer bezaten. Er was wel sprake van een groot aanbod van arbeidskrachten, maar deze groep bevatte zo veel ongeschoolde en ongewenste elementen, dat er een relatieve schaarste aan goede vaklui bleef bestaan.¹³⁰ Zo verdedigde eind 1936 de Oranje-Nassau de aanneming van geschoolde buitenlanders met het argument, dat er geen geschikte Nederlanders waren te vinden.¹³¹ Voortdurend klaagden bovendien de particuliere ondernemingen bij het staatsbedrijf, dat het geschoolde, jonge arbeiders bij de particuliere mijnen probeerde weg te lokken. De Staatsmijnen ontkenden op dit terrein actief te zijn, maar voegden er wel aan toe, dat overgang een normaal verschijnsel was en dat de 'Freizügigkeit' in beginsel onaangetast moest blijven.¹³²

De organisatorische ontwikkelingen bij het werven van personeel waren gelijk aan die besproken bij het ontslagbeleid. Ook hier centralisering (de hoofdbedrijfsingenieur kondigde bijvoorbeeld personeelsstops af) en formalisering (uitgebreide regels met betrekking tot aanneming, overplaatsing, keuring enzovoorts).¹³³ Er werd gecontroleerd of werkzoekenden al dan niet uitgesloten waren geweest en er vond een politie-onderzoek plaats.¹³⁴ Bij de Staatsmijnen werden intelligentietesten ontwikkeld om uit de leersjongens de meest geschikten voor de opzichtersopleiding te selecteren. In 1939 werd een eigen psychotechnische dienst in het leven geroepen.¹³⁵

¹³⁰ Brief ON aan SM, 23-03-1937, in: ON/IX-J34; Bijeenkomst GSL met referendaris bij ministerie van Sociale Zaken, 22-04-1937, in: GSL 1937-1; Limburger Koerier, 14-08-1937, in: ON/IX-J1; Brief ON aan SM, 21-07-1939, in: ON/IX-J34.

¹³¹ Brief ON aan RAW, 05-12-1936, in: ON/IX-J4.

¹³² Voorbeelden uit 1935, 1937 en 1939 in: Bijeenkomst directies PM en SM, 14-03-1935, in: GSL 1935-1; Briefwisseling ON en SM, 16-01-1937, 05-02-1937, 22-02-1937 en 23-03-1937; Brief SM aan ON, 15-04-1937; Briefwisseling ON en SM, 02-07-1939, 04-08-1939, 28-08-1939, 13-09-1939 en 17-11-1939, alle in: ON/IX-J34.

¹³³ Brief hoofdbedrijfsingenieur aan hoofdingenieurs Emma, 13-03-1930; Brief hoofdbedrijfsingenieur aan bedrijfsingenieurs SM, 02-05-1935; Brief directie SM aan bedrijfsingenieurs, 15-05-1937; Brief directie SM aan bedrijfsingenieurs, 08-05-1939, alle vier in: SM/PB-14; Brief directie aan hoofdingenieur Julia, 03-07-1931, in: L&V/P-II-Inkr.; Brief directie ON aan hoofdbedrijfsingenieur en bedrijfsingenieurs, 20-04-1937, in: ON/IX-J2; Brief directie ON aan hoofdbedrijfsingenieur en bedrijfsingenieurs, 02-11-1938, in: ON/IX-J1.

¹³⁴ Brief directie SM aan bedrijfsingenieurs, 18-04-1932, in: SM/PB-14.

¹³⁵ Legebeke, *Mijnarbeiders*, 197.

Ter illustratie van de wijze van selecteren, mogelijk gemaakt door de arbeidsmarktsituatie, tenslotte enige regelingen ten aanzien van de fysieke geschiktheid van mijnarbeiders. De directies van de Limburgse mijnen bepaalden in 1934, dat Nederlandse arbeidsongeschikten, die door het A.M.F. voor 100% werden goedgekeurd, weer moesten worden tewerk gesteld in het bedrijf: zonodig moesten voor deze gerevalideerden plaatsen worden vrijgemaakt door buitenlanders te ontslaan. Er werd nog aan toegevoegd, dat leeftijd geen bezwaar mocht zijn, maar dat de betrokkenen gunstig bekend moesten staan. Arbeiders, die enkel voor lichte werkzaamheden werden goedgekeurd, mochten niet meer in het bedrijf worden teruggenomen. Tot slot werd in de dienstorder fijntjes vermeld, dat indienstneming geen garantie tegen ontslag bij eventuele personeelsinkrimping was.¹³⁶ Uit de ontslaglijsten bleek dat inderdaad het geval te zijn. De Hoofdingenieur van het Staatstoezicht klaagde dan ook steen en been, dat de gerevalideerden niet meer werden tewerk gesteld en er voortdurend herkeuringen voorkwamen.¹³⁷ De keuringsnormen werden strenger. Dat leidde er zelfs toe, dat arbeiders, die door het A.M.F. 'valide' werden geacht, door de geneeskundige dienst der mijnen alsnog werden afgekeurd. Dit meten met twee maten vond de Hoofdingenieur terecht onverteerbaar.¹³⁸ Bepaald verhelderend was de reactie van de Hoofdmijnarts der geneeskundige dienst: hij beschouwde veel arbeidsongeschikten - met name buitenlanders - als arbeidsschuw, zwakkelingen en simulanten.¹³⁹ Op langdurig zieken werd door de mijnen druk uitgeoefend: of ze moesten hun werk hervatten of ze werden ontslagen 'wegens ongeschiktheid voor het bedrijf'.¹⁴⁰ Voorwaar een beleid, dat erop was gericht de zwakkeren uit de mijnen te weren.

Opleiding

Ondanks het feit dat gedurende de depressie de toestand steeds slechter werd, vond juist in die tijd de vakopleiding van jonge mijnarbeiders voortgang. In de aankondigingen van personeelsstops werd steeds een uitzonde-

¹³⁶ Brief directie SM aan bedrijfsingenieurs, 16-10-1934, in: SM/PB-32. Zie eveneens: Brief Mijnvereniging aan GSL, 08-05-1937, in: SM/PB-32.

¹³⁷ Brief Hoofdingenieur aan GSL, 28-11-1935, in: SM/PB-32.

¹³⁸ Brief Hoofdingenieur aan AMF, 10-09-1936, in: ON/IX-J2.

¹³⁹ Brief Hoofdmijnarts aan GSL, 16-09-1936, in: ON/IX-J2.

¹⁴⁰ Brief directie SM aan bedrijfsingenieurs, 26-07-1938, in: SM/PB-87. Zie ook: Brief Mijnvereniging aan GSL, 08-05-1937, in: SM/PB-32.

ring gemaakt voor de aanname van leesjongens.¹⁴¹ Met name het staatsbedrijf was zeer actief op dit terrein: zonen van Staatsmijnpersoneel konden werk vinden bij het bedrijf. Zo groeide de Ondergrondse Vakschool bij de Maurits van 300 leesjongens, afkomstig uit de Mijnstreek, in 1930 tot 900 in 1934.¹⁴² Ook na 1935 bleef de aanname van arbeiders onder de 18 jaar een belangrijk aspect in het beleid van de Staatsmijnen en de opleiding breidde zich verder uit. De jongeren werden in eerste instantie gebruikt ter aanvulling van de door opschuiving en normaal verloop opengekomen plaatsen.¹⁴³ Voortdurend reageerden de Staatsmijnen dan ook op verzoeken van de regering en Arbeidsbeurzen om tot plaatsing van werkloze mijnarbeiders over te gaan, met de mededeling, dat het vakkundige ondergrondse personeel, nodig als gevolg van vertrek, overlijden en pensionering, grotendeels uit de eigen opleiding werd gerecruiteerd.¹⁴⁴ In 1940 werd bovendien met een 2-jarige bovengrondse vakschool gestart, die opleidde tot bankwerker, electriciën en dergelijke.¹⁴⁵ Het uiteindelijke doel van de Staatsmijnen was de vorming van een gezeten mijnwerkersstand, aangevuld uit kringen van eigen arbeiders.¹⁴⁶ Zodoende hoopte men minder afhankelijk te worden van geschoolde buitenlanders, die om diverse redenen ongewenst waren. Een laatste voorbeeld, waaruit moge blijken dat de Staatsmijnen grote waarde hechtten aan de vaste stam-politiek, was de Werkplaats voor Invalide Mijnwerkers: naast invalide geworden mijnwerkers werden voor deze W.I.M. met name jongens uit mijnwerkersgezinnen in dienst genomen, die voor de mijnarbeid ongeschikt waren bevonden.¹⁴⁷ Ook de particuliere mijnen bekeerden een deel van het personeel zelf op te leiden: jeugdige Nederlanders uit het bovengrondse bedrijf namen ondergronds de vrijgekomen plaatsen in.¹⁴⁸ Maar de particuliere mijnen begonnen later met vakscholen: pas in

¹⁴¹ Brief hoofdbedrijfsingenieur aan Emma, 13-03-1930, in: SM/PB-14; Brief Inspecteur van Politie bij SM aan Procureur-Generaal bij het Gerechtshof te Den Bosch, 22-11-1933, in: SM/PB-62; Brief directie SM aan minister van Waterstaat, 30-04-1934, in: SM/PB-26; Brief hoofdbedrijfsingenieur aan bedrijfsingenieurs SM, 02-05-1935, in: SM/PB-14.

¹⁴² M. Kemp ed., *Mijn en spoor in goud*, Maastricht 1952, 49.

¹⁴³ Brief SM aan minister van Waterstaat, 08-08-1936, in: GSL 1936-17.

¹⁴⁴ Zie bijvoorbeeld: Bespreking Referendaris bij ministerie van Sociale Zaken met GSL, 22-04-1937, in: GSL 1937-1; Tijdschrift van den Nederlandschen Werkloosheidsdienst, mei 1937, 94, in: GSL 1937-17; Brief SM aan ON, 04-08-1939, in: ON/IX-J34.

¹⁴⁵ Staatsmijnen, 367-368.

¹⁴⁶ Commissie-Couvée, 89; Brief SM aan Nederlandsche Maatschappij voor Handel en Nijverheid, 02-05-1939, in: GSL 1939-22.

¹⁴⁷ Brief SM aan Nederlandsche Maatschappij voor Handel en Nijverheid, 02-05-1939, in: GSL 1939-22.

¹⁴⁸ Brief ON II aan Afdeling Personeel, 25-04-1935, in: GSL 1935-17; Brief Mijnvereniging aan VNW, 21-07-1936, in: ON/IX-J30.

1936 werd bij de mijn Julia gestart met een ondergrondse vakopleiding voor jongeren en enkele andere mijnen, waaronder de Oranje-Nassau, volgden in de jaren daarop.¹⁴⁹ Het resultaat was, dat de particuliere bedrijven wat betreft werving meer waren aangewezen op geschoolde krachten van buitenaf.

De vraag kan worden gesteld, waarom de mijnen zo laat met een aparte opleiding begonnen, terwijl ze het belang ervan wel degelijk inzagen. Van Lier, een topambtenaar bij het ministerie van Sociale Zaken, meende in 1937 in een artikel, dat, indien men vroeger meer aandacht had besteed aan de opleiding van jeugdigen, het tekort aan geschoolden had kunnen worden opgevangen door inheemse krachten. Hij erkende wel, dat omstandigheden een rol speelden: het vrije grensverkeer, waardoor buitenlanders, die vakkundig waren, 'voor het grijpen' lagen en het feit, dat jeugdige Nederlanders ook buiten het mijnbedrijf in Zuid-Limburg en het buitenland makkelijk werk vonden. De Limburgse mijnen namen wat betreft de opleiding geen uitzonderingspositie in binnen het Nederlandse bedrijfsleven.¹⁵⁰ De Hoofdingenieur van het Staatstoezicht, die zich in 1946 dezelfde vraag stelde, gaf als antwoord, dat tot in de jaren twintig alom de opvatting luidde, dat iedereen die gezond was het mijnwerkersberoep kon uitoefenen. Pas later rijpte de overtuiging, dat er meer nodig was: met name door de mechanisatie was het werk ingewikkelder en moeilijker geworden. Een degelijke opleiding was nu een vereiste.¹⁵¹ Mijns inziens speelde ook een andere factor mee. Vroeger vond de opleiding tijdens het werk plaats in een kleine groep onder leiding van een ervaren mijnwerker. Als gevolg van de rationalisatie en mechanisatie verdwenen deze groepjes om plaats te maken voor lange kolenfronten. De opleiding kon derhalve niet meer tijdens het productieproces gebeuren. Vandaar dat de Staatsmijnen op het einde van de jaren twintig een opleiding startten, die buiten de praktijk plaatsvond. De ontwikkelingen rond de opleiding vertoonden veel overeenkomsten met die bij Duitse mijnen. Tot de Eerste Wereldoorlog was ook daar geen sprake van systematische scholing: de toekomstige mijnwerker ontving in de 19e eeuw zijn opleiding in de praktijk. Meestal gebeurde dit op basis van verwantschap: de vader leerde zijn zoon het beroep. De ervaren mijnwerkers genoten een hoge status door hun grote vakbekwaamheid. Na 1880

¹⁴⁹ Nieuwe Venlosche Courant, 21-09-1936, in: GSL 1936-10A; Tijdschrift van den Nederlandschen Werkloosheidsdienst, mei 1937, 94, in: GSL 1937-17.

¹⁵⁰ Tijdschrift van den Nederlandschen Werkloosheidsdienst, mei 1937, 94, in: GSL 1937-17. Zie ook: Nieuwe Venlosche Courant, 19-06-1937, in: GSL 1937-3A.

¹⁵¹ *Jaarverslag Hoofdingenieur over 1946*, 19.

leidde de enorme uitbreiding van de productie ook tot veranderingen in de opleiding. Niet dat er sprake was van een systematische scholing. Integendeel, de ongeschoolde jongere moest in eerste instantie werken, productief zijn. Wat hij aan scholing ontving, kwam op de tweede plaats: het was niet planmatig, afhankelijk van het toeval. Pas na de Eerste Wereldoorlog vatte bij de directies de overtuiging post, dat een methodische opleiding broodnodig was. Het grote gebrek aan geschoolden vormde hiertoe een aanleiding, alsmede de technische veranderingen, die meer kennis en vaardigheden verlangden. Bovendien correspondeerde de bestaanszekerheid van de moderne industriële onderneming niet met het instabiele arbeidersbestand: de directies karakteriseerden het personeel als 'te mobiel, beroepsvreemd' en 'fluctuerend en onbetrouwbaar'. Het gevolg was, dat rond 1924 vakopleidingen voor jeugdigen werden gestart: de 'bergmännischen Berufsschulen',¹⁵² slechts een vijftal jaren eerder dan in Nederland.

Contacten met Arbeidsbeurzen

In de jaarverslagen van de Arbeidsbeurzen van Heerlen en Sittard weerspiegelde zich de economische crisis. In de periode 1931 tot 1936 was er nagenoeg geen behoefte aan mijnwerkers en plaatsing uit districten buiten de Mijnstreek kwam al helemaal niet voor. Gemiddeld werden er via de Arbeidsbeurzen per jaar een honderdtal mijnwerkers in de Limburgse mijnen tewerk gesteld, waarvan de meesten een tijdelijke baan bovengronds kregen. Honderd andere mijnwerkers vonden jaarlijks via de Beurzen werk in de bouwvak. Maar ook daar was de werkgelegenheid niet groot: in de jaren 1934-1935 waren er in de gemeente Heerlen gemiddeld 600 bouwvakarbeiders werkloos, tegenover 300 mijnwerkers.¹⁵³

Na 1935, toen de werkgelegenheid weer toenam, steeg het aantal plaatsingen in de Limburgse mijnen nauwelijks: tot slechts 150 per jaar.¹⁵⁴ Het aantal werkloze mijnarbeiders nam wel af, maar dat was grotendeels te danken aan de Belgische en Duitse mijnen, die in de jaren 1936-1938 circa

¹⁵² R. Schwenger, *Die betriebliche Sozialpolitik im Ruhrkohlenbergbau*, München/Leipzig 1932, 45-47, 65-68.

¹⁵³ Jaarverslagen Arbeidsbeurs Heerlen over 1931-1935, in: GSL 1932 t/m 1936-22; Jaarverslag Arbeidsbeurs Sittard over 1933, in: ON/IX-J4; Weekoverzicht betreffende werkloosheid in gemeente Heerlen in 1934 en 1935, in: ON/IX-J4.

¹⁵⁴ Jaarverslagen Arbeidsbeurs Heerlen over 1936-1938, in: GSL 1937 t/m 1938-22; Jaarverslagen Arbeidsbeurs Sittard over 1937 en 1938, in: ON/IX-J4.

1.300 werkloze Nederlandse mijnwerkers aannamen.¹⁵⁵ De Arbeidsbeurs te Sittard berichtte in 1938, dat velen werden aangelokt door de hogere verdiensten in Duitsland en dagelijks de grens passeerden. Ook veel jongens van kleine boeren uit de grensstreek meldden zich aan om daar als ongeschoold mijnwerker te gaan werken.¹⁵⁶ De Limburgse mijnen daarentegen waren, ondanks verzoeken van de regering, nauwelijks bereid om via de Arbeidsbeurzen werkloze mijnarbeiders te werven: ze waren niet bruikbaar, zeiden de particuliere mijnen in 1936.¹⁵⁷ Ook de Rijksdienst der Arbeidsbemiddeling en Werkloosheidsverzekering vroeg zich af of de Oranje-Nassaumijnen, in plaats van het aanvragen van vergunningen voor buitenlanders, niet beter een beroep konden doen op de nog ruim duizend ingeschreven werkzoekende Nederlandse mijnwerkers.¹⁵⁸ Volgens de Oranje-Nassau bevatte de groep enkel 'minder gewenschte houwens' en 'uitschot (arbeiders ontslagen wegens communisme)'.¹⁵⁹ Een onderzoek eind 1936, op verzoek van de Arbeidsbeurs, naar de geschiktheid van 115 werkloze ondergrondse mijnarbeiders van Nederlandse nationaliteit en in Heerlen woonachtig, leverde het volgende resultaat op: 5 werden afgewezen, omdat omtrent hen geen inlichtingen waren te verkrijgen en 95 kwamen voor tewerkstelling niet in aanmerking wegens 'antecedenten'. De overige 15 waren in principe geschikt, maar 8 van hen werden medisch afgekeurd en van de resterende 7 moest het geneeskundig onderzoek nog plaatsvinden.¹⁶⁰ De houding van de Oranje-Nassau was karakteristiek voor alle mijnen in Limburg: ze wilden het in de crisisjaren uitgeselecteerde personeel niet terug. Tegenover de minister gaven ze dit niet ruitertlijk toe: op verzoeken tot plaatsing van deze werklozen reageerden de particuliere bedrijven steevast, dat ze daartoe in beginsel bereid waren en fouten in het verleden zouden niet al te zwaar worden aangerekend. De Staatsmijnen omzeilden slim de vraag door te antwoorden, dat het benodigde vakkundige personeel werd gerecruteerd uit de eigen opleiding.¹⁶¹ Van Lier, referendaris bij het departement van Sociale Zaken, schatte in mei 1937, dat zeker 50% van de

¹⁵⁵ *Jaarverslag Hoofdingenieur over 1936*, 9; *Jaarverslagen Arbeidsbeurs Sittard over 1937 en 1938*, in: ON/IX-J4.

¹⁵⁶ *Jaarverslag Arbeidsbeurs Sittard over 1938*, in: ON/IX-J4. Zie eveneens: *Der Volksfreund*, 03-12-1938, in: GSL 1938-17.

¹⁵⁷ Brief Mijnvereniging aan minister van Waterstaat, 02-09-1936, in: GSL 1936-17.

¹⁵⁸ Brief RAW aan ON, 23-11-1936, in: GSL 1936-17.

¹⁵⁹ Brief ON IV aan directie, 28-11-1936, in: ON/IX-J4.

¹⁶⁰ Brief ON aan RAW, 05-01-1937, in: ON/IX-J4.

¹⁶¹ Bespreking Referendaris bij ministerie van Sociale Zaken met GSL, 22-04-1937, in: GSL 1937-1.

betrokkenen niet meer geschikt was om in de mijnen te werken om redenen van leeftijd (boven de 30 jaar), verscherpte medische keuring en antecedenten (wangedrag en dergelijke).¹⁶² Uiteindelijk leidde de controverse in 1938 tot een grootscheeps onderzoek door de mijnen naar de geschiktheid van alle werkloze Nederlandse mijnarbeiders.¹⁶³ De conclusie was, dat 646 van de 736 personen niet meer in aanmerking kwamen voor werk bij de Limburgse mijnen: 1 arbeider wegens overlijden, 5 waren weer werkzaam in een mijn, 40 hadden nooit in de mijnen gewerkt, 81 waren te oud (boven 45 jaar), 88 medisch afgekeurd, van 33 was het dienstverband verbroken of op eigen verzoek beëindigd, 98 waren ongeschikt op grond van 'psychische of psychologische storingen', 47 personen hadden al 10 jaar niet meer in het mijnbedrijf gewerkt, 26 waren invalide, 26 ontoelaatbaar wegens persoonlijke eigenschappen of politieke gezindheid en 201 waren ongewenst op basis van gedrag in of buiten de mijn. Bij de resterende 90 stond 'geen bijzonderheden bekend', wat nog niet betekende, dat ze wèl konden worden geplaatst. De Arbeidsbeurzen bestreden in een controle-onderzoek de visie van de mijnen, maar het baatte niets: de mijndirecties hielden voet bij stuk. Opmerkelijk in het laatste onderzoek was, dat circa de helft van de medisch afgekeurden wèl goedgekeurd was voor Duitse mijnen. Bij de grote groep arbeiders, die vanwege wangedrag niet meer geschikt waren, werd de al bij de ontslagcriteria gebruikte formulering 'staat ongunstig bekend' vermeld met als uitleg onder anderen dronkenschap, agressiviteit, fraude, smokkel, brutaliteit, enzovoorts.¹⁶⁴

Ook de verzekering van de Arbeidsbeurzen, dat de arbeiders, die vanwege ongewenst gedrag waren ontslagen, zich bij hernieuwde tewerkstelling bijna zonder uitzondering voorbeeldig gedroegen, baatte weinig.¹⁶⁵ Een nieuw onderzoek in 1939 leverde dezelfde uitkomst op: van de 363 ingeschrevenen was slechts één persoon geschikt.¹⁶⁶ De mijndirecties wonnen het conflict en de Arbeidsbeurzen waren gedwongen het aantal werkzoekende mijnwerkers drastisch in te krimpen.¹⁶⁷

¹⁶² Tijdschrift van den Nederlandschen Werkloosheidsdienst, mei 1937, 94, in: GSL 1937-17.

¹⁶³ Brief GSL aan RAW, 27-07-1938, in: GSL 1938-76.

¹⁶⁴ Rapport betreffende onderzoek werkloze mijnarbeiders, 22-02-1939, in: ON/IX-J4; Bespreking GSL met directeuren der Arbeidsbeurzen Heerlen en Sittard, 21-03-1939, in: GSL 1939-22.

¹⁶⁵ Bespreking GSL met directeuren der Arbeidsbeurzen Heerlen en Sittard, 21-03-1939, in: GSL 1939-22.

¹⁶⁶ Bespreking Referendaris bij ministerie van Sociale Zaken met GSL en directeuren der Arbeidsbeurzen Heerlen en Sittard, 22-02-1940, in: ON/IX-J4.

¹⁶⁷ Brief Mijnvereniging aan GSL, 26-04-1940, in: ON/IX-J4.

De Limburgse mijnen wilden geen inmenging in hun personeelsbeleid. De Oranje-Nassaumijnen hadden geen behoefte aan bemiddeling van de Arbeidsbeurzen, 'welke, gezien hare onbekendheid met ons bedrijf, slechts tot noodeloze complicatie aanleiding zou geven'. Een belangrijk deel van de benodigde vaklui leidde de Oranje-Nassau zelf op en in het algemeen wendden werkzoekenden zich rechtstreeks tot de mijn: het aanbod overtrof verre de vraag.¹⁶⁸ Ook de andere ondernemingen waren deze houding toegedaan.¹⁶⁹ De mijnen wilden het eenmaal afgedankte personeel niet terug. Hun sterke positie op de arbeidsmarkt maakte dit selectieve beleid mogelijk.

SAMENVATTING/CONCLUSIE

De crisisjaren duurden voor de mijnen van 1931 tot medio 1936, waarna het herstel geleidelijk op gang kwam. In de jaren dertig was voor het eerst de situatie op de arbeidsmarkt in het voordeel van de mijnondernemingen: het aanbod overtrof ruim de vraag. Het ideaal van een vaste mijnwerkersstam kon nu eindelijk worden gerealiseerd. Het aantal buitenlanders nam fors af tot 10% van de totale bezetting in 1939 en het aandeel van de Limburgers steeg tot 55% in 1935. De mobiliteit daalde tot onder de 20%: 3/4 deel van het personeel bleef langer dan 5 jaar in dienst. Ook wat betreft de burgerlijke staat en de woonplaats waren deze jaren succesvol: het aantal ongetrouwden en in het buitenland woonachtigen daalde tot 34, respectievelijk 0,2% in 1939. Deze ontwikkelingen vielen zowel bij de particuliere als de Staatsmijnen waar te nemen, hoewel uiteindelijk het personeelsbestand, gezien de mobiliteit en het percentage vreemdelingen, bij de Staatsmijnen in 1939 beduidend stabiel was dan bij de particuliere bedrijven.

De depressiejaren hadden nog op een andere wijze invloed op het personeelsbestand: de laagconjunctuur leidde tot een versnelde invoering van mechanisatie en rationalisatie. Dit proces, dat was begonnen in de tweede helft van de jaren twintig, had een ingrijpende invloed op de factor arbeid. De bedrijfsleiding kreeg meer greep op de arbeiders en hun werk. Het

¹⁶⁸ Brief ON aan Nederlandsche Maatschappij voor Handel en Nijverheid, 08-05-1939, in: GSL 1939-22.

¹⁶⁹ Brief SM aan Nederlandsche Maatschappij voor Handel en Nijverheid, 02-05-1939; Bespreking GSL met directeuren der Arbeidsbeurzen Heerlen en Sittard, 04-11-1939, beide in: GSL 1939-22. De SM wezen er in deze zelfs uitdrukkelijk op, dat ze ten aanzien van aanname over evenveel vrijheid beschikten als de particuliere bedrijven: méér vrijheid dan andere overheidsinstellingen. Uit: Brief minister van Waterstaat aan minister van Binnenlandse Zaken, 20-12-1937, in: SM/PB-27.

gemoedelijke, ambachtelijke bedrijf maakte plaats voor een ondergrondse fabriek, die discipline en regelmaat als voorwaarden stelde. De macht van de geschoolde mijnwerkers verminderde: niet alleen, omdat er minder ondergronders nodig waren, maar ook door de vereenvoudiging van het werk, dat door velen als saai lopende band-werk werd ervaren. De basis voor het ongebonden gedrag der mijnwerkers werd hiermee ondergraven. Het ontslagbeleid van de mijnen liet zien, dat in het algemeen buitenlanders het eerst in aanmerking kwamen voor ontslag, maar er werd wel steeds rekening gehouden met factoren als onmisbaarheid voor het bedrijf, aantal dienstjaren, gehuwd met Nederlandse etc. Rond 1935 wilden de mijnen de overgebleven vreemdelingen niet meer ontslaan, daar ze, gezien hun vakbekwaamheid, onontbeerlijk waren: een zekere afhankelijkheid van geschoolde buitenlanders bleef ook na de crisisjaren bestaan. Bovendien werden deze krachten tot de vaste stam gerekend, ongeacht hun nationaliteit: zij waren geworteld in de Limburgse samenleving, daar ze al vele jaren met hun gezin in de Mijnstreek woonden en werkten. Dat het percentage buitenlanders na 1935 toch verder daalde, kwam onder druk van de overheid, die werkvergunningen voor vreemdelingen verplicht stelde. De beperktheid van de vaste stam-criteria bleek eveneens uit het feit, dat Nederlanders, die in den vreemde woonden, eerder het dienstverband werd opgezegd dan buitenlanders, die in Limburg waren gehuisvest. Evenzo wat betreft de burgerlijke staat leverden de criteria tegenstrijdigheden op: de mijnen mochten wel een voorkeur hebben voor getrouwde mijnwerkers, maar deze arbeiders vormden echter door hun leeftijd een verhoogd ziekterisico en presteerden minder dan jonge ongehuwden. In het ontslagbeleid speelden nog andere dan vaste stam-criteria een rol. In het algemeen kun je stellen, dat werd geselecteerd op basis van gewenst of ongewenst arbeider, wat in beginsel los stond van nationaliteit of burgerlijke staat. Ongewenste mijnwerkers waren zij, die weinig presteerden, veel ziekvierden en/of verzuimden, een nevenberoep hadden, wangedrag vertoonden (brutaal, onruststokers enzovoorts), op zedelijk gebied ongunstig bekend stonden etc. Ook na de crisisjaren bleven dit de uitgangspunten van het beleid. Het eindresultaat was, dat de mijnen in 1939 een groep van sterke, gedisciplineerde arbeiders overhielden.

In het aannamebeleid weerspiegelde zich dezelfde politiek. Ouderen en fysiek zwakkeren werden niet meer aangenomen of afgekeurd. Het in de crisisjaren uitgeselecteerde personeel kwam niet meer in aanmerking voor plaatsing bij een Limburgse mijn: velen weken uit naar de bouwvak of gingen in buitenlandse mijnen werken. Enkel goed bekend staande, geschoolde mijnwerkers werden aangenomen in de jaren dertig. Een uit-

zondering werd eveneens gemaakt voor de leesjongens: de opleiding van jongeren werd in dit tijdvak enorm uitgebreid, juist omdat de mijnen het belang van een gezeten mijnwerkersstand inzagen.

Niet enkel de laagconjunctuur zorgde ervoor, dat de mijnen meer greep op hun personeel kregen. Factoren uit de jaren twintig werkten ook door. Bijvoorbeeld de vruchten van een na 1923 gestart systematisch selectiebeleid, gepaard gaande met centralisering en formalisering, konden nu worden geplukt daar de arbeidsmarkt dit toeliet: het controle-apparaat bleek zeer effectief te zijn. Globaal gezien waren er vele overeenkomsten tussen het personeelsbeleid van de particuliere en de Staatsmijnen. Ze hanteerden dezelfde aanname- en ontslagcriteria. Wel werden de particuliere mijnen, door de aard van de bedrijven, zwaarder door de laagconjunctuur getroffen en moesten deze dus meer arbeiders ontslaan. De indruk bestaat, dat het staatsbedrijf al vanaf 1900 selectiever in haar beleid was, wat leidde tot lagere cijfers wat betreft mobiliteit en aantal buitenlanders. De band met het mijnbedrijf was het grootst bij de vier staatsondernemingen. Het beleid bij de particuliere mijnen was meer gericht op korte termijn: aan gevolgen op lange termijn leken zij minder boodschap te hebben, terwijl de Staatsmijnen bijvoorbeeld als argument tegen een harde loonpolitiek aanvoerden, dat ze de mijnwerkers niet van het bedrijf wilden vervreemden. Wat betreft de opleiding zien we hetzelfde verschil: de Staatsmijnen begonnen eerder met een systematische scholing voor jongeren. Het voortouw werd steeds door het staatsbedrijf genomen, met als resultaat, dat het personeelsbestand in 1939 beduidend meer aan de criteria van de vaste stam beantwoordde. In breder verband, tenslotte, leidde de ingrijpende wijziging in de samenstelling van het mijnwerkersbestand tot een verhoogde status van het beroep en tot het terugdringen van de sociale wantoestanden, waardoor de Limburgse samenleving tot aanpassing en rust kwam.

DE MATER AMABILIS EN PATER FORTIS SCHOOL 1947-1955, HET
ONTSTAAN VAN EEN NIEUW SCHOOLTYPE IN MAASTRICHT

INLEIDING

Na de Tweede Wereldoorlog ontstonden in Maastricht nieuwe vormen van katholiek onderwijs: de Mater Amabilis School in 1947 en de Pater Fortis School in 1951. Over de naam 'Mater Amabilis' zei één van de oprichtsters - M.C. Schouwenaars - : 'De naam drukt het doel uit dat zij nastreeft: de meisjes op te voeden tot beminlijke moeders, die door hun kwaliteiten van geest en hart, door hun ruime naastenliefde en hun veelzijdige huishoudelijke vaardigheid het gezinsleven gezellig en gelukkig kunnen maken'.¹

Naast de beminlijke moeder zou een sterke vader en plichtsgetrouwe man moeten staan, zo waren de oprichters van de Pater Fortis School op hun beurt van mening. Behalve tot goed gezinshoofd, voorbeeldig huisvader en echtgenoot had dit onderwijs ook ten doel de vorming tot een goed gemeenschapslid en een 'betrouwbare arbeidzame werker met eerbied voor het gezag en het mijn en dijn'.² Voor beide scholen gold dat deze opvoeding diende te geschieden in een christelijke geest.

Bij de oprichting van deze scholen in Maastricht speelden geestelijken en opvoeders uit deze stad een leidende rol. Het voorbeeld van Maastricht werd snel daarna in andere steden gevolgd, waarna nationale besturen werden gevormd om het geheel te coördineren. Naast waardering was er sprake van kritiek. De vorming van nationale organen ging gepaard met problemen en wrijvingen met de oprichters van de allereerste scholen uit Maastricht. Rond 1955 vond er een consolidatie plaats en daar eindigt dit artikel. De leidende rol van Maastricht werd toen definitief overgenomen door de nationale besturen, die zetelden in Utrecht.

¹ Prospex, Vormen van morgen: De Mater Amabilis School in Nederland, in: *Kultuurleven*, 16 (1949), pag. 58.

² Edm. Beel pr., De vorming van de toekomstige mannelijke arbeidersjeugd tot 17 jaar, in: *Tijdschrift voor Zielkunde en opvoedingsleer*, 1950-1951, pag. 204-205; Edm. Beel pr., en A. Kusters O.M.I., Een bijdrage tot de oplossing van het vraagstuk onzer jongste arbeiders, in: *Katholiek Sociaal Tijdschrift*, 5 (1953), pag. 126, 127. Pater Fortis betekent Sterke Vader naar het voorbeeld van Sint Joseph. De naam is afkomstig van Beel en Kusters. Zie Interview van H. Vossen met pater A. Kusters d.d. 23-04-1986.

zondering werd eveneens gemaakt voor de leesjongens: de opleiding van jongeren werd in dit tijdvak enorm uitgebreid, juist omdat de mijnen het belang van een gezeten mijnwerkersstand inzagen.

Niet enkel de laagconjunctuur zorgde ervoor, dat de mijnen meer greep op hun personeel kregen. Factoren uit de jaren twintig werkten ook door. Bijvoorbeeld de vruchten van een na 1923 gestart systematisch selectiebeleid, gepaard gaande met centralisering en formalisering, konden nu worden geplukt daar de arbeidsmarkt dit toeliet: het controle-apparaat bleek zeer effectief te zijn. Globaal gezien waren er vele overeenkomsten tussen het personeelsbeleid van de particuliere en de Staatsmijnen. Ze hanteerden dezelfde aanname- en ontslagcriteria. Wel werden de particuliere mijnen, door de aard van de bedrijven, zwaarder door de laagconjunctuur getroffen en moesten deze dus meer arbeiders ontslaan. De indruk bestaat, dat het staatsbedrijf al vanaf 1900 selectiever in haar beleid was, wat leidde tot lagere cijfers wat betreft mobiliteit en aantal buitenlanders. De band met het mijnbedrijf was het grootst bij de vier staatsondernemingen. Het beleid bij de particuliere mijnen was meer gericht op korte termijn: aan gevolgen op lange termijn leken zij minder boodschap te hebben, terwijl de Staatsmijnen bijvoorbeeld als argument tegen een harde loonpolitiek aanvoerden, dat ze de mijnwerkers niet van het bedrijf wilden vervreemden. Wat betreft de opleiding zien we hetzelfde verschil: de Staatsmijnen begonnen eerder met een systematische scholing voor jongeren. Het voortouw werd steeds door het staatsbedrijf genomen, met als resultaat, dat het personeelsbestand in 1939 beduidend meer aan de criteria van de vaste stam beantwoordde. In breder verband, tenslotte, leidde de ingrijpende wijziging in de samenstelling van het mijnwerkersbestand tot een verhoogde status van het beroep en tot het terugdringen van de sociale wantoestanden, waardoor de Limburgse samenleving tot aanpassing en rust kwam.

In dit artikel wil ik allereerst ingaan op het ontstaan van de eerste Mater Amabilis School in 1947 in Maastricht. Daarbij zal ik de motieven voor de oprichting behandelen, bekijken wie de oprichters waren en beschrijven hoe deze school konkreet tot stand kwam en hoe het leerplan en de didactische methoden er uit zagen. Daarnaast komt de verspreiding naar andere steden aan de orde en de totstandkoming van een nationaal overkoepelend orgaan. Op het ontstaan en de ontwikkeling van de Pater Fortis School zal ik op soortgelijke wijze ingaan. Tot slot zal ik de ontwikkeling laten zien aan de hand van enkele cijfers.

De naam 'Pater Fortis School' verdween tegelijk met de oprichting van de 'Landelijke Stichting Katholieke Levensscholen voor Jonge Arbeiders'. Daarvoor in de plaats kwam de term 'Levensschool'. Deze term werd al langer gebruikt als een verzamelnaam van dit soort scholen voor jongens en meisjes. In 1954 koos het Nationaal Bestuur van de jongensscholen officieel voor deze wat neutralere term.

De naam 'Mater Amabilis School' bleef gehandhaafd tot 1968, dit wil zeggen voor de cursus voor meisjes van 17 jaar en ouder. In 1968 werd deze naam gewijzigd in 'Vormingswerk voor Jonge Volwassenen' (V.J.V.). Het werk voor meisjes beneden de 17 jaar fuseerde in die tijd met de Levensscholen voor jongens, die toen alleen nog leerlingen tot 18 jaar hadden, en met het gelijksoortige algemene en protestants-christelijke werk. Dit laatste hoorde vóór die tijd onder het 'Nationaal Centrum Vorming Bedrijfsjeugd'. Na de fusie gaf men er de naam 'Vormingswerk voor Werkende Jongeren' aan.

Tussen 1947 en 1968 onderging dit vormingswerk veel veranderingen, versneld door de turbulenties rond jeugd en jeugdwerk in de jaren zestig.

I DE MATER AMABILIS SCHOOL

Achtergrond en ontstaan van de Mater Amabilis School in Maastricht

Voor het ontstaan van de Mater Amabilis School moeten we terug naar 1945. In dat jaar gaf de bisschop van Roermond, Mgr Lemmens, aan de aalmoezenier van het Maastrichts Vrouwelijk Jeugdwerk, H. Houben, opdracht te zoeken naar een nieuw middel om meisjes van 17 jaar en ouder te bereiken. Een nieuw middel was nodig, omdat het de jeugdorganisaties vrijwel niet lukte meisjes uit de lagere sociale milieus te bereiken. Zij zouden 'stuurloos, ontredderd en losgeslagen' zijn. Aanleiding voor de oprichting van de Mater Amabilis School was dat meisjes en vrouwen in de oorlogstijd eerst met Duitsers, maar vooral daarna veel met de bevrijders

hadden verkeerdt; als gevolg daarvan was het aantal ongehuwde moeders, stuggelopen huwelijken en lijders aan geslachtsziekten gestegen.³

Aalmoezenier Houben ging op onderzoek uit en ontdekte de publicaties van de Vlaamse pedagoge M.C. Schouwenaars. Behalve dat Schouwenaars over het hierboven genoemd probleem schreef, ging ze ook in op het verrichten van arbeid op zeer jeugdige leeftijd door steeds meer meisjes in bedrijven en kantoren als gevolg van de toenemende industrialisatie. Meisjes zouden hierdoor niet meer worden voorbereid op hun functie van huisvrouw, moeder en echtgenote, waardoor het toekomstig gezin gevaar liep. Bovendien zouden ze zedelijk verwilderen in de bedorven werkmilieus.⁴ Ook de zorg voor dit probleem deelde Schouwenaars met leidende geestelijken en opvoeders te Maastricht.

Schouwenaars bleek reeds in 1940 te zijn begonnen met een 'opleiding voor huwelijk en moederschap' in Kontich bij Antwerpen voor meisjes van 17 jaar en ouder. Ze had zowel ervaring met deze school opgedaan als een compleet leerplan ervoor ontworpen. Houben wist Schouwenaars over te halen om in Maastricht te komen helpen bij de oprichting van een soortgelijke school. Ook de directrice van een huishoudschool, E. Lommen, gaf al snel haar medewerking aan hun plan. Ze was zelfs bereid de opleiding onderdak te verlenen binnen de huishoudschool en wist M. Michiels, inspectrice van het Nijverheidsonderwijs voor meisjes, te bewegen deze school te subsidiëren in het kader van de Wet op het Nijverheidsonderwijs.

Met zijn drieën vormden Houben, Lommen en Schouwenaars het 'Directo-

³ Interview van H. Vossen met mevrouw M.C. Schouwenaars d.d. 17-10-1986. Interview van H. Vossen met mevrouw B. Voet en mevrouw M. Dassen uit Maastricht d.d. 14-07-1983. Beide vrouwen waren actief betrokken bij de M.A.S. in de beginperiode. Zie verder onder meer: P. Larsen, ongepubliceerd artikel, z.j. (waarschijnlijk uit 1954) in: Archief Bea Voet, en P. Larsen, Rede, in: *Tien jaar Mater Amabilis School Maastricht 1947-1957*, Maastricht 1957 (brochure), pag. 10. Larsen gaf opvoedkundeflessen aan de M.A.S. te Maastricht. H. de Liagre Böhl vermeldt in '*Bevrijd Nederland: Een bevochten consensus*', Amsterdam 1985 (Interne publicatie Afd. Politicologie Universiteit van Amsterdam), pag. 69, dat de groei inderdaad 'spectaculair was: a) in 1946 werden er meer dan 7000 onwettige geboorten geregistreerd, hetgeen ongeveer drie maal zo hoog was als het aantal in het laatste vóóroorlogse jaar; b) het aantal echtscheidingen was in 1946 meer dan drie maal zo hoog als in 1940; c) het aantal geslachtsziekten vertoonde in de eerste twee jaren na de bevrijding een enorme piek'.

⁴ Voor een bespreking van de vele publicaties van M.C. Schouwenaars met name uit de periode 1940-1951 over opvoeding en onderwijs aan meisjes alsook over (ideale) vrouwelijkheid, zie H. Vossen, De eerste jaren van de Mater Amabilis School. Meisjesonderwijs en gezinspolitiek, pag. 31-48, in: *Comenius*, 5 (1985). In dit artikel wordt dit onderwijs geplaatst in het kader van de gezinspolitiek van zowel overheid, opvoeders en geestelijken uit die tijd.

rium van Maastricht' en namen ze de organisatie in handen. Ze kregen van de autoriteiten het 'Dinghuis' toegewezen als de centrale plaats van waaruit ze activiteiten konden ontplooiën.⁵ Ze besloten deze nieuwe opleiding 'Mater Amabilis School' te noemen en het onderwijs te geven tijdens de avonduren gedurende 4 uren per week (op 2 avonden). Vervolgens zetten ze een advertentie in de plaatselijke pers om meisjes te werven.

Meteen meldden zich ruim 200 meisjes aan, waarvan er echter dat eerste jaar maar 120 konden worden toegelaten. Dit laatste betreurden de initiatiefnemers en ze besloten dat Schouwenaars op zondagmiddag enkele spreekbeurten zou geven in de schouwburg. De belangstelling hiervoor was overweldigend. Behalve dat gemiddeld zo'n 600 meisjes naar deze spreekbeurten kwamen, was er ook belangstelling van de zijde van de Maastrichtse elite. 'Zij zaten op de eerste rij', aldus één van de vrouwen die bij de oprichting was betrokken.⁶

Waar kwam dat plotselinge succes vandaan? Immers voor de jeugdorganisatie of andere scholen was deze jeugd niet warm te krijgen. Voor een groot deel had dit succes te maken met het feit dat er seksuele voorlichting werd gegeven, hetgeen toen ongekend was. Dit bevorderde in het begin die enorme toestroom, zowel voor de spreekbeurten in de schouwburg als ook voor de Mater Amabilis Scholen, die weldra ook buiten Maastricht als paddestoelen uit de grond schoten. Nog een hele tijd na de oprichting van de eerste scholen werd de M.A.S. hiermee geassocieerd. Larsen die als pedagoog werkzaam was in deze school, vermeldde hierover: 'Het op school geven van seksuele voorlichting was zo revolutionair, dat men de Mater Amabilis School uitsluitend in het licht van dit programmapunt heeft geïnterpreteerd'.⁷ Twaalf maanden lang, op elke eerste zondag van de maand, vond dit 'evenement' plaats in de schouwburg. Na die tijd was er meer plaats voor meisjes in de Maastrichtse Mater Amabilis School.

Na dit grote succes was er een tegenvaller. Al snel bleek dat de school voornamelijk werd bezocht door kantoor- en winkelmeisjes, alsook door

⁵ Reeds in 1948 gaf het Directorium diverse brochures uit over achtergrond, opzet, doelstelling en programma van de M.A.S. Zie onder andere: M.C. Schouwenaars, *De Mater Amabilis School in Nederland*, Maastricht 1948 en E. Lommen, *De Mater Amabilis School en het Nijverheidsonderwijs*, Maastricht 1948.

⁶ Interview met Dassen en Voet, o.c., (zie noot 3). Zie verder: mejuffrouw M.C. Schouwenaars, *De Mater Amabilis School was een doorbraak. Een harmonisch plan voor alle standen*, in: *De Nieuwe Eeuw*, 11-07-1953, pag. 4 en 5; M.C. Schouwenaars, *Massale vormingsactie bij grotere meisjes*, in: W. Goldschmitz, *Tussen meisjesjaren en moederschap, bundeling krantenartikelen uit de Gazet van Limburg bij gelegenheid van het eerste lustrum van de M.A.S. te Maastricht 1947-1952* (brochure), z.j., pag. 2.

meisjes die werkten in de huishouding. Fabrieksmeisjes kwamen 's avonds niet, omdat ze te moe waren om in de avonduren onderwijs te volgen. Toch vond men dat juist zij deze vorming het meest nodig hadden. Het Directorium belegde om deze reden een bijeenkomst, nodigde directies van fabrieken en hun personeelschefs uit en deed een beroep op hen om meisjes die bij hen werkten een namiddag in de week, gedurende 4 uren, onder werktijd naar school te laten gaan.⁸

Schouwenaars beargumenteerde de noodzaak hiervan als volgt: 'We staan hier voor een specifiek moderne vormingsopgave, namelijk het redden van de vrouw, de echtgenote, de moeder, de huishoudster in een tijd van economische en sociale omwenteling onder invloed van de industrialisatie...'⁹

Als eerste stemde de directrice van de N.V. Sphinx Keramische Industrie toe een aantal meisjes te sturen, gevolgd door N.V. Mosa Keramische Industrie, N.V. Bataafsche Rubber Industrie Radium, N.V. Spijker en Draadnagelfabriek, Kristal-Unie en de N.V. Koninklijke Nederlandse Papierfabriek, die niet wilden achterblijven. Zo kregen in 1947 reeds 156 fabrieksarbeidsters de gelegenheid deze school onder werktijd te volgen.¹⁰ Ook dit voorbeeld vond navolging in andere steden (zie ook 'enkele cijfers').

Bovenstaande cursussen werden, zoals vermeld, gegeven aan meisjes van 17 jaar en ouder (tot circa 25 jaar). Immers aan deze leeftijdsgroep had men na de bevrijding het eerste gedacht vanwege de veronderstelde massale omgang van meisjes en vrouwen met Canadezen en Amerikanen en de gevolgen die dit had meegebracht. Na 1946 verdween de discussie over dit onderwerp wat meer naar de achtergrond en kwamen de problemen rond de zedelijke verwildering als gevolg van de industrialisatie steeds meer op de voorgrond te staan, temeer omdat de regering reeds snel plannen maakte om de industrie een krachtige injectie te geven teneinde uit de problemen op economisch gebied te geraken.

Tegelijk met deze ontwikkeling steeg de aandacht voor jongeren beneden de 17 jaar, die vaak op 14-jarige leeftijd werden opgenomen in het arbeids-

⁷ Larsen, 1954, o.c., pag. 11.

⁸ Larsen, 1954, o.c., pag. 8 en 1957, pag. 12, 20 en 21; Interview met Dassen en Voet, o.c., (zie noot 3).

⁹ M.C. Schouwenaars, De aard en omvang van opvoeding en onderwijs van arbeidende meisjes na de lagere school, in: *Tijdschrift voor Zielkunde en opvoedingsleer, 1950-1951*, pag. 223-224; M.C. Schouwenaars, De Mater Amabilis School en de meisjes werkzaam in de bedrijven, in: *DUX*, 15 (1948), pag. 295, 296.

¹⁰ M.C. Schouwenaars, o.c., brochure 1948, pag. 4 (zie noot 5); *Tien jaar Mater Amabilis School Maastricht 1947-1957*, Maastricht 1957 (brochure), pag. 6.

proces. Reeds in 1948 kondigde het Directorium aan met een cursus voor jongere meisjes te willen beginnen. Maar het kreeg hiervoor geen toestemming van de leiding van het jeugdwerk. Men begon er toen niet meteen mee - ook al vanwege het vele werk dat de M.A.S. met zich meebracht - maar in 1952 ving het Directorium alsnog aan met de 'Laetitiaclub' voor jongere meisjes.¹¹ Een lang leven leidde de Laetitiaclub niet. Veel navolging kreeg zij evenmin. De redenen voor de mislukking zijn niet geheel duidelijk. Waarschijnlijk had het te maken met de tegenstand die het Directorium ondervond van de leiding van de jeugdbeweging en de perikelen rondom de M.A.S.

Leerplan en Methoden ¹²

Het leerplan van de M.A.S. was onderverdeeld in een zogeheten 'kernprogramma' en een 'aanvullend programma'. Het kernprogramma werd gegeven in de huishoudschool en kwam voor een deel overeen met de vakken die op deze huishoudschool werden gedoceerd, zoals koken, naaien en les in besteding van het gezinsinkomen. Evenals dat bij de huishoudschool het geval was, hadden deze vakken tot doel: voorbereiding op de functie van huisvrouw en moeder.

Daarnaast bestond het leerplan uit vakken als gemeenschapsdienst, smaakontwikkeling en huwelijkswetgeving. Het eerste had ten doel de dienstbaarheid van meisjes te ontwikkelen door hen te laten werken in ziekenhuizen of

¹¹ Zie voor het leerplan van de Laetitiaclub: *Het partiële onderwijs voor werkende meisjes van 14-17 jaar; Rapport van de subcommissie voor het partiële onderwijs bestemd voor werkende meisjes van de Commissie ter bestudering van goede onderwijsmethoden voor het algemeen vormend Nijverheidsonderwijs voor meisjes*, 's-Gravenhage 1954, pag. 34. Hier staat tevens vermeld dat deze Laetitiaclub voor de 'eerste maal is begonnen in 1949 in Maastricht'. Dit is onjuist. Uit enkele interviews - onder andere met mevrouw Schouwenars - en documenten over de M.A.S. (zie Coll. M.A.S., Bisschoppelijk Archief Roermond) is komen vast te staan, dat deze cursus eerst in 1952 in Maastricht aanving. Zie: Brief van Mgr P.J.M. Jenneskens aan Mgr Dr A. Hanssen d.d. 18-07-1949; Brief van Mgr Hanssen aan pastoor Houben d.d. 23-07-1949; Aantekeningen van de secretaris van het bisdom P. van Odijk d.d. 15-03-1952 en 20-03-1952; Verslag van Mgr Hanssen met onder meer pastoor Houben en aalmoezenier Beel d.d. 15-07-1952; Verslag Beel van een bespreking tussen de leiding van het jeugdwerk en van de M.A.S. d.d. 19-08-1952. In de laatste bespreking staat vermeld dat de bedrijven er op aandrongen dat ook aan jongere meisjes lessen werden gegeven. De Laetitiaclub vond wel navolging in Den Bosch, zie: krantenartikel 'St. Jansklokken', z.d., in: Restdossier levensschool Accursius, Fratershuis Tilburg.

¹² M.C. Schouwenars, o.c., 1948 (brochure), zie noot 5, pag. 6-15; Prospex, o.c., 1948, pag. 60; *Richlijnen van de Mater Amabilis School*, Utrecht 1952 (brochure), pag. 68-70.

grote gezinnen. Met het tweede wilde men deze meisjes een andere, 'betere' smaak bijbrengen, bijvoorbeeld wat betreft de inrichting van de woning. Hoewel deze drie vakken niet als zodanig werden gegeven in andere scholen, bijvoorbeeld in de huishoudschool, waren ze wel vaker onderdeel van andere vakken en in die zin ook niet zo opzienbarend nieuw. Hetzelfde geldt voor lessen als medische raad en verpleegkunde, die waren gericht op verzorging in het algemeen en de verzorging van zieken en kinderen in het bijzonder.

Maar er waren ook onderdelen, zoals de seksuele voorlichting, die als zeer modern en zelfs revolutionair werden gezien en waarvan de oprichters ook zelf verwachtten dat ze een grote aantrekkingskracht zouden uitoefenen op toekomstige leerlingen. De oprichters hadden getracht kritiek van tegenstanders te ondervangen door dit onderdeel niet onder noemer 'seksuele voorlichting' op te nemen, maar onder het vak 'opvoedkunde': leerlingen leerden dan hoe ze hun kinderen seksueel zouden moeten opvoeden. Toch voorkwam dit niet dat tegenstanders van (klassikale) seksuele voorlichting hen fel aanvielen. Volgens hen was dit tegen de kerkelijke directieven. Zij konden echter niet verhinderen dat Schouwenaars doorging, zeker niet nadat de paus zelf in 1947 aan dit werk zijn goedkeuring had verleend.¹³

Zonder meer revolutionair? Tot op zekere hoogte natuurlijk wel. Dit was ongekend in die tijd en de storm van protest die opstak van de zijde van zeer conservatieve katholieken spreekt boekdelen. Toch was het niet de bedoeling van Schouwenaars om uitsluitend seksuele voorlichting te geven. Voor haar was het veel meer een middel tot iets anders. Het ging er vooral om meisjes te leren wat wel en niet was toegestaan in dit kader: 'een goede seksuele initiatie is tevens een zeer doelmatige gewetensvorming',¹⁴ zo

¹³ Zie over deze kwestie: Archief K.V.J., K.D.C. Nijmegen; Larsen, o.c., 1954, pag. 10; J. Vlerick, *Kiesheid en waarheid, Correctieven bij het boek van mejuffrouw M.C. Schouwenaars*, Leuven 1947. J. Vlerick verwijst hier naar een boek van Schouwenaars dat was bedoeld voor opvoeders en docenten om uit te leggen hoe meisjes dienden te worden voorgelicht, namelijk: *De kiesche waarheid in dienst van de moderne meisjesopvoeding*, Antwerpen 1947; verder protesteerden onder meer tegen deze seksuele voorlichting, leden van de V.K.A.J., (zie: Coll. M.A.S., Bisschoppelijk Archief Roermond) en enkele bisschoppen, zie bijvoorbeeld brieven hierover in Archief M.A.S., Bisschoppelijk Archief 's-Hertogenbosch. Schouwenaars was er van op de hoogte dat geestelijken uit het jeugdwerk bij hun bisschoppen erover klaagden dat de M.A.S. een 'seksuele school' zou zijn. Een bevriende geestelijke zorgde er toen voor dat zij een audiëntie kreeg bij de paus, die zeer was ingenomen met de M.A.S., evenals Mgr Montini die er eveneens achter stond. Hierdoor stond ze sterker tegenover de leiding van de jeugdbeweging. Zie interview van H. Vossen met mevrouw M.C. Schouwenaars d.d. 17-10-1986.

¹⁴ M.C. Schouwenaars, *De problematiek van het jonge meisje*, Antwerpen 1946 (2e druk), pag. 42, 43.

schreef zij reeds in 1942. Anders kregen ze 'het' toch op een verkeerde manier op straat of het werk te horen. Zij vond dat 'het meisje moest leren van de zonde tegen de kuisheid'.¹⁵

Zij had goed gezien, want deze formule sloeg aan bij veel meisjes. De sexuele voorlichting was immers doorgaans zeer gebrekkig. Behalve deze 'troef', zoals ingewijden deze vondst wel noemden, waren er nog enkele andere onderdelen die ook nieuw waren en tot de verbeelding van (toekomstige) cursisten spraken. Hiermee doel ik op het 'aanvullend programma', dat rekening hield met bij jonge meisjes geliefde vormen van vrijetijdsbesteding en onder meer bestond uit zwemmen en moderne dansen. Bij dit laatste werden ook jongens uitgenodigd. Het vond plaats onder 'bevoegde leiding' van docenten.

De onderdelen van het programma waren zorgvuldig op elkaar afgestemd en het was de bedoeling dat docenten nauw met elkaar samenwerkten, zodat het lesprogram overkwam al één geheel. De sfeer zou zodanig moeten zijn dat leerlingen zich op de school thuis voelden en zoveel mogelijk zou moeten worden aangesloten bij hun belangstelling. Liefst zouden lessen in de gespreksvorm moeten plaatsvinden. Dit was vooral van belang bij een vak als opvoedkunde.¹⁶ Voorop stond dat men leerlingen niet alleen zou moeten interesseren voor deze school, maar ze ook moest trachten op school te houden.

Oprichting van een landelijke organisatie in 1950

De formule van de Mater Amabilis School was zeer succesvol en vanuit Maastricht verspreidden deze scholen zich zeer snel naar andere steden in het land, onder meer naar Breda, Helmond en Roosendaal. Het Directorium van Maastricht gaf in 1948 verschillende brochures uit over doel, oprichting en programma van de M.A.S. en hielp ook bij de oprichting van scholen in andere steden.¹⁷

¹⁵ Idem. Zie over deze kwestie eveneens: H. Vossen, *Onzedelijkheid en seksuele opvoeding. Het voorbeeld van de Levensscholen 1947-1955*, Paper voor een kongres 'Vrouwen, Geschiedenis en Seksualiteit', georganiseerd door het Landelijk Overleg Vrouwengeschiedenis d.d. 1 februari 1986.

¹⁶ Richtlijnen, 1952, o.c., pag. 5. Zie hierover ook: H. Vossen, De kunst om aan te sluiten. Nieuwe leermethoden in de levensscholen voor jongens en meisjes 1945-1960, pag. 47-55, in: *De Konstruktie van vrouwelijk leren*, red. G. ten Dam e.a., Groningen 1986 (deze uitgave verscheen ter gelegenheid van de studiekonferentie Vrouw en Leren die in juni 1986 werd gehouden te Groningen en die onder auspiciën staat van de Zomer-Universiteit Vrouwenstudies 1987).

¹⁷ Voor deze brochures, zie noot 5.

Reeds in 1949 gaven de bisschoppen aan het Katholiek Vrouwelijk Jeugdwerk (K.V.J.) de opdracht een aparte Stichting voor de Mater Amabilis Scholen op te richten en een nationaal bestuur te vormen, dat federatief van opzet was en zetelde in Utrecht. Behalve dat afgevaardigden uit de diocesane besturen en de voorzitter en directeur van het nationaal bestuur van het Katholiek Vrouwelijk Jeugdwerk erin zouden mogen plaatsnemen, was er ruimte voor enkele deskundigen en afgevaardigden van het Nijverheidsonderwijs voor meisjes. Het Directorium van Maastricht werd eveneens (als deskundigen) verzocht zitting te nemen in dit Nationaal Bestuur. Wel zou Schouwenaars slechts een adviserende stem mogen hebben, omdat ze niet de Nederlandse nationaliteit bezat. Schouwenaars bedankte, naar eigen zeggen omdat ze het te druk had met andere zaken, Houben en Lommen traden wel toe. Verder werd de psychologe H. Dresen-Coenders verzocht als deskundige plaats te nemen in dit Nationaal Bestuur.¹⁸

Dat dit Nationaal Bestuur zo snel tot stand kwam, had niet alleen te maken met de snelle verspreiding van deze scholen over het land, maar ook met ontevredenheid over het optreden van het Directorium uit Maastricht. De jeugdorganisaties, met name de Vrouwelijke Katholieke Arbeiders Jeugd (V.K.A.J.), voelden zich bedreigd door de nieuwe school, die - naar hun zeggen - de jeugdorganisaties uitholde en concurrentie aandeed. Ook vreesden zowel de bisschoppen als de jeugdorganisaties voor een te eigenstandig optreden van het Directorium, wat in zou gaan tegen het idee van Diocesane zelfstandigheid.¹⁹

Het Katholiek Vrouwelijke Jeugdwerk, waarbij alle vrouwelijke jeugdorganisaties waren aangesloten, trachtte de leiding van het Directorium over te nemen. Dit laatste lukte slechts gedeeltelijk. Ze kregen er niet rechtstreeks alle zeggingskracht over, de bisschoppen gaven opdracht een nieuwe stichting op te richten: het 'Katholiek Centraal Instituut ter verzorging van de Mater Amabilis Scholen'. Deze stichting zou relatief autonoom zijn maar uiteindelijk wel ondergeschikt aan het K.V.J. Vertegenwoordigers van het

¹⁸ Coll. M.A.S., Bisschoppelijk Archief Roermond.

¹⁹ Archief M.A.S., Bisschoppelijk Archief 's-Hertogenbosch; Coll. M.A.S., Bisschoppelijk Archief Roermond, en: Archief K.V.J., notulen N.B., K.D.C. Nijmegen.

Dit waren overigens niet de enige grieven die naar voren werden gebracht. Vanaf het ontstaan van de M.A.S. tot circa 1955 waren er bij voortduring conflicten over allerlei zaken, zowel landelijk als ook met name in het diocesis Limburg. Het ligt in het voornemen de verschillen van mening tussen M.A.S. en K.V.J. enerzijds en M.A.S. en K.V.A.J. anderzijds in een volgend artikel verder uit te diepen.

jeugdwerk hadden een belangrijke plaats zowel in het Nationaal Bestuur als in de Diocesane besturen van de M.A.S.²⁰

Nadat een nationaal bestuur voor de Mater Amabilis Scholen tot stand was gekomen, ontstonden er opnieuw spanningen, ditmaal tussen het Directorium enerzijds en andere leden van het bestuur anderzijds. Niet iedereen was zo enthousiast over de ideeën en het programma van Schouwenaars. Zo was Dresen-Coenders, die fabrieksmeisjes van nabij had leren kennen, het onder meer niet eens met de visie van Schouwenaars dat veel meisjes verloederd zouden zijn. Zij (en ook andere leden van het Nationaal Bestuur) vond de kuisheidsmoraal van Schouwenaars - volgens welke bijvoorbeeld een tongkus reeds doodzonde was - veel te ver gaan. Vonden eerder genoemde critici dat er 'überhaupt' geen seksuele voorlichting mocht worden gegeven, hier was men ontevreden over de te strenge moraal die Schouwenaars verkondigde.

Ook over het beminnelijkheidsideaal, zoals Schouwenaars dat uitdroeg, was men niet zo enthousiast. Een vrouw diende volgens de laatste vooral beminnelijk te zijn en zou van nature graag willen behagen, wat tevens in het opvoedingsdoel verweven diende te worden. Deze formulering beviel een aantal leden van het Nationaal Bestuur evenmin, maar vooralsnog brachten ze hun kritiek nog slechts met grote voorzichtigheid naar voren, omdat ze bang waren tegenstanders van deze school in de kaart te spelen. De groei van de school wilden ze niet door interne bestuursconflicten benadelen.²¹ Het Directorium vond, naar eigen zeggen, geen klankbodem voor de ideeën en de achtergrond van zijn programma en vreesde dat de anderen wijzigingen wilden aanbrengen, zowel in het programma voor leerlingen als dat voor docenten.

Was Schouwenaars de toonaangevende ideologe voor het Directorium, Dresen-Coenders was dat voor wat betreft de overige leden van het Nationaal Bestuur. Houben en Lommen traden op als bewakers van de ideologie en de programma's van Schouwenaars. Zij protesteerden heftig bij ver-

²⁰ Zie: Coll. M.A.S., Bisschoppelijk Archief Roermond. Het Directorium had liever gezien, dat de Mater Amabilis Scholen bij het R.K. Bureau voor onderwijs en opvoeding werden ondergebracht en wilden niet ondergeschikt worden aan de leiding van het jeugdwerk. De bisschoppen beslisten echter anders. Wel mochten de leden van het Directorium dus zitting nemen in het Nationaal Bestuur, wat weer tegen de wens van de leiding van het jeugdwerk was, die hen liever helemaal had geweerd.

²¹ Voor een uitgebreidere behandeling van de spanningen binnen het Nationaal Bestuur zie mijn artikel: Van Katholiek meisjesonderwijs naar algemeen vormingswerk; Ontstaan en ontwikkeling van de Mater Amabilis Scholen 1947-1968, in: *Jaarboek van het Katholiek Documentatie Centrum* 1985, Nijmegen 1986.

meende afwijkingen daarvan. Schouvenaars kritiseerde het Nationaal Bestuur onder meer op docentenbijeekomsten, die ze nog tot 1952 leidde. De kwestie sleepte zich voort totdat de bisschop van Roermond, Mgr Lemmens, Houben in 1953 ontsloeg vanwege de voortdurende spanningen. Lommen ging in 1954 uit het Nationaal Bestuur omdat ze inspectrice werd van het nijverheidsonderwijs voor meisjes en deze taak haar volle aandacht vroeg. Omdat de M.A.S. onder deze afdeling viel voor wat betreft het kernprogramma, kon ze vanuit die functie echter het programma bewaken.²²

Wat meer inspraak en vrijheid had het Nationaal Bestuur bij de opzet van de cursussen voor jongeren van 14-17 jaar. Zoals ik reeds vermeldde, kreeg de Laetitiaclub weinig navolging in andere steden en kwam ze in Maastricht ook niet tot bloei. In 1952 deed het Nationaal Bestuur eveneens een poging tot oprichting van een cursus voor jongeren, die wat meer succes had en de naam 'Jongerencursus van de Mater Amabilis School' kreeg.

Het leerplan van deze Jongerencursus zag er als volgt uit. Ook hier was er het zogeheten kernprogramma dat bestond uit huishoudelijke vorming, naaien, handenarbeid, vrije expressie, levensvragen en godsdienst. Evenals bij de M.A.S. bereidde men leerlingen voor op de functie van moeder, huisvrouw en echtgenote. Daarnaast gaf men begeleiding bij de overgang van school naar werk en speelde het onderdeel 'ontspanning' een grotere rol. Het programma was minder schools en vastomlijnd dan bij de M.A.S. en liet meer keuzemogelijkheden toe.²³

In het programma van de M.A.S. werd vooralsnog weinig veranderd, pas in 1959 werden er wat wijzigingen in aangebracht, nadat men rond 1956 de eerste stappen hiertoe had gezet.²⁴

Al met al kunnen we spreken van een consolidatie van het nieuwe bestuur rond 1955; van een (officiële) wijziging in programma en methoden was pas later sprake. Het Directorium van Maastricht had het kernprogramma via de Wet op het nijverheidsonderwijs voor meisjes stevig vastgelegd en ingekaderd, waardoor het niet zo gemakkelijk was daar veranderingen in aan te brengen. Wel waren er verschillen per school hoe de vakken inhoudelijk werden ingevuld, bijvoorbeeld welke normen gepredikt werden in de vakken sexuele voorlichting en gewetensvorming.

²² O.c. en Coll. M.A.S., Bisschoppelijk Archief Roermond.

²³ O.c.

²⁴ O.c.

Ondertussen waren in 1954 de drie oprichters zowel landelijk als ook plaatselijk van het toneel verdwenen. Zij hadden in Limburg echter veel aanhang (st)ers, hetgeen onder meer bleek uit de storm van protest die onder leken, (werkgevers, bestuur van de school en docenten) in Maastricht opstak toen de bisschop Houben afzette. Nog geruime tijd na deze conflicten werkten men hier in de geest van de oprichters.²⁵

II DE PATER FORTIS SCHOOL

Achtergrond en ontstaan van de Pater Fortis School in Maastricht

Tussen 1947 en 1950 ontstonden er - soms onafhankelijk van elkaar en onder verschillende namen - levensscholen voor jongens. Het waren in eerste instantie vooral avondscholen voor jongens van 17 jaar en ouder, die werden opgericht als tegenhanger van de Mater Amabilis School: in Rotterdam in 1948, in Amsterdam in 1950 en in Gemert in 1950.²⁶

Men ging zelfs zo ver, dat men tegenover iedere vrouwelijke deugd die werd nagestreefd in de M.A.S., een mannelijke deugd stelde, bijvoorbeeld tegenover de beminnelijkheid van het meisje stelde men de ridderlijkheid van de jongen. Het programma van deze scholen vulde dat van de M.A.S. aan volgens de heersende man- en vrouwbeelden. Het was gericht op het vormen van sterke vaders en goede echtgenoten; daarnaast op de vorming van goede arbeiders en staatsburgers. Evenals bij de M.A.S. was ook hier seksuele voorlichting een belangrijk onderdeel van het programma. Hiermee hoopte men jongens voor deze school te interesseren. Net als bij de M.A.S. was de seksuele voorlichting gekoppeld aan de godsdienstles. Het ging vooral om de gewetensvorming.

Los van deze scholen en niet als pendant van de M.A.S. opgericht, stond de cursus 'Levensscholing' te 's-Hertogenbosch, opgericht in 1947 en bedoeld ter bestrijding van 'werkschuwheid', vorming tot arbeidzaamheid en opvoe-

²⁵ Coll. M.A.S., Bisschoppelijk Archief Roermond.

²⁶ Voor meer informatie zie: Over de school in Rotterdam, Vormingsschool voor Jonge Mannen in Rotterdam, in: *De Tijd* d.d. 03-01-1950; Over de Pater Fortis School in Amsterdam, W. Weekenborg, *De Pater Fortis Scholen*, pag. 107-108, in: *Ons Klondyke*, 6 (1950), en: *De Pater Fortis Scholen, Jaarverslag van de Diocesane Bond der K.A.J. in het Bisdom Haarlem*, respectievelijk pag. 13, 1951 en pag. 18, 1951; over de school in Gemert: *Mater Amabilis Scholen voor Jonge Mannen*, Gemert 1950 (brochure), in: Archief Levensscholen, Bisschoppelijk Archief 's-Hertogenbosch. Voor enkele leerplannen van deze scholen, zie ook: archief K.W.J. (map 96/97), K.D.C. Nijmegen.

ding tot godsdienstigheid. Deze cursus was bedoeld voor 14-17-jarige jongens.²⁷

Deze avondscholen waren geen blijvend succes. Op den duur werden ze vooral wegens gebrek aan belangstelling opgeheven of omgezet in dag-scholen.²⁸

Wel een succes en prototype voor de oprichting van veel levensscholen na die tijd was de Pater Fortis School te Maastricht. Deze werd opgericht in 1951, was bedoeld voor jonge arbeiders van 14 tot 17 jaar en vond plaats (gedurende 3 uren per week) onder bedrijfstijd.

Hoewel de oprichters waren beïnvloed door zowel de M.A.S. als de eerder genoemde avondscholen voor jongens, verschilden ze ook van mening met deze op enkele punten. Opvallend was dat zij niet kozen voor de leeftijdsgroep van 17 jaar en ouder, maar voor de groep van 14 tot 17 jaar. Edm. Beel pr., aalmoezenier van de arbeid te Maastricht, was ervan overtuigd dat met name de jongste arbeiders in aanmerking zouden moeten komen voor vorming. Hij legde de nadruk op het belang van begeleiding bij de overgang van school naar werk. Werkgevers zouden zich moeten realiseren, aldus Beel in 1951, dat ze in plaats van volwassenen kinderen in dienst namen, die moesten worden gewapend tegen de morele gevaren die hen bedreigden vanuit het werkmilieu, waarin ze terecht kwamen: 'Er is misschien geen

²⁷ Zie met name het manuscript over de geschiedenis van deze school van frater Accursius, de oprichter van deze school, dat zich bevindt in: Restdossier Levensschool Accursius, Fratershuis Tilburg.

In een terugblik op het verleden zegt Accursius, dat hij 'gefrappeerd werd door de verontrustende gedragingen van een groot deel van de na-oorlogse jeugd (...) in één van de meest a-sociale wijken van de stad' en deze jeugd wilde losmaken van het lege slenterleven van de straat waar zij avond aan avond gelegenheid kreeg om haar onmaatschappelijkheid te demonstreren. Wat vooral opviel bij deze jeugd, aldus Accursius, was de 'werkschuwheid en de uit traditie voortgekomen ongeschiktheid tot verantwoorde werkzaamheid'. Nog in 1954 werd deze cursus aangemerkt als 'preventief maatschappelijk werk', zie: *Rapport over de Levensscholen van de Stichting Opbouworgaan Noord-Brabant*, Tilburg 1954, pag. 3-6, in: *Archief K.W.J.*, K.D.C. Nijmegen. Ging het bij de eerder genoemde scholen vooral om de ongeschoolde arbeidersjeugd, hier was men meer gericht op de doelgroep der 'onmaatschappelijke' jongeren.

²⁸ Zie: Vijf jaar Pater Fortis Scholen voor Jonge Arbeiders van 17 jaar en ouder te Amsterdam, Amsterdam 1954, in: *Archief K.W.J.*, K.D.C. Nijmegen, en W.H. Weekenborg, Levensschool, Vorm van levenshulp voor werkende jongens, pag. 263-311, in: *DUX*, 2 (1959). Zie verder: Verslag van telefoongesprek van H. Vossen met de heer W. Weekenborg d.d. 18 februari 1986. Behalve gebrek aan blijvende belangstelling was er ook gebrek aan financiën, ruimtes en vaste leiding. Met uitzondering van de school in Gemert, die geen stand hield, sloten de genoemde scholen zich in 1954 aan bij de Landelijke Stichting Katholieke Levensscholen voor Jonge Arbeiders. Op den duur werden ze omgezet in dagscholen.

plaats waar zoveel en zo intens over het leven in al zijn facetten wordt gesproken (...), de waarheid meer geweld wordt aangedaan (...), waar met zoveel stijfheid in opvattingen over al de waardevolle elementen van het leven, de eerste oorsprong (...) wordt gesproken'. Volgens Beel was deze omgeving 'ontdaan van alle geheimen en schone ontdekkingen, die vaak ontluissterd, open en brutaal ten tonele werden gevoerd'.²⁹

In zijn functie van aalmoezenier van de arbeid had Beel veel contacten met directies en personeelschefs van fabrieken. Langzaam was het inzicht gegroeid, aldus Beel, dat er iets gedaan zou moeten worden voor deze jonge arbeiders. Op 14 oktober 1949 riep de Limburgse Katholieke Werkgevers Vereniging, afdeling Maastricht, een vergadering bijeen waarin het plan tot oprichting van een levensschool voor jonge arbeiders voor het eerst officieel ter sprake kwam. Men besloot een commissie in te stellen, die de mogelijkheden zou onderzoeken en een plan zou uitwerken. De studiec commissie werd samengesteld uit directieleden van verschillende Maastrichtse bedrijven en aalmoezenier Beel.³⁰

Behalve dat deze commissie de opzet van de M.A.S. en de eerder genoemde avondscholen voor jongens bestudeerde, oriënteerde zij zich op de Ondergrondse Vakschool van de Steenkolenmijnen (O.V.S.) en de cursussen die werden gegeven bij de Katholieke Arbeidersjeugd (K.A.J.). Evenals in andere plaatsen was er ook in Maastricht een nauw contact met de laatst genoemde organisatie: Beel was tegelijkertijd hiervan de Diocesaan aalmoezenier en Kusters zijn assistent.

In de zomer van 1950 werd een tweede bijeenkomst gehouden van de Maastrichtse fabrikantenkring, waarin de uitgewerkte plannen ter tafel kwamen. De commissie had een opzet gemaakt voor 200 leerlingen uit verschillende Maastrichtse bedrijven. Maar de meerderheid achtte dit project niet uitvoerbaar en daarmee was het plan voor een Pater Fortis School bijna van de baan.

²⁹ Beel, o.c., 1951, pag. 201-205 en Beel/Kusters, o.c., 1953, pag. 124-127. Zie verder: Verslag van een lezing van E. Beel voor de ledenvergadering van de Limburgse Katholieke Werkgeversvereniging d.d. 19-12-1952, in: Archief Spauen, K.M.B.O. Maastricht. De heer P.J.A. Spauen was directiesecretaris van N.V. Radium en actief betrokken bij de ontwikkeling van de Pater Fortis Scholen.

³⁰ Rapport d.d. 20 mei 1950 (zonder naam), o.c., in: Archief Spauen, K.M.B.O. Maastricht. Zie ook: J.M. Lenssen, *De Pater Fortis School te Maastricht als een bijdrage tot oplossing van het vraagstuk van onze jongste arbeiders*, scriptie, Maastricht 1955. Mevrouw Lenssen werd begeleid bij deze scriptie door Kusters en Beel en verkreeg van hen ook veel mondelinge informatie (Lenssen, pag. 59). Zie verder: Interview van H. Vossen met Mgr D.Th.E. Beel d.d. 04-03-1986, Maastricht.

Aalmoezenier Beel liet zich echter niet zo snel ontmoedigen. Samen met pater A. Kusters werkte hij vervolgens een nieuw plan uit, een experiment op kleinere schaal, gebaseerd op een deelname van circa 60 jongens, gedurende 3 uren in bedrijfstijd. Twee bedrijfsdirecties waren meteen bereid hun medewerking te geven, als eerste N.V. Radium (in december 1950) en vervolgens N.V. Mosa (in april 1951). Zo opende de eerste Pater Fortis School op 24 september 1951 haar deuren en startte met 60 jongens, van elk bedrijf 30.³¹

Toen er twee schapen over de dam waren, volgden er vrij snel meer: N.V. Koninklijke Nederlandse Papierfabriek, N.V. Sphinx en N.V. Philips Tabaksindustrie.

Deze school vond al snel navolging buiten Maastricht (zie ook 'enkele cijfers').

Leerplan en Methodes

Het programma bestond uit handvaardigheidslessen, lichamelijke opvoeding, algemene ontwikkeling, excursies en levenslessen. In deze levenslessen kwam duidelijk de invloed van de M.A.S. naar voren. Ze werden onderverdeeld in drie categorieën: Arbeid, Vrije Tijd, Meisje en geslachtelijk leven. Bij dit laatste onderdeel had men, evenals bij de M.A.S., een 'vragenbus' ingevoerd. Anoniem konden leerlingen vragen stellen, die dan in de klas werden behandeld. Ook hier was men zeer ingenomen met deze aanpak en stond men versteld over de vragen (76% ervan ging over sexualiteit, verkering en huwelijk) die leerlingen, vooral gezien hun leeftijd, in de bus deponeerden.³²

Stonden in 1951 nog aparte godsdienstlessen op het programma, in 1953 werden deze afgeschaft, omdat ze niet bleken aan te slaan en men tot de overtuiging was gekomen dat deze les verweven diende te worden in de overige vormingsstof.³³

Bedoeling van de handvaardigheidslessen was dat de jongens thuis en later als huisvaders in staat waren allerlei karweitjes op te knappen, waardoor zij ook 'meer gebonden werden aan het huisgezin; (...) meer plezier kregen in het thuis zijn en (...) in de ogen van vrouw en kinderen meer prestige zouden

³¹ Ibidem, rapport 20 mei 1950, o.c.; Beel, 1951, o.c., en Lenssen, 1955, o.c.

³² Lenssen, 1955, o.c., pag. 34. Zie ook: 'Op bezoek bij de Pater Fortis School te Maastricht', in: *De stem*, 26-05-1965, zie: Krantenknipselarchief, S.H.C. Maastricht. Zie verder: H. Vossen, *Onzedelijkheid en seksuele opvoeding*, o.c., (zie noot 15).

³³ Beel/Kusters, 1953, o.c., pag. 179-186. Zie ook: A. Kusters, O.M.I., *Een bijdrage tot oplossing van het vraagstuk van onze jongste arbeiders* (brochure), Maastricht 1953.

krijgen'.³⁴ Verder zouden zij door middel van deze les beter met hun vrije tijd leren omgaan en zou de les kunnen dienen als tegenwicht voor de eentonige, mechanische arbeid die deze jongens vaak moesten verrichten. Wat betreft de methode werd er de nadruk op gelegd dat er een prettige en open sfeer zou moeten zijn en dat werd aangesloten bij wat jongens in het dagelijks leven meemaakten. Daarnaast zou zoveel mogelijk de gespreksvorm moeten worden gehanteerd. Het beste zou zijn om te werken in groepen van circa 15 jongens met behulp van de projectmethode: gedurende een bepaalde tijd een onderwerp centraal stellen en daar verschillende aspecten van bekijken.

De voorkeur voor deze methode was vooral beïnvloed door wat Beel in de Ondergrondse Vakschool van de Steenkolenmijnen had gezien, alsook door de aanpak die de K.A.J. hanteerde. Bij de K.A.J. ging deze methode gepaard met de leuze 'Zien, Oordelen, Handelen': uitgaan van het werkelijke leven en de problemen die dat stelt leren ontdekken, beoordelen en vervolgens daarnaar proberen te handelen.

Dat juist voor deze methode werd gekozen, had er mee te maken dat de jongens die ze wilden bereiken meestal een hekel hadden aan de gewone school, niet geïnteresseerd waren in theoretische lessen en slechts dan het nut van leren inzagen als ze er in de praktijk iets mee konden doen. Deze ondervinding had de oprichters die deze 'ongrijpbare jeugd' toch wilden bereiken, ertoe gebracht de methode aan te passen aan dit type jongeren.³⁵

Oprichting van landelijke organen

A. De Landelijke Stichting Katholieke Levensscholen voor Jonge Arbeiders

In andere steden raakte men al snel geïnteresseerd in de oprichting van scholen naar het voorbeeld van de Maastrichtse Pater Fortis School. In 1953 begon men in Tegelen, Venlo en Eindhoven met eenzelfde opzet te experimenteren; in 1954 volgden er nog meer.³⁶

³⁴ Beel, 1951, o.c., pag. 217 en Beel/Kusters, 1953, o.c., pag. 147.

³⁵ Zie het genoemde rapport d.d. 20 mei 1950, o.c., en het interview met Beel, o.c. (zie noot 30). Zie verder: E. Blom, T. van der Velden en J. Cramers, *Zien, oordelen, handelen. De voorgeschiedenis en ontwikkeling van de K.W.J.-beweging van werkende jongeren*, Utrecht 1985, en: W.H. Schoffelen, *De ondergrondse vakschool bij de Nederlandse Steenkolenmijnen*, Sittard 1952, (scriptie) in: Archief Sociale Academie Sittard, S.H.C. Maastricht.

³⁶ Zie: Krantenknipselarchief, S.H.C. Maastricht. Voor Documenten over de levensschool van Eindhoven, zie: Restdossier levensschool Accursius, Fratershuis Tilburg, en Lenssen, 1955, o.c., pag. 22.

De besturen van de levensscholen in 's-Hertogenbosch, Eindhoven en Maastricht zochten in 1954 contact met elkaar en besloten tot een 'Stichting Levensscholen in het Zuiden i.o.'. Vervolgens nam het Nationaal Verbond van de K.A.J. niet lang daarna contact op met deze stichting en met de besturen van de levensscholen in Rotterdam en Amsterdam. De K.A.J. wilde een landelijke stichting oprichten om de belangen van de gezamenlijke scholen te behartigen. Dat het de K.A.J. was die dit initiatief nam, is niet zo vreemd, omdat het vooral leidende figuren van de K.A.J. uit verschillende steden waren, die deze Pater Fortis Scholen hadden opgericht. In 1954 kwam de 'Landelijke Stichting Katholieke Levensscholen voor Jonge Arbeiders' tot stand.³⁷ De K.A.J. was echter niet de enige organisatie die een landelijk orgaan voor levensscholen wilde oprichten en voor subsidie wilde aankloppen bij de overheid.

B. Het landelijk Curatorium Katholieke Levensscholen voor Jongens en Jongemannen

Op verzoek van rector H.W. van den Bergh, aalmoezenier van de K.A.J. in Haarlem, had Mgr Mr F. Op de Coul in 1951 op zijn Bureau voor Onderwijs en Opvoeding afgevaardigden van de toen reeds bestaande levensscholen, alsook leden van het jeugdwerk, bijeen geroepen om te praten over de oprichting van een Nationaal Curatorium voor deze levensscholen, vooral met de bedoeling via een landelijk orgaan subsidie te verkrijgen van de overheid.

Hoewel het dus de K.A.J. zelf was die het initiatief had genomen tot deze bijeenkomst, vond men het idee van de oprichting van een nationaal curatorium in K.A.J.-kringen in de loop van 1951 steeds minder geslaagd. Dit werd met name duidelijk op de derde bijeenkomst in november 1951. Bij nader inzien vreesde men voor een te grote zelfstandigheid van zo'n nieuwe organisatie, die de K.A.J. concurrentie zou kunnen aandoen. De K.A.J. zag alleen iets in deze organisatie, als ze zou worden beschouwd *als dienst van de K.A.J.* Leerlingen zouden dan na het doorlopen van deze school moeten worden geactiveerd om zich op te geven voor de K.A.J.³⁸

³⁷ *Verslag 1954-1955 van de Landelijke Stichting Katholieke Levensscholen voor Jonge Arbeiders* (Universiteitsbibliotheek Nijmegen). Soms vond die oprichting plaats in samenwerking met anderen. Zo had de K.A.J. in Amsterdam en Rotterdam deze scholen opgezet samen met het Sint Franciscus Liefdewerk.

³⁸ Zie verslagen van deze drie vergaderingen op het R.K. Bureau voor onderwijs en opvoeding in 1951, in: *Archief K.W.J.* (map 96), K.D.C. Nijmegen. Voor wat betreft de angst voor concurrentie met c.q. uitholling van de eigen organisatie is deze kwestie te vergelijken met die tussen M.A.S./Laetitiaclub en V.K.A.J.

Een tweede probleem vormde de Katholieke Jeugdbeweging (K.J.B.) die ook al wilde beginnen met Levensscholen en samen met de Jeugd Stands Organisaties in dit nieuw op te richten overkoepelend orgaan wilde plaatsnemen. De aanwezige leden van de K.J.B. verweten de K.A.J. op deze derde bijeenkomst in november 1951, een monopolie te willen uitoefenen en vroegen zich onder meer af of deze scholen wel in alle plaatsen zo nodig waren. In tegenstelling tot de K.A.J. meende de K.J.B. dat het hier ging om een noodoplossing. Zij zag deze school niet als een blijvende (nog ontbrekende) schakel binnen het geheel van instituties die zich met de jeugd bezighielden.

Verder verschilden K.A.J. en K.J.B. nogal van mening voor wat betreft hun visie op de arbeidersjeugd (de K.J.B. oordeelde hier pessimistischer over) en vreesden alle jeugdorganisaties dat dit werk in de richting van het onderwijs zou kunnen worden getrokken.³⁹

De gemoeieren werden op deze bijeenkomst (ook Kusters uit Maastricht was aanwezig) behoorlijk verhit. Op het einde van de vergadering besloot men de hele kwestie over te dragen aan het Nationaal Beraad Katholieke Actie Mannelijke Jeugd; deze moest de mogelijkheden van de oprichting van een landelijk curatorium verder uitzoeken.

In het bestuur van dit Nationaal Beraad waren alle mannelijke jeugdorganisaties vertegenwoordigd. Gedurende 1952 en 1953 vergaderde het verder over deze kwesties aan de hand van nota's, die bestuursleden van de verschillende organisaties schreven. De eensgezindheid was ver te zoeken en het duurde nog tot medio 1954 eer uiteindelijk het 'Landelijk Curatorium Katholieke Levensscholen voor Jongens en Jongemannen' werd opgericht. Zoals ik reeds vermeldde, had de K.A.J. inmiddels zelf een eigen stichting in het leven geroepen, niet alleen omdat het Curatorium zo lang op zich liet wachten, maar vooral om zelf de leiding over deze scholen te kunnen behouden en op deze manier zelf richting te kunnen geven aan de ontwikkeling ervan.⁴⁰

De nieuwe Landelijke Stichting Katholieke Levensscholen voor Jonge Arbeiders viel dus nu onder twee organen: onder het Nationaal Verbond van de K.A.J. en onder het Landelijk Curatorium. Via dit Curatorium kon

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem en: Verslagen van de vergaderingen van het Nationaal Beraad Katholieke Actie Mannelijke Jeugd, 1952-1955, in: *Archief K.W.J.* (map 97) en *Archief K.J.R.* (map 433) bij het K.D.C. te Nijmegen. Zie ook: Notulen van het Verbondsbestuur van de K.A.J. in het K.W.J.-archief en van het bestuur van de K.J.B., in het K.J.B.-archief. Beide bij het K.D.C. te Nijmegen; en: Jaarverslagen van het Nationaal Verbond der K.A.J. in Nederland (Universiteitsbibliotheek te Nijmegen).

subsidie worden aangevraagd. Zowel de overheid als de bisschoppen eisten een centraal orgaan, dat subsidie verleende en waarmee ze konden onderhandelen.⁴¹

Begin 1955 kwam ook een aparte subsidieregeling tot stand. In tegenstelling tot wat bij de M.A.S. het geval was, werden deze scholen niet gesubsidieerd via de Wet op het Nijverheidsonderwijs.⁴²

Bij de Landelijke Stichting Katholieke Levensscholen voor Jonge Arbeiders sloten zich reeds in 1954 6 scholen aan: Rotterdam, Amsterdam, 's-Hertogenbosch, Tegelen, Eindhoven en Maastricht. In 1955 waren er reeds 28 scholen bij aangesloten. Ondanks de pretenties van de K.J.B., had zij in 1955 nog slechts 3 scholen onder haar beheer en dat zouden er in de loop van de tijd niet erg veel meer worden.

Wijzigingen in naam, doelstelling en leerplan

Om het geheel een wetenschappelijke status te geven, werd Dr N. Perquin van het Hoogveldinstituut te Nijmegen gevraagd als adviseur van de Landelijke Stichting Katholieke Levensscholen voor Jonge Arbeiders, waarin hij toestemde. Aan het Hoogveldinstituut werd opdracht gegeven een nieuwe opzet te maken voor deze scholen.⁴³

Perquin was vanaf 1953 eveneens betrokken geweest bij de opzet en ontwikkeling van de Pater Fortis School te Eindhoven. Naast waardering had

⁴¹ Ibidem. De K.J.B. richtte (in 1956) eveneens een eigen stichting op, namelijk de 'Stichting Levensscholen voor de Katholieke Mannelijke Jeugd', die eveneens onder het Curatorium viel. Nadat de ruzies tussen K.A.J. en K.J.B. waren uitgevochten en er binnen het bestuur van de landelijke stichting van de K.J.B. andere mensen aan de leiding kwamen, die qua visie meer op de lijn van de K.A.J. zaten, werd het landelijk curatorium overbodig. In 1959 gingen de K.J.B.-scholen op in de genoemde stichting van de K.A.J., die na die tijd overigens ook steeds zelfstandiger, dat wil zeggen los van de K.A.J., oprad. Zie: Jaarverslagen van het Nationaal Verbond der K.A.J. in Nederland en het proefschrift van Jan Peet over de K.A.J. en V.K.A.J. dat in 1987 verschijnt.

⁴² Zie: Rijksregeling Subsidiëring Vormingswerk Leerplichtvrije Jeugd 1955, in: *Nederlandse Staatscourant*, 17 maart 1955, no 54. Hierin werd vastgelegd dat deze scholen 40% subsidie kregen van het Rijk en 40% van provincie en gemeente. Voor het aanvullend programma van de M.A.S. gold dezelfde regeling. Het kernprogramma van de M.A.S. viel onder de Wet op het Nijverheidsonderwijs voor meisjes en werd voor 100% gesubsidieerd.

⁴³ Katholieke Levensscholen voor jonge arbeiders; 'Op verzoek van het dagelijks bestuur van bovengenoemde stichting bracht het Mgr Hoogveldinstituut het navolgende advies uit t.a.v. de opzet van de levensschool, annex part-time onderwijs', Utrecht 1954, in: *Archief Spauw*, K.M.B.O. Maastricht. Deze opzet werd overgenomen in de eerste brochure die de Landelijke Stichting voor Katholieke Levensscholen voor Jonge Arbeiders uitbracht. Titel: 'Partiële vorming voor Katholieke Jonge Arbeiders', Utrecht 1955.

hij ook kritiek op de opzet van de levensschool te Maastricht. Volgens hem ging deze toch nog teveel uit van het idee 'wij moeten iets van deze jongens maken' in plaats van 'wat verwachten deze jongens van ons'. Verder zouden sommige onderdelen van het leerplan toch nog te abstract en intellectueel van opzet zijn. Nog meer dan reeds het geval was, zou dit praktisch gericht moeten zijn en aansluiten bij het 'werkelijke leven' van de jongens.⁴⁴ De leermethode van Beel en Kusters ontwikkelde Perquin dus verder. In het programma bracht hij wijzigingen aan. Het kwam er als volgt uit te zien: allereerst was er een inleiding in de nieuwe levenssituatie (arbeids- en gezinsleven, burgergemeenschap). Vervolgens was er 'vorming van het oordeel aan de hand van actualiteiten' (met behulp van kranten, tijdschriften en radio). Verder was er les in handvaardigheid en culturele vorming, gericht op een actieve vrijetijdsbesteding en als laatste was er de les lichamelijke opvoeding.⁴⁵

Sexuele voorlichting had een plaats gekregen binnen het onderdeel 'Inleiding in de nieuwe levenssituatie'; maar stond minder op de voorgrond dan in de eerste Pater Fortis Scholen. Dit had wellicht te maken met de kritiek die er met name van de zijde van de K.J.B. was geleverd op het 'te' centraal stellen van dit onderdeel.⁴⁶

Godsdienstige en morele vraagstukken dienden in de overige leerstof te worden verweven, zo was Perquin in navolging van Beel en Kusters van oordeel. In vergelijking met Beel is het taalgebruik van Perquin neutraler van aard. Dit blijkt onder meer uit de wijze waarop hij het doel van deze vorming formuleerde: 'Het doel van de levensschool is de weerbaarheid van de ongeschoolde arbeider in geestelijk, affectief en lichamelijk opzicht te verhogen'.⁴⁷ Perquin gebruikte meer psychologische begrippen om het belang van deze school te duiden. De eenzaamheid, weerloosheid en machteloosheid van de jonge arbeiders zou moeten worden doorbroken. Schilderde de oprichter van de Pater Fortis School in Maastricht bijvoorbeeld

⁴⁴ Verslag onderhoud N. Perquin met kapelaan J.C.M. de Jong d.d. 03-07-1953, in: Restdossier levensschool Accursius, Fratershuis Tilburg, en: W.H. Weekenborg, in: *DUX*, 1959, o.c., pag. 263, 264.

⁴⁵ *Ibidem* noot 43.

⁴⁶ Erkend moest worden, dat de algemene interesse van de hedendaagse jongeman, aldus onder meer Verhoeven van de K.J.B., zich in het algemeen richtte op het seksuele leven. Maar dat was nog geen reden om dit ook tot uitgangspunt voor opvoeding en vorming te nemen. Zie: A.L.J. Verhoeven, Nota zonder titel d.d. 4 april 1952, en A.J.M. Cornelissen, De Pater Fortis School en de nood onder de huidige arbeidersjeugd, d.d. juli 1952. Beide zijn te vinden in: Archief K.W.J. (map 97), K.D.C. Nijmegen.

⁴⁷ *Ibidem*.

nog in beeldende termen hoe verschrikkelijk bedorven het werkmilieu was, Perquin vermeldde slechts dat de weerbaarheid ten opzichte van het 'geestelijk klimaat' op het werk verhoogd diende te worden.

Nadat er reeds eerder kritiek was geleverd op de naam 'Pater Fortis School' (onder meer tijdens de vergaderingen op het R.K. Bureau voor onderwijs en opvoeding), omdat een aantal mensen de nadruk op het vaderschap niet zo toejuichten, volgde er in 1954 opnieuw een felle aanval op deze naam van de zijde van de filosoof H. Ruygers. Ruygers vond de naam 'Pater Fortis' als aanvulling op de naam 'Mater Amabilis', oftewel het tegenover elkaar stellen van de sterke, stoere vader en de liefvallige beminnenswaardige moeder niet juist. Het manbeeld dat uit deze naam sprak - de 'ridderlijke, dominerende, resolute patriarchale mannenfiguur' - zou anachronistisch aandoen. Hij pleitte voor een neutralere term.⁴⁸ Deze kritiek werd serieus genomen. In plaats van 'Pater Fortis School' voerde men op landelijk niveau de term 'Levensschool voor jongens' in en spoorde men plaatselijke scholen aan dit ook te doen.

Rond 1955/1956 werd het nieuwe programma van Perquin ingevoerd in de plaatselijke scholen. In Maastricht gebeurde dit in 1956.⁴⁹ De naam 'Pater Fortis School' verving men hier pas in 1958 door de naam 'Levensschool voor jongens'.⁵⁰ Ondertussen hadden Beel en Kusters in 1955 respectievelijk als bestuurslid en directeur van de school afscheid genomen van de Pater Fortis School. Beiden kregen hogere functies in andere steden.⁵¹ In plaats van Kusters kwam nu aalmoezenier M. Lücker, die de Maastrichtse school verder zou leiden en tot ontwikkeling brengen.

III VORMING ONDER BEDRIJFSTIJD

In de Arbeidswet van 1919 was het zogeheten artikel 12 opgenomen, dat vermeldde dat jeugdige personen het recht hadden één dag per week scho-

⁴⁸ H. Ruygers, *Gesprekken met lezers* (1): 'Pater Fortis Scholen?', in: *DUX*, 21 (1954), pag. 204-206.

⁴⁹ Uit een artikel van P.J.A. Spauwen (De vorming van de jonge arbeider in levensscholen en onze taak in deze, pag. 398-409, in: *De Christelijke Werkgever, Uitgave van de federatie der Katholieke Werkgevers van België*, 11 (1955)) bleek dat in 1955 nog het programma van 'Beel/Kusters' van kracht was. In 1956 blijkt uit een artikel van M. Lücker, pr. (Levensscholen voor jonge arbeiders en zielzorg, pag. 252-260, in: *Nederlandse Katholieke Stemmen*, 9 (1956)) dat men ook in Maastricht het programma van N. Perquin had ingevoerd.

⁵⁰ Zie: Krantenknipselarchief, S.H.C. Maastricht. Van de kritiek op de term 'Pater Fortis School' trok men zich in 1954 nog niets aan. Zie: Notulen van het bestuur van de Pater Fortis School te Maastricht, in: Archief Beel, S.H.C. Maastricht.

⁵¹ *Ibidem*.

ling of vorming te ontvangen. Geen enkele werkgever stoorde zich hier echter aan, omdat er geen sancties stonden op het niet uitvoeren van dit artikel, dat dan ook een dode letter bleef. Maar op dit artikel gingen zich in 1954 de levensscholen beroepen. Als de werkgevers niet vrijwillig wilden meewerken, zo was het bestuur van de Landelijke Stichting in 1954 van mening, dan zouden er acties moeten worden gevoerd om deze zaak wettelijk beter te regelen.⁵²

Het is opmerkelijk dat zowel de oprichters van de Mater Amabilis School als die van de Pater Fortis School te Maastricht geen gebruik maakten van dit artikel,⁵³ maar toch los hiervan ijverden voor het idee om jongens en meisjes onder bedrijfstijd les te geven. Vanaf 1954 gebruikte het Nationaal Bestuur dit artikel in de pleidooien voor verplicht part-time onderwijs voor jeugdigen. Pas in 1971 zou er echter een wettelijke regeling voor een partiële leerplicht volgen.

Toch waren er wel werkgevers die jongeren vrijwillig aan dit vormingswerk lieten deelnemen. In 1954 ontstond er een dagschool in Eindhoven die als eerste één hele dag per week vorming gaf aan jonge arbeiders. Zij werd als voorbeeld gesteld voor andere scholen.⁵⁴ Soms werd deze regeling, zoals in Eindhoven, vastgelegd in een C.A.O.⁵⁵

Of werkgevers hun personeel (doorbetaald) onder werktijd naar school lieten gaan, was onder meer afhankelijk van de situatie op de arbeidsmarkt. Na 1945 was er sprake van een tekort aan arbeidskrachten. In die tijd gebruikten werkgevers deze vorming vaker als een reclamemiddel om werkkrachten aan te trekken. Het werd ook vermeld in personeelsadvertenties.⁵⁶ M. Perry, maatschappelijk werker van de Koninklijke Nederlandse Papierfabriek, zei hierover in een interview: '... Het was ook een grote reclame

⁵² Notulen van het bestuur van de Landelijke Stichting Katholieke Levensscholen voor Jonge Arbeiders, onder meer van 20 oktober 1955, in: K.W.J. archief, K.D.C. Nijmegen.

⁵³ Interview met Beel en Kusters, o.c. Ook in de pleidooien voor de M.A. dagschool werd dit artikel niet gebruikt.

⁵⁴ Zie onder andere W.H. Weekenborg, De ontwikkeling van de Katholieke Levensschool voor Jonge Arbeiders, in: *Katholiek Sociaal Tijdschrift*, 8 (1955), pag. 49-53.

⁵⁵ Brief van mevrouw J.C. van Doorn (Driel), vroeger werkzaam binnen de Jongeren-cursus van de M.A.S. te Eindhoven. Het is niet helemaal duidelijk over welke periode zij spreekt. Zie verder: *Documentatieblad van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen*, 15 (1961), no 6729. Hieruit blijkt dat de werkgevers eerder het partieel beroepsonderwijs in een landelijke C.A.O. (in bepaalde bedrijfstakken) lieten vastleggen dan het vormingswerk.

⁵⁶ Interview met Dassen en Voet, o.c.

voor het bedrijf dat niet wilde achterblijven bij anderen (...) Als ze het niet zouden doen, zou het anti-reclame zijn'.⁵⁷

Een andere reden waarom werkgevers hun personeel vrij gaven om naar school te gaan, had te maken met de in die tijd gevoerde gezinspolitiek. Zowel overheid, opvoeders, geestelijken als werkgevers vreesden voor de uitholling van het gezin, wat in die tijd gelijk stond aan ontwrichting van de samenleving.⁵⁸ Via deze vorming konden jongens worden voorbereid op hun rol van kostwinner en hoofd van het gezin en meisjes op hun functie van huisvrouw, moeder en echtgenote. Vooral het laatste werd van groot belang geacht. Wanneer de M.A.S. niet zou zijn opgericht, zou om deze reden de directie van de Sphinx bijvoorbeeld zelf met de vorming van haar vrouwelijk personeel zijn begonnen. Vóór de totstandkoming van de M.A.S. had zij al plannen lessen in hygiëne en huishoudelijke vorming te gaan geven. De sociaal werkster - mevrouw M. Dassen - stond op het punt om een keuken te gaan inrichten in de fabriek, toen Houben haar op de hoogte bracht van de plannen voor de oprichting van de M.A.S. Voor de directie van de Sphinx was het goedkoper de meisjes naar de M.A.S. te sturen, omdat ze dan zelf geen keuken hoefden in te richten en geen apparatuur hoefden aan te schaffen.⁵⁹ Het was overigens niet de eerste keer dat een directie van een fabriek zelf het initiatief nam om haar vrouwelijk personeel in deze geest te onderrichten. Dat gebeurde - óók voor 1945 - reeds op meer plaatsen.⁶⁰ Perry verwoordde het belang ervan als volgt: 'Kijk. Zij hadden dat goed gezien, als je goede huisvrouwen van die meisjes maakt, dat houdt de mannen meer uit het café. Als ze het thuis gezellig maken, dan kunnen ze die jongens meer aan zich binden en krijg je betere gezinnen'.⁶¹ J.F.E. Regout, directeur van de Sphinx, dacht hier net zo over en voegde er nog aan toe: 'op

⁵⁷ Interview van H. Vossen met de heer M. Perry, maatschappelijk werker bij de K.N.P. te Maastricht d.d. 16 juni 1983. Dat het al dan niet laten deelnemen van jongeren aan het vormingswerk verband hield met de situatie op de arbeidsmarkt, bleek bijvoorbeeld ook toen in de tweede helft van de jaren zestig een conjunctuurdaling optrad. Werkgevers waren toen veel minder bereid hun personeel aan het vormingswerk te laten deelnemen. N. Perquin protesteerde daar bijvoorbeeld tegen in: 'Vormingsnoodzaak in de samenleving van toen en nu', in: *DUX*, 35 (1968), pag. 381-382.

⁵⁸ H. Vossen, 1984 en 1985, o.c.

⁵⁹ Interview Dassen en Voet, o.c.

⁶⁰ H. Vossen, 1984, o.c., pag. 44-52, 71-72 en 144-148.

⁶¹ Interview met Perry, o.c.

⁶² Rede, uitgesproken door J.F.E. Regout, als vertegenwoordiger van de Maastrichtse werkgevers, pag. 21, in: *Tien jaar Mater Amabilisschool Maastricht, 1947-1957*, Maastricht 1957 (brochure aanwezig bij het S.H.C. te Maastricht).

den duur zal de industrie daar groot belang bij hebben'.⁶² Met dit laatste was ook L.M. Verscheure, directeur van de Mosa, het eens: 'Er waren nogal wat a-sociale gezinnen en dat was duidelijk te wijten aan onder meer het tekort schieten van de huisvrouw. Ver weg speelde ook een economisch motief mee: zo komen er ook betere, meer tevreden arbeiders'.⁶³

Zoals we reeds zagen trachtte Beel met soortgelijke argumenten - vergelijk bijvoorbeeld de motivatie voor de les handenarbeid - werkgevers te overtuigen van het belang van de Pater Fortis School. Ook kwam reeds in zijn pleidooien naar voren dat het eveneens de bedoeling was dat jongens in moreel opzicht andere ideeën kregen bijgebracht.

Een derde reden was dat men geloofde dat jongeren door deze vorming zich beter gingen gedragen. Ze kregen meer verantwoordelijkheidsgevoel en discipline en leerden beter samen te werken. In 1957 zei Regout hierover: 'Op het ogenblik hebben we het voordeel dat deze meisjes in de omgang minder moeilijkheden geven. Zij zijn verstandiger geworden (...)'.⁶⁴ Toen hij in 1967 werd geïnterviewd over de medewerking van de bedrijven in de begintijd van de Mater Amabilis Scholen voegde hij hieraan toe: 'Het bedrijfsleven heeft mensen nodig die in goede geest kunnen samenwerken (...), daar werkt de M.A.S. ook aan mee'.⁶⁵ Met betrekking tot de jongens die de Pater Fortis School bezochten, trok men eenzelfde conclusie. Volgens Spaun, directiesecretaris van N.V. Radium, werden de jongens ook iets honkvaster en was er minder sprake van absentie en verloop.⁶⁶

De initiatiefnemers van deze scholen deden een beroep op de christelijk sociale instelling van de werkgevers uit Maastricht. Jongeren die reeds op

⁶³ C. Herberichs, Na 20 jaar, Maastrichtse werkgevers waren pioniers, Interview van Herberichs met J.F.E. Regout en L.M. Verscheure, pag. 65-68, in: *Tijdschrift voor Mater Amabilis Scholen*, 13 (1966-1967).

⁶⁴ J.F.E. Regout, o.c., pag. 21.

⁶⁵ C. Herberichs, o.c., pag. 66. Zie ook: P. Larsen, o.c., pag. 29-30.

⁶⁶ Lezing gehouden door de heer P. Spaun te Venlo voor de kring van Noord-Limburg van Limburgse Katholieke Werkgevers Vereniging op 13-05-1954 (pag. 12, 13), in: Archief Spaun, K.M.B.O. Maastricht.

P.J.A. Spaun, De vorming van de jonge arbeider in Levensscholen voor jongens en onze taak in deze, in: *De Christelijke Werkgever. Uitgave van de Federatie der Katholieke Werkgevers van België*, 11 (1955), pag. 398-409, pag. 406, 407. Volgens wethouder G. Gijbels behoorden de jongens die de Pater Fortis School bezochten tot de beste en betrouwbaarste werknemers. Het kwam volgens hem nog te vaak voor dat jongens van baan wisselden. Dit getuigde van gebrek aan liefde voor het bedrijf, dat zij vooral met het oog op de P.B.O. als 'hun fabriek' moesten gaan beschouwen. Zie: Vijf jaar katholieke Levensschool, in: *De Nieuwe Limburger* d.d. 06-08-1956 en: Pater Fortis School bestaat 5 jaar, in: *het Limburgs Dagblad* d.d. 06-08-1956.

zo'n jeugdige leeftijd een bijdrage leverden aan het productieproces zouden daarnaast ook kansen op vorming moeten krijgen.⁶⁷ Verscheure vermeldde in een terugblik op het ontstaan van de scholen in relatie tot de vorming van meisjes: 'En dan was er beslist het besef, dat het meisje *kansen tekort komt*'.⁶⁸ Dat dit appèl op de grote werkgevers - met name in Maastricht - succes had, blijkt mede uit de volgende paragraaf. Hierbij moet tevens in aanmerking worden genomen dat de werkgevers niet alleen hun personeel doorbetaald onder werktijd naar deze scholen lieten gaan, maar de scholen voor jongens de eerste jaren - tot het moment waarop er Rijkssubsidie kwam in 1955 - ook grotendeels *zelf financierden*.⁶⁹ Dit laatste gold niet voor de meisjesscholen, omdat deze reeds vanaf het begin onder het Nijverheids- onderwijs vielen en via de huishoudschool werden gesubsidieerd, tenminste wat betreft het kernprogramma. De leiding van de Pater Fortis Scholen koos doelbewust niet voor aansluiting bij het Nijverheids- onderwijs, omdat men zich niet wenste te conformeren aan de strenge regels van het onderwijs. Ze verkozen een vrijere vorm van werken, zoals we reeds zagen bij de behandeling van het leerplan en de pedagogische aanpak. Wel kregen zij een aparte subsidieregeling in 1955, de 'Rijksregeling Subsiëring Vormingswerk Leerplichtvrije jeugd', maar deze was financieel gezien minder gunstig dan de regeling voor de M.A.S.⁷⁰ Het aanvullend programma van de M.A.S. kwam eveneens onder deze regeling te vallen.

IV ENKELE CIJFERS

De Mater Amabilis School

In de onderstaande tabel is de groei af te lezen van het aantal leerlingen van de school in Maastricht. Helaas zijn de cijfers van vóór 1952 niet compleet. Het aantal leerlingen dat naar de avondschoon ging, was het grootst maar het aantal leerlingen dat naar de dagschoon ging, was in Maastricht ook niet onaanzienlijk in vergelijking met veel andere steden.

⁶⁷ Interview met Kusters, o.c.

⁶⁸ C. Herberichs, o.c., pag. 27.

⁶⁹ Lezing gehouden door de heer P. Spauen te Venlo voor de kring van Noord-Limburg van Limburgse Katholieke Werkgevers Vereniging op 13-05-1954, (pag. 8 Financiering), in: Archief Spauen, K.M.B.O. Maastricht. P.J.A. Spauen, 1955, o.c., (zie noot 66), pag. 405-406 'Financiering'.

⁷⁰ Zie ook noot 42.

Tabel I. Aantal deelnemers van de Mater Amabilis School in Maastricht 1947-1955

	Dagschool	Avondschool	Totaal
1947			120
1948			
1949			358
1950			
1951			
1952	301	365	666
1953	273	294	567
1954	268	330	598
1955	228	368	596

Bron: Notulen Nationaal Bestuur M.A.S., Archief M.A.S., K.D.C. Nijmegen; Tijdschrift voor Mater Amabilis Scholen. Tien jaar Maastricht 1947-1957 (brochure), Maastricht 1957.

Tabel II. Aantal deelnemers van de Mater Amabilis School in Nederland, per diocees, 1952-1955

Avondschool	1952	1953	1954	1955
Breda	538	719	1170	1460
Den Bosch	2045	2800	3629	4470
Roermond	1640	1710	2080	2891
Haarlem	1575	1672	1824	2111
Utrecht	1860	2296	2695	3245
Totaal	7658	9197	11398	14177

Dagschool	1952	1953	1954	1955
Breda	71	121	129	125
Den Bosch	541	621	839	908
Roermond	385	399	471	680
Haarlem	135	157	204	202
Utrecht	187	186	168	253
Totaal	1319	1484	1811	2168

Bron: Tijdschrift voor Mater Amabilis Scholen; Notulen Nationaal Bestuur M.A.S., Archief M.A.S., K.D.C. Nijmegen.

Minder succesvol was de Laetitiaclub. Hiervan weten we alleen dat ze na enkele jaren ter ziele ging. Er zijn geen cijfers voorhanden. Wel blijkt dat er in 1955 in Maastricht in het geheel geen meisjes van 14 tot 17 jaar meer naar de Jongerencursus (de opvolgster van de Laetitiaclub) gingen. Voor de verspreiding van de M.A.S. naar andere plaatsen, zie tabel II en III. Uit deze tabellen blijkt niet alleen dat er sprake was van groei, maar ook dat de avondschool meer succes had dan de dagschool. Niet overal waren werkgevers bereid hun vrouwelijk personeel onder werktijd naar school te laten gaan. Het totaal aantal leerlingen van de dagschool was niet erg groot. Ook de cursussen voor meisjes van 14 tot 17 jaar werden niet zo druk bezocht, zoals blijkt uit de volgende tabel. De Jongerencursus begon in 1952 als experiment met een honderdtal leerlingen, maar vóór 1955 zijn hierover geen cijfers voorhanden. Pas in de jaren zestig zou de groei van de Jongerencursus doorzetten.

Tabel III. Aantal deelnemers aan de Jongerencursus, in 1955 per diocees

Haarlem	164
Breda	105
Den Bosch	625
Roermond	134
Utrecht	115
Totaal	1143

Bron: Tijdschrift voor Mater Amabilis Scholen.

De Pater Fortis Scholen

De groei van de Pater Fortis School uit Maastricht is te zien in de volgende tabel.

Tabel IV. Aantal deelnemers van de Pater Fortis School te Maastricht 1951-1955

1951	60
1952	120
1953	157
1954	170
1955	230

Bron: Notulen van het bestuur van de Pater Fortis School, in: Archief Mgr D.Th.E. Beel bij het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg te Maastricht.

In de volgende tabel is de spreiding weergegeven naar andere diocesen (per 1 oktober 1955).

Tabel V. Aantallen deelnemers van de Landelijke Stichting Katholieke Levensscholen voor Jonge Arbeiders

	Dagschool	Avondschool	Totaal
Roermond	336	30	366
Haarlem	15	187	202
's-Hertogenbosch	475	728	1203
Totaal	826	945	1771

Bron: Documentatie Vormingswerk Arbeidende Jeugd, Utrecht 1958, pag. VI, 24.

In tegenstelling tot de Mater Amabilis School was de Pater Fortis School voor jongens boven de 17 jaar een mislukking. Deze scholen stierven een snelle dood. Helaas is in tabel V geen uitsplitsing gemaakt tussen leerlingen boven en beneden de 17 jaar, maar waarschijnlijk bestond het merendeel van de levensscholen voor jongens in oktober 1955 uit scholen voor jongens van 14 tot 17 jaar. Dit geldt zeker voor de scholen in het zuiden van het land.⁷¹ Het grootste aantal scholen - namelijk 17 - waren avondscholen. Het aantal dagscholen bedroeg op dat moment elf. Het bestuur van de landelijke Stichting Katholieke Levensscholen voor Jonge Arbeiders streefde er naar avondscholen om te zetten in dagscholen, wat na 1954 ook steeds meer gebeurde. In Maastricht was - zoals we zagen - vanaf het begin reeds een dagschool.

De K.J.B. had in oktober 1955 3 avondscholen met in totaal 127 leerlingen.⁷²

CONCLUSIE

De in Maastricht geboren initiatieven tot de oprichting van de levensscholen voor jongens en meisjes waren vruchtbaar en vonden navolging in vele andere plaatsen in het land. Het meest succesvol waren de Mater Amabilis avondscholen.

⁷¹ Interview met Kusters, o.c.

⁷² Archief K.J.B. (map 707 en 708), K.D.C. Nijmegen, en: *Documentatie Vormingswerk Arbeidende Jeugd*, Utrecht 1958, pag. VI/24.

Tegelijk met de verspreiding van het aantal Mater Amabilis Scholen over Nederland deden zich ook veel conflicten voor. De leiding van de nieuwe scholen werd begin jaren vijftig overgenomen door een landelijk bestuur, dat wijzigingen trachtte aan te brengen in de oorspronkelijke opzet van de school. Dit was aanleiding tot veel wrijvingen tussen het Directorium van Maastricht en de overige leden van het Nationaal Bestuur. Uiteindelijk leidde het tot het ontslag van Houben in 1953, nadat Schouwenaars zich reeds in 1952 had teruggetrokken. Lommen volgde in 1954. Rond 1955 kan er worden gesproken van een consolidatie van het nieuwe landelijke bestuur van de M.A.S.

Van spanningen tussen de oprichters van de Pater Fortis School uit Maastricht en het in 1954 ingestelde landelijk bestuur is weinig bekend. Het project van de Pater Fortis School in Maastricht werd geleidelijk aan uitgebouwd en verfijnd, zowel in Maastricht als naderhand op landelijk niveau. De onenigheid over de levensscholen tussen de K.A.J. en K.J.B. resulteerde in de snelle oprichting van de 'Landelijke Stichting Katholieke Levensscholen voor Jonge Arbeiders', die - zoals de cijfers aangaven - ook de meest succesvolle was van de twee stichtingen die onder het curatorium ressorteerden. Perquin werd aangetrokken om verder richting te geven aan de uitbouw van dit werk. De wetenschappelijke status, die hierdoor werd verkregen, zou de K.A.J. tegelijkertijd sterker doen staan tegenover de K.J.B.

Zowel de wisselingen in de leiding van de Pater Fortis als de Mater Amabilis School geven een tendens te zien van een meer moralistische benadering naar een benadering, waarvan men veronderstelde dat ze neutraler en wetenschappelijker zou zijn.

Rond 1955 kan er zowel wat betreft de M.A.S. als de Pater Fortis School worden gesproken van een consolidatie van de landelijke besturen. Zij zouden aan de verdere uitbouw richting geven. Lag dus in de eerste fase het initiatief vooral in het zuiden, rond 1954 was het voortouw overgenomen door het noorden. Ondertussen was Maastricht geworden tot één van de vele plaatsen waar een Mater Amabilis School en Pater Fortis School was gevestigd.

GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN

1. Archieven die aanwezig zijn bij het Katholiek Documentatie Centrum (K.D.C.) te Nijmegen.
 - a. Archief van de *Nationale Stichting Mater Amabilis Scholen* (voortaan geciteerd als Archief M.A.S., K.D.C. Nijmegen); met name de notulen van het Nationaal Bestuur over de periode 1950-1956 zijn voor dit artikel van belang (map 577, 578 en 581).
 - b. Archief van het *Katholiek Vrouwelijk Jeugdwerk* (voortaan geciteerd als Archief K.V.J., K.D.C. Nijmegen); geraadpleegd zijn de notulen van het Dagelijks en van het Nationaal Bestuur (map 1, 3, 4, 7 en 19) 1945-1956.
(Zie noot 13 en 19).
 - c. Archief van de *Katholieke Werkende Jeugd* (voortaan geciteerd als Archief K.W.J., K.D.C. Nijmegen); zie met name: notulen van de vergaderingen bij het R.K. Bureau voor onderwijs en opvoeding over de Pater Fortis Scholen (registratienr 96); notulen van het Nationaal Beraad Katholieke Aktie Mannelijke Jeugd 1952-1955 (nr 97); notulen van het Verbondsbestuur van de K.A.J. (nr 22.01 en 23.01); notulen van het bestuur van de Landelijke Stichting Katholieke Levensscholen voor Jonge Arbeiders (nr 274.2).
(Zie noot 26, 27, 28, 38, 40, 46 en 52).
 - d. Archief van de *Katholieke Jeugdbeweging* (voortaan geciteerd als Archief K.J.B., K.D.C. Nijmegen); van belang waren met name map 707 en 708 over de Levensscholen van de K.J.B. (1954-1956) en map 706 met de notulen van het bestuur van het Landelijk Curatorium Katholieke Levensscholen voor jongens en jongemannen.
(Zie noot 40 en 72).
 - e. Archief van de *Katholieke Jeugdraad* (voortaan geciteerd als Archief K.J.R., K.D.C. Nijmegen). In map 433 bevinden zich de verslagen van de vergaderingen van het Nationaal Beraad Katholieke Aktie Mannelijke Jeugd over de periode 1952-1956.
(Zie noot 40).
2. Archieven die aanwezig zijn bij het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg te Maastricht.
 - a. Archieven met krantenknipsels van de Mater Amabilis en Pater Fortis Scholen (voortaan geciteerd als krantenknipselarchief, S.H.C. Maastricht).
(Zie noot 32, 36 en 50).
 - b. Archief van Mgr D.Th.E. Beel: Stukken betreffende de Pater Fortis School te Maastricht 1951-1956 (voortaan geciteerd als Archief Beel, S.H.C. Maastricht).
(Zie noot 50).
 - c. Archief van de Sociale Academie van Sittard, waarin zich diverse scripties over dit onderwerp bevinden (voortaan geciteerd als Archief Sociale Academie Sittard, S.H.C. Maastricht).
(Zie noot 35).
3. Archief van de Pater Fortis Scholen/Katholieke Levensscholen voor jonge arbeiders bij het *Kort Middelbaar Beroeps Onderwijs* (voortaan geciteerd als Archief Spauen, K.M.B.O. Maastricht) te Maastricht; zie met name de archiefdozen 'Spauen', no 5 en 7.
(Zie noot 29, 30, 43, 66 en 69).
4. Een archief getiteld *Restdossier Levensschool Accursius* bij het *Fratershuis in Tilburg*. Dit bevat 3 archiefdozen met materiaal over de eerste levensschool te Den Bosch, met name doos c is interessant.
(Zie noot 11, 27 en 36).

5. Bisschoppelijke archieven.

- a. Bisschoppelijk Archief te Roermond. Zie doos 4: ontwikkeling en opvoeding, met name Collectie M.A.S. map 4.16.1 is van belang (voortaan geciteerd als Coll. M.A.S., Bisschoppelijk Archief Roermond). Deze bevat de correspondentie van Mgr J.H. Lemmens, Mgr J.M.J.A. Hanssen en Mgr F.J. Feron met leden van het directorium, de leiding van het jeugdwerk en andere autoriteiten over de M.A.S. en haar relatie tot het jeugdwerk.
(Zie noot 11, 13, 19, 20, 21, 23, 24 en 25).
- b. Bisschoppelijk Archief te Den Bosch. Hier bevinden zich enkele archiefdozen met materiaal over de levensscholen. Van belang is met name de doos 'Levensscholen/Scholen voor maatschappelijk werk' (map b) en doos 'Mater Amabilis Scholen I' met correspondentie van Mgr F.M. Mutsaert met Mgr J.H. Lemmens en Mgr J.M.J.A. Hanssen, en met de leiding van de jeugdbeweging (map a) en een tekst met de lezing die mevrouw M.C. Schouwenaars in 1948 te Helmond uitsprak (map c). (Voortaan geciteerd als Archief M.A.S. en Archief Levensscholen, Bisschoppelijk Archief 's-Hertogenbosch).
(Zie noot 13, 19 en 26)

– Bij het archiefonderzoek heb ik adviezen mogen ontvangen van de archivariissen van de genoemde archieven: de heer J. van Well van het K.D.C. te Nijmegen, mevrouw M. Wijnands van het S.H.C. te Maastricht, J.A. Hermans pr. van het bisschoppelijk archief te Roermond en Dr. J.W.M. Peijnenburg van het bisschoppelijk archief te Den Bosch. Graag wil ik hen daarvoor op deze plaats dank zeggen. Verder wil ik alle mensen bedanken, die ik heb mogen interviewen, in het bijzonder mevrouw M. Dassen en mevrouw B. Voet (Maastricht), mevrouw L. Dresen-Coenders (Zeist), mevrouw M.C. Schouwenaars (Antwerpen), de heer M. Perry (Maastricht), Mgr D.Th.E. Beel en Pater A. Kusters (Maastricht). Tot slot dank aan de heer A. Hoogsteijns, adjunct-directeur van het K.M.B.O. te Maastricht (Kon. Millerstraat 65), die zo vriendelijk was mij toe te laten in het archief van de school.

– Dit onderzoek is onderdeel van een groter onderzoek (dissertatie) naar de voorlopers van het huidige vormingswerk over de periode 1947-1973. Behalve de Mater Amabilis Scholen en de Katholieke levensscholen voor jonge arbeiders, behoorden hiertoe ook de scholen van het Nationaal Centrum Vorming Bedrijfsjeugd, die protestants-christelijk of algemeen van karakter waren. In 1973 vond een fusie plaats van al deze scholen en ontstond:

- a. het Vormingswerk voor Jonge Volwassenen (V.J.V.) voor leerlingen boven de 18-jarige leeftijd en
- b. het Vormingswerk voor Werkende Jongeren voor leerlingen beneden 18 jaar. Het laatste wordt momenteel op veel plaatsen omgezet in 'Kort Middelbaar Beroeps-onderwijs' (K.M.B.O.). In Maastricht heeft deze overgang ook plaatsgevonden. Het V.J.V. werd opgeheven in september 1987. Dit vormingswerk is nu opgenomen in de Kaderwet Volwassenen Educatie, onderdeel basiseducatie.

VALSE KREUKELS IN EEN STRIJDBAAR BOEK

Discussiebijdrage naar aanleiding van het verschijnen van Dr L.H. Kreukels, *Mijnarbeid: volgzzaamheid en strijdbaarheid. Geschiedenis van de arbeidsverhoudingen in de Nederlandse steenkolenmijnen, 1900-1940*. Dissertatie Rijksuniversiteit Utrecht. Assen/Maastricht, Maaslandse Monografieën, 1986, 599 pagina's.

In juni 1986 verscheen een geruchtmakend boek over de sociale geschiedenis van de mijnstreek, dat wekenlang tot verhitte discussies aanleiding gaf.¹ Nog nooit had een historisch werk in Limburg zo de kranten gehaald. Het ene sensationele artikel volgde op het ander: 'Zwartboek over mijnwerkers', 'de mijnwerkers misleid', 'verlakking was Poels niet vreemd' enzovoorts. Het was volkomen duidelijk: de wetenschap had hier een zwaar verdict uitgesproken. Pas met het verschijnen van de mémoires van vakbondsleider Frans Dohmen werden de tegenstemmen iets luider. Maar al is de kruitdamp geleidelijk iets opgetrokken, voor- en tegenstanders zijn elkaar zeker niet nader gekomen. Toch lijkt het me tijd om nog eens rustig te lezen, wat er staat, om op ontdekking uit te gaan, wat dit omvangrijk boek aan inzichten kan opleveren, en vooral om te proberen de onderdelen wat meer bespreekbaar te maken. De wetenschap spreekt immers nooit een 'laatste woord'. Het is juist de geschiedenis, die zich graag presenteert als 'een discussie zonder einde', met andere woorden als een voortdurende dialoog, waarin noodzakelijkerwijze de geestelijke achtergrond mede een rol speelt.

Om niet onmiddellijk terecht te komen in het strijdgewoel, waarvan de publiciteit het echo vormde, heb ik met vrucht de raad ter harte genomen om het boek op een wat onbedoelde manier te gaan lezen, namelijk volgens de voornaamste facetten, waarin de auteur zijn stof heeft geordend, maar zonder die invalshoeken al direct afhankelijk te maken van zijn uitgangspunt en probleemstelling. Dat had namelijk het kostbare voordeel, dat de lezer dan meer onbevooroordeeld aan het boek kan beginnen zonder zich tot acclamatie of correctie geroepen te voelen. En inderdaad wint het boek dan voor menigeen aan aantrekkelijkheid en zeggingskracht.

¹ Kreukels, L.H.M., *Mijnarbeid: volgzzaamheid en strijdbaarheid. Geschiedenis van de arbeidsverhoudingen in de Nederlandse steenkolenmijnen, 1900-1940*, Van Gorcum, Assen 1986, 600 pag.

DE ECONOMISCHE ONTWIKKELING

Niet ten onrechte heeft de auteur aan zijn sociale beschouwingen een uiteenzetting ten grondslag gelegd over de structuur van de bedrijfstak en de dominante invloed van de steenkolenmijnen in Zuid-Limburg. Aan de bedrijfseconomische ontwikkeling wordt grote aandacht besteedt, maar jammer genoeg zijn die paragrafen door het hele boek heen gestrooid, en verdeeld over drie tijdperken (de jaren tot na de eerste wereldoorlog, de jaren twintig en de jaren dertig), die het chronologisch raam vormen, waarbinnen de sociaal-economische gebeurtenissen zich afspelen. Wie het economisch stramien aaneengesloten wil volgen, leze de pagina's 13-26, 34-39, 45-51, 51-65, 273-286 en 398-421. Tot deze economische voorwaarden rekenen wij ook de uiteenzettingen over techniek en arbeidsorganisatie (pagina's 39-45, 389-397), die in hun beknoptheid een onmisbare toelichting geven over de specifieke arbeidsverhoudingen in de mijnindustrie.

Het economisch betoog laat aan duidelijkheid niets te wensen over en komt tot een aantal onweerlegbare conclusies, die de Nederlandse mijnindustrie in zijn zwakke positie typeren: een geringe concurrentiekracht vanwege de lage prijzen en de zwakke afzetmarkt. Die afzetpositie was economisch niet gunstig en allerminst een stimulans om de mijnvelden meteen volledig te gaan ontginnen. Maar dit economisch nadeel bleek sociaal een voordeel. De industrialisatie verliep daardoor aanvankelijk minder massaal en chaotisch dan bij een ongeremde exploitatie. De uitwassen waren toch al groot genoeg en voor de bevolking moeilijk te verwerken. Bovendien werd de vrije markteconomie geweld aangedaan door de introductie van staatsbedrijven, die van de regering de opdracht kregen aan nationale en sociale motieven de voorrang te geven. Het economisch gedrag van de particuliere mijnondernemers werd daarmee aan een stelselmatige toetsing onderworpen, hetgeen een meer geleidelijke steenkoolexploitatie eveneens heeft bevorderd.

De Sturm- und Drangperiode begon pas na 1914, toen het beleid van zowel staats- als particuliere bedrijven radicaal werd gewijzigd. Alles werd nu dienstig gemaakt aan de opvoering van de productie. Immers tengevolge van de oorlogstoestand werd de steenkool een schaars product. De mijnen kregen plotseling een waardevolle betekenis. Maar na 1920 keerde de oude werkelijkheid weer terug, zelfs in nog klemmender vorm als gevolg van de overproductie van steenkool op de internationale markt. De vrijwel permanent dalende kolenprijzen leidden een contractieproces in, dat onvermijdelijk tot grote spanningen moest leiden.

Ook in deze periode liepen de exploitatie-uitkomsten van de Nederlandse mijnen niet in de pas. Telkens bleken de Staatsmijnen van de economische

gedragslijn - of wat de particuliere ondernemers daar voor hielden - af te wijken. Dat zij blijkbaar andere criteria hanteerden, bleek het duidelijkst uit de weigering van de Staatsmijnen in 1921 om de Oranje-Nassau mijnen over te nemen in ruil voor een leveringscontract van Emma-kolen (pagina 26). Dit is één van de vele nieuwe gegevens, die Kreukels te berde brengt. Die verschillen in gedragslijn zouden bij een publicatie van balanscijfers waarschijnlijk beter verklaarbaar worden. Maar in die richting heeft de auteur het niet gezocht; hij gaat ook wat haastig voorbij aan de niet geringe prestatie van de mijnen om de Duitse kolen gedeeltelijk van de Nederlandse markt te verdrijven. Hun marktpolitiek had die belangrijke doelstelling helpen verwezenlijken. De verhoging van de arbeidsproductiviteit was dus niet voor niets geweest. De moeizame aanpassingen hadden wel degelijk resultaat.

Die aanpassingen aan markt en prijs bereikten in de tweede helft van de twintiger jaren een stabilisatiepunt, maar dat niveau bleek nog kunstmatig en te hoog, toen de crisis uitbrak en steunmaatregelen noodzakelijk waren om het productieniveau enigszins te handhaven. En toch zit er een paradox in deze hele ontwikkeling: hoe structureel zwak de Limburgse mijnen in de jaren twintig (en vóór 1914) ook waren, in de depressietijd konden zij zich beter handhaven dan menige andere bedrijfstak. Het lijkt discutabel, of dit enkel aan de contingentering was te danken die de kolenimport streng had beperkt. De vraag is met name, of deze maatregelen het prijsniveau onverantwoord hebben opgekrakt, zoals de auteur suggereert. Want elders wijst hij er zelf op (pagina 400), dat de prijzen van de Nederlandse kolen in de jaren 1930-1936 ver beneden die van de concurrenten lagen. Door deze geslaagde prijsaanpassing, waarvoor grote offers werden gevraagd, konden de mijnen betrekkelijk ongedeerd de crisisjaren overleven.

Het probleem bij een afweging is altijd, dat ontwikkelingen op lange termijn door de conjuncturele fluctuaties heen spelen. Rationalisatie en mechanisatie hadden een opbrengstverhogend effect, terwijl het kolenverbruik een dalende tendens vertoonde. Zonder crisis was het kolenverbruik op de lange duur toch verminderd, omdat bezuinigingen en energiebesparingen er toe noopten de omvang van de vraag en de hoogte van de prijs onder druk te zetten.

Het mag dan lijken, dat deze samenvatting andere accenten legt dan de auteur in zijn boek onderstreept, een echte tegenspraak is er eigenlijk niet. Een verdere kwantitatieve analyse van de exploitatiecijfers zou de discussieruimte misschien hebben kunnen inperken, maar bedrijfseconomische gegevens zijn maar in beperkte mate voorhanden. Desondanks dringt zich de conclusie op, dat de onvermijdelijke loonsverlagingen, waar de auteur zich

zo blind op staart, als aanpassingsinstrument wel degelijk effect hebben gehad.

SOCIAAL-STRUCTURELE FACTOREN

Behalve de economische structuurveranderingen waren er natuurlijk meer basisgegevens, die te zamen het referentiekader vormden voor het levenspatroon in de mijnstreek. Die variabelen worden echter niet duidelijk afgebakend en lang niet allemaal behandeld. Sommige sociale grondgegevens komen niet eens aan de orde, zoals de bedrijfs- en beroepsstructuur, de recreatie, het onderwijs, het culturele leven enzovoorts. Andere deelfaceten komen vluchtig in behandeling, zoals de groei en de samenstelling van de bevolking (pagina 26-34), maar daar heeft de auteur niet zijn kracht gezocht. Veel aandacht daarentegen heeft hij besteed aan de recrutering van de mijnwerkers en aan het huisvestingsvraagstuk.

In zijn optiek behoort het personeelsbeleid van de mijnen tot één van de meest fundamentele onderdelen van de arbeidsverhoudingen. Hij heeft vooral de wervingspolitiek daaruit gelicht vanwege de verstrekkende gevolgen daarvan en mede om daarmee het ondernemingsbeleid door te lichten. Het probleem was niet gemakkelijk oplosbaar. Het personeelsverloop was excessief groot zoals in alle mijnbekkens. Het scheen een onmogelijke opgave een eigen mijnwerkersstam op te kweken. Bijna voortdurend bestond er een grote vraag naar arbeidskrachten, waaraan de eigen streek niet kon of niet wilde voldoen. Waarom de Limburgers ondanks het schreeuwend gebrek aan werkgelegenheid niet in de mijnen wilden werken, tenminste aanvankelijk niet, heeft de auteur niet nader uitgezocht. Maar het effect was in elk geval, dat van jaar op jaar buitenlandse arbeiders moesten worden aangetrokken - vooral door de Oranje-Nassau mijnen, want die stonden bij de Limburger het minste in de gunst. Zij waren gedwongen bij die werving niet al te kieskeurig te werk te gaan, wat al gauw protesten uitlokte vooral van de kant van de katholieke instellingen en organisaties, die zich door een massale immigratie bedreigd voelden.

Het is jammer dat het moeilijk is zich van die werving een concreter idee te vormen: wie moest selecteren? Volgens welke maatstaven? Tot welke omvang? Hadden de ondernemers toestemming nodig van de gemeentebesturen? Werd overleg gepleegd met de lokale leiders? Zonder die vragen iets genuanceerder te hebben beantwoord, lijkt ons de conclusie wat overhaast, dat de kerkelijke leiders zonder grond in de komst van zoveel vreemden een schrikbeeld zagen. Het is wat naïef te stellen, dat de katholieke autoriteiten vreesden hun overwicht kwijt te raken. De sociale desintegratieverschijnsel-

len, waarvoor hij elders niet blind is en die anderen overtuigend hebben aangetoond, deden hem wel andere argumenten aan de hand. Hij vergeet, dat uit die vrijgevochten elementen ook geen hechte sociaal-democratische voorhoede was op te bouwen.

Illustratief is de wervingspolitiek voor de emotioneel geladen spanningsvelden, die zich manifesterden, toen economische en sociale doeleinden om de voorrang streden. Het gevolg was een onbevredigend compromis, dat zowel van links als van rechts werd aangevochten. Het leven gaat nu eenmaal niet altijd rechte wegen. Gelukkig begon de toestand zich na 1925 en vooral sedert de jaren dertig te stabiliseren. Door de ontslagpolitiek tijdens de crisis raakte men veel radicale buitenlandse elementen kwijt. In de mijnstreek was men daar zeker niet rouwig om, maar Kreukels ziet in het ontslag van de buitenlanders de vrijheid van vestiging in gevaar. Alsof veel radicalen zelf die vrijheid al lang niet om zeep hadden geholpen

In dit verband trekt de auteur de gerechtvaardigheid van veel ontslagen in twijfel. Minstens 5.000 mijnwerkers zouden tussen 1931 en 1936 onnodig zijn ontslagen. De aanklacht is niet gering, maar de berekening, die hij daarvoor opzet (pagina 420), zal lang niet iedereen voor zijn rekening willen nemen.

Met betrekking tot de recruitering van de mijnwerkers neemt de auteur herhaaldelijk standpunten in, waartoe het bronnenmateriaal op zich geen aanleiding geeft, maar die door zuiver persoonlijke voorkeuren zijn ingegeven. Zo is hij van mening, dat men de vrije toeloop van buitenlandse mijnwerkers niet had mogen afremmen, omdat die immers bevorderlijk kon zijn voor de onderlinge solidariteit en het klassebewustzijn van de arbeiders. Alsof de maatschappij op die klassenstrijd stond te wachten...? Verder doet hij het voorkomen, of de ondernemers - nota bene op instigatie van de katholieke geestelijkheid - aan die vrije vestiging beperkingen oplegden in een welbewuste poging aan een socialistische expansie paal en perk te stellen. Over spoken gesproken Zulke ideeën treffen wij meer aan in het boek en ontsieren een historische betoogtrant. Wij laten die theorie maar voor rekening van de schrijver, want de werkelijkheid is aan zo'n schema moeilijk aan te passen.

Minstens zo gecompliceerd is zijn voorstelling van zaken met betrekking tot het huisvestingsvraagstuk. Dit werd een zaak van de hoogste urgentie, vooral toen in de expansiejaren 1915-1920 veel buitenlandse mijnwerkers werden aangeworven. Men wilde die arbeidskrachten, die na de 'boom' weer zouden afvloeien, niet in barakkenkampen onderbrengen, maar zocht naar definitieve oplossingen. Om de nieuwkomers aan de streek te binden, was het nodig al die duizenden een behoorlijk onderdak te verschaffen.

Daarvoor werden knappe prestaties verricht, met name door het optreden van 'Ons Limburg'. Maar voor die activiteiten kan de auteur weinig waardering opbrengen, omdat hij er verborgen bedoelingen achter vermoedt. Hoewel de stukken in dat opzicht hem nauwelijks op weg helpen, meent hij te kunnen bewijzen, dat het huisvestingsbeleid een voornaam instrument is geweest tot beheersing van de samenleving.

Waar komt zijn 'bewijs' in het kort op neer? De arbeidershuisvesting was een katholiek groepsbelang om de emancipatie te onderdrukken, het socialisme te weren en een systeem van controle en sancties in het leven te houden. Dat zou men pogen te bereiken door de mijnwerkers opzettelijk zo verspreid mogelijk te huisvesten en voorts zoveel mogelijk met andere bevolkingsgroepen te vermengen. Zo alleen was het mogelijk de ontluikende socialistische beweging in de kiem te smoren. Bijzonder kwalijk was natuurlijk het feit, dat de Kerk en de ondernemers in dit opzicht samenpanden. Het is een redenering, die ons niet onbekend voorkomt. Maar wat is het waarheidsgehalte van die aantijging?

Hier passen in eerste instantie wat kritische kanttekeningen, die het coloriet een andere tint kunnen geven. Zoals alle sociale instituties was de woningbouw een vorm van samenlevingsopbouw, waarin de oprichters en participanten hun eigen doeleinden probeerden te verwezenlijken. Uiteraard behoefde niet iedereen die katholieke visie te onderschrijven, maar de tolerantie kon toch niet zover gaan, dat op grond van moderne begrippen als vrijheid en democratisering de deur werd opengezet voor tegengestelde opvattingen. Het kan de auteur toch niet verborgen zijn gebleven, dat in de toenmalige katholieke optiek het socialisme heel andere associaties oproep dan in de huidige verhoudingen. Vooral na de ontmaskering van 1918 was de strijd met de socialisten - terecht of ten onrechte - een gevecht op leven en dood. In andere passages heeft de schrijver er blijk van gegeven, dat deze antinomie hem niet is ontgaan (pagina 139).

Om zijn theorie waar te maken, moet hij wel eens de feiten naar zijn hand zetten onder andere met de stelling, dat de mijnwerkers in hun woonsituatie met de oorspronkelijke, in hoofdzaak agrarische bevolking werden vermengd. Was het maar waar! Zo dit al praktisch werd nagestreefd, dan moet toch worden gezegd, dat die politiek is mislukt. In de oude dorpskernen woonden weinig of geen allochtone mijnwerkers. In de 'koloniën' daarentegen trof men weinig of geen oorspronkelijke dorpsbewoners. De toestanden in de oudste koloniën behoeft men niet te idealiseren. Wat Vianen daarover rapporteert, mag in sommige feitelijkheden niet kloppen, de teneur van zijn rapport wordt door menigeen bevestigd. Wat de auteur daarover schrijft, is een laakbare misser.

Wat eenvoudig niet aan bod komt in zijn beschrijvingen, is de feitelijke onmogelijkheid van de woningbouwinstaties om tegen acceptabele en voor de regering aanvaardbare prijzen gronden te verwerven. Hij heeft geen oog voor de historische worsteling om plannen te moeten realiseren, die om velerlei redenen doorgang moesten vinden, maar waarvan de situering niet optimaal was. Hij vergeet, dat het juist die motieven zijn, die aanleiding worden tot de oprichting van 'Tijdig'. Hij laat de hele woningbouw van 'Thuis Best' buiten beschouwing, die als noodoplossing soelaas bracht, toen 'Ons Limburg' daartoe niet in staat was. Wij behoeven alle relevante episoden hier niet te herhalen, want zij zijn voldoende beschreven. Maar jammer genoeg haalt de auteur er slechts enige dingen uit, die van zijn gading zijn. Wat een maatschappij als 'Tijdig' met zijn grondaankopen bereikte, was uiteraard afhankelijk van de (geringe) mogelijkheden, die voorhanden waren. Maar het indirect effect, dat er van zulk een 'makelaar' uitging op de markt en de grondprijzen, mag niet worden onderschat. Een maatschappij, die zuiver commercieel te werk was gegaan, had minder sociale voordelen opgeleverd, nog afgezien van de geringe vergoedingen, waarmee de aandeelhouders van 'Tijdig' zich tevreden moesten stellen. Dat men in die jaren wel degelijk oog had voor de bezwaren van de verspreide bebouwingsactiviteit, bewijst de opdracht, die 'Ons Limburg' in 1919 verstrekke aan Ir J. Cuypers om een bebouwingsplan voor de hele mijnstreek te ontwerpen. Middels dit streekplan zou al die verbrokkeling in de naaste toekomst harmonisch worden opgevangen. Maar de overheid was nog niet zover om aan dat bestemmingsplan een publiekrechtelijke basis te geven. De bevoorrechte positie, die 'Ons Limburg' (en vanaf 1925 'Thuis Best') innam, is alleen te verklaren door het feit, dat de mijnen niet zelf woningen wilden bouwen, maar dit liever aan bouwverenigingen overlieten. Wel claimden zij het recht om waar nodig woningen te huren, in welk geval zij garant bleven voor de huurpenningen en de leegstand. Maar dit was geen monopolie, dat alleen voor een katholieke centrale van woningbouwverenigingen was weggelegd. Feit is wel, dat andere groeperingen nauwelijks van die mogelijkheid gebruik hebben gemaakt. Het geringe succes van de 'coöperatieve woningbouw' - waarmee bedoeld wordt de bouw van arbeiderswoningen op initiatief van c.q. door de sociaal-democratische beweging - had de schrijver de ogen moeten openen voor de werkelijke verhoudingen. Want als de katholieke repressie dan zo groot was, had men hier een uitwijkkans tot een meer klassebewuste oplossing. Maar de eigen ruzies waren kennelijk gewichtiger dan het revolutionair élan (pagina 129-130). De vraag komt hier op: zaten de arbeiders dan toch niet op die oplossingen te wachten, dat zij zich zo vredig lieten ringeloren? Voelden wel zoveel

mijnwerkers zich in hun vrijheid beknot? De andere helft, die niet in woningen van 'Ons Limburg' waren ondergebracht, toonden ook niet zoveel strijdbaarheid. Was het angst voor represailles van de kant van de werkgevers? Ook over die ondernemingspolitiek draagt de auteur niet zoveel verpletterende feiten aan. Waar is natuurlijk, dat de opvattingen van de ondernemers niet direct in botsing kwamen met het katholieke waardensysteem en wel met de revolutionaire gedachten van een strijdbare sociaal-democratische beweging, maar dat houdt op zich niet in, dat men zou mogen spreken van een samenzwering tegen de arbeiders, tenminste in een wetenschappelijk boek. De pamflettentaal is hier zonder veel kritiek naar een hoger niveau overgeheveld.

Ook andere kwesties plaatst Kreukels in hetzelfde verwrongen perspectief van een moedwillige manipulatie. Een dankbaar onderwerp daarvoor zijn natuurlijk de subsidies van de mijnondernemingen aan de kerken en de katholieke instellingen. Zijn ingeboren achterdocht belemmert hem inzicht te krijgen in de historische context, waarin deze subsidiepolitiek plaats had in een tijd, dat de overheid het volledig liet afweten. Het was toch niet zo ongewoon, dat de mijnen zich mede verantwoordelijk voelden voor de sociale opbouw van de streek en aan constructieve pogingen in die richting medewerking verleenden. Maar de auteur meent alle goede bedoelingen te moeten terugbrengen tot een listige valstrik: door deze katholieke bevoogding hadden de ondernemers een middel in de hand om de arbeiders rustig te houden. Met name Poels zou zich hiertoe lenen (pagina 316). Van een eigen katholiek sociaal beleid, steunend op de pauselijke encyclieken en in geschrift en voordracht omstandig uitgebouwd, wil hij helemaal niet weten. Maar zelf roept hij indirect al twijfel op, of de katholieke mijnwerkers zich zo doorzichtig zouden laten verleiden (pagina 323-325). Er zijn eerder voorbeelden te noemen, dat hun sociaal engagement naar werkgeversopvatting niet zo welkom was.

DE MIJNWERKERSLONEN, EEN BEELD VAN RELATIEVE VERSLECHTERING?

Wanneer loonkwesties worden besproken, komen onvermijdelijk weer controverses tevoorschijn, omdat er zoveel tegengestelde facetten aan vast zitten. Het ligt er maar aan, waarop men de nadruk wil leggen. Want de productiefactor loon is nu eenmaal voor de één inkomen en voor de ander kostenfactor. En beide worden graag op anderen afgewenteld. Het kon niet uitblijven, dat in deze kwestie de auteur een aantal persoonlijke accenten zou onderstrepen. Maar het is zeker niet zo, dat hij dit belangrijke vraagstuk ongenueanceerd heeft behandeld. Zijn behandeling heeft hij over twee in-

valshoeken verdeeld: in de pagina's 83-104, 293-298, 429-433 stelt hij de loonvorming aan de orde als economisch proces, maar daarnaast behandelt hij afzonderlijk de strijd om de arbeidsvoorwaarden (pagina 202-271, 340-387, 434-465). De loonquote (dat wil zeggen het aandeel van de loonfactor in de totale kostprijs) is in de mijnindustrie altijd erg hoog geweest. Zelfs aan de vooravond van de laatste wereldoorlog, toen al zoveel was ondernomen om het loonaandeel te verminderen, vormden de lonen nog meer dan de helft van de totale kostprijs. Loonsverhogingen werkten derhalve sterk door in de prijsvorming, tenzij de arbeidsproductiviteit zodanig steeg, dat verhogingen daaruit konden worden betaald. De mijnen betaalden aanvankelijk hoge lonen, de hoogste in de streek. Dat blijft onbestreden, maar de auteur vraagt zich wel af, of die wel hoger lagen dan in andere industriële bedrijfstakken. De beantwoording gaat enigszins mank bij gebrek aan gegevens. Want men moet de lonen van de mijnwerkers dan vergelijken met die van andere industrie-arbeiders en niet met die van ambachts- en vaklieden. De indruk bestaat, dat in de zware industrie de lonen niet zo sterk uiteenliepen. Het proefschrift van Van Elteren over de Hoogovens, dat pas na dit boek verscheen, wijst in deze richting.²

Zijn tweede stelling is, dat na 1914 de mijnwerkerslonen sneller daalden dan in andere beroepsgroepen, zodat het relatieve voordeel dat nog over was, nu helemaal was verdwenen. Wie er de C.B.S.-uitgave: *Zestig* (respectievelijk *Zeventig*) jaar statistiek in tijdreeksen op naslaat, vindt in deze publicatie geen steun voor deze stelling. Tussen 1920 en 1925 vielen de lonen in de havens met 14% terug, in de metaalnijverheid met 20% en in de mijnen met 23%. In de jaren tussen 1925 en 1930 gingen in de havens en in de mijnen de lonen amper omhoog, maar wisten de arbeiders in de metaalsector vrij veel van hun achteruitgang weer goed te maken. Tijdens de crisisperiode daalden de lonen in de havens met meer dan 14%, in de metaalbedrijven met 25% en in de mijnindustrie met 12%. Er waren opmerkelijke verschillen in de verschillende bedrijfstakken te constateren, die samenhangen met hun relatieve marktpositie. In het Tilburgse proefschrift van Van Elteren kan men nalezen, waarom de Hoogovens in een gunstiger situatie verkeerden dan de mijnen en dus betere lonen konden betalen. De hoge mate van arbeidsintensiviteit en het feit, dat de kolen zo slecht in de markt lagen, lieten zich niet ongedaan maken. Maar dat neemt niet weg, dat de bewering dat de mijnwerkers in de crisistijd bittere armoede leden, ons toch enigszins gechargeerd voorkomt.

In dergelijke discussies is het van groot belang, welke grootheden men met

² M.C.M. van Elteren, *Staal en Arbeid*, 2 delen, E.J. Brill, Leiden 1986, 1100 pag.

elkaar vergelijkt. De auteur heeft zich veel moeite gegeven om het loonsysteem op een juiste manier te analyseren. Hij heeft terecht opgemerkt, dat de gemiddelde lonen eigenlijk onhanteerbaar zijn, omdat in die gemiddelden de (vaak scherpe) fluctuaties tussen de afzonderlijke loongroepen worden uitgewist. Het zou aanbeveling verdienen een vaste loongroep tot uitgangspunt te nemen, bijvoorbeeld de houwens, omdat die tot basis dienden van de loonopbouw in de mijnindustrie. In de C.A.O. van 1921 was namelijk bepaald, dat de lonen van de verschillende vakgroepen van ondergrondse mijnwerkers werden vastgesteld op een percentage van de doorsneelonen van de houwens. Maar die zijn niet van jaar op jaar gegeven. Hoogstens is een vergelijking per ondergrondse dienst (van alle ondergrondse arbeiders als gemiddelde) mogelijk.

Omdat het in de discussies zo moeilijk was om specifiek aan te geven waar en tot welke hoogte de lonen verbetering behoeften, grepen de bonden een andere gelegenheid aan om enige verbeteringen te bereiken met hun eis voor een minimumloon. In 1919 werd bij C.A.O. een garantieloon ingevoerd, dat 80% zou bedragen van het gemiddelde of doorsneeloon, dat wil zeggen het accoordloon, dat bij normale prestatie werd behaald. Dit accoordloon was nog minder doorzichtig dan de tarief lonen. Het werd vastgesteld op basis van wat aan productie haalbaar was, afhankelijk van de hardheid en dikte van de kolenlagen, van de toevloed van het water, van de mogelijkheden moderne gereedschappen en hulpmiddelen in te schakelen, het was afhankelijk van de vervoersfaciliteiten enzovoorts. Het was niet ongewoon, dat daardoor de opbrengsten zeer wisselend waren en in evenredigheid daarmee ook de verdiensten schommelden. Dat de groepsresultaten zo bevredigend waren, lag voor een groot deel aan de solidariteit van het werkverband. Daarmee was eigenlijk te weinig rekening gehouden.

Spreekt men over het loonniveau, dan wordt daaronder niet alleen het nominale loonpeil verstaan, maar vaak ook de reële koopkracht, die in de aard en omvang van de consumptieve bestedingen tot uitdrukking komt. Maar dan wordt een factor in de vergelijking betrokken, de kosten van levensonderhoud, waarop de onderneming geen invloed vermag uit te oefenen. De mijnondernemingen hebben niet zelden hun ergernis laten blijken, als een met moeite tot stand gebrachte loonsverhoging ongedaan werd gemaakt door een onnodig snelle stijging van de levensmiddelenprijzen. Dit was al vóór de eerste wereldoorlog het geval. Maar het verschijnsel trad verscherpt aan de dag in de oorlogsjaren, toen de algemene schaarste de prijzen nog verder opdreef. Ondanks loonsverhogingen en duurtetoeslagen bleven de bonden om verdere opslag vragen zonder dat die hun vanwege de inflatiespiraal verder bracht. Bovendien waren de kosten van levensonder-

houd moeilijk te meten, omdat er nog geen objectief criterium hiervoor werd gebruikt, zoals wij dat kennen in het prijsindexcijfer voor het gezinsverbruik.

Toch was er wel een soortgelijke maatstaf, globaler en minder toegespitst op de mijnstreek weliswaar, maar niet helemaal uit de lucht gegrepen. Maar Kreukels wijst dat indexcijfer voor de gezinsconsumptie uitdrukkelijk af, omdat dit niet toepasbaar zou zijn op mijnwerkersgezinnen. Maar ook huishoudrekeningen - de weinige die er zijn - neemt hij niet te baat, zodat zijn uitspraken ongewild wat algemeen blijven en niet kunnen worden geverifieerd. Zijn beschuldigingen aan het adres van de middenstand zijn misschien niet van alle grond ontbloot, maar wij zouden dat toch liever concreet zien aangetoond. Hier zou een aparte studie zeker op zijn plaats zijn.

Enig tegenwicht tegen de afhankelijkheid van het distributie-apparaat was wel voorhanden. Het is bekend, dat men duurzame gebruiksgoederen jarenlang in Aken kocht, ook buiten de inflatietijd. Op de slager waren de meeste mijnwerkers maar ten dele aangewezen, omdat de meesten zelf een varken hielden. Ook werd op ruime schaal zelf groenten en aardappelen geteeld of bij de boeren gekocht. Hetzelfde gold voor melk en zuivel, welke producten door de coöperatieve zuivelfabrieken niet aan buitensporige prijzen werden afgezet. Melding wordt in het boek ook gemaakt van de verbruikcoöperaties, die op de prijsvorming een milderend effect hebben uitgeoefend. Er was dus soms wel een uitweg, maar dat laat de conclusie onverlet, dat de kosten van levensonderhoud meermalen uit de hand zijn gelopen, wat met name in de jaren 1926-1931 het geval was.

Het beeld van de loonvorming in de jaren twintig is heel anders dan vóór de oorlog. De mijnen zijn dan gegroeid tot een bedrijfstak met duizenden arbeiders, die vanwege de enorme consequenties alle loonverlangens met uiterste voorzichtigheid beoordelen. Maar bovendien laten de afzet- en winstkansen weinig ruimte voor onderhandelingen. De binnenlandse markt werd overstromd met goedkope kolen, waarop de mijnen slechts één antwoord wisten: verhoging van de productie en de arbeidsproductiviteit. Die productiviteitswinst werd besteed om een prijsdaling van de Nederlandse kolen te bewerkstelligen. Dat had absolute voorrang en was het enige middel om een continuïteit te waarborgen. Maar de consequentie daarvan was, dat de gestegen arbeidsproductiviteit niet voor een loonsverhoging beschikbaar was. Die harde waarheid blijft in het boek enigszins onder de tafel.

Wat bij het voortschrijden van de jaren twintig steeds duidelijker aan de dag trad, was het verschil tussen de Staats- en de particuliere mijnen. Hun

prioriteiten lagen anders. De Staatsmijnen voerden veel meer een politiek op lange termijn: productie-uitbreiding en prijsconcurrentie hadden voorrang op een meer markt- en winstgerichte commerciële politiek. Dit bracht op de lange duur voordelen, die Kreukels ten bate van de arbeiders zou hebben willen aanwenden. Want dan zouden de Staatsmijnen hun lonen niet hebben behoeven te verlagen. Inderdaad kon dat één van de alternatieven zijn geweest. Maar dan vergeet hij, dat de lonen per bedrijfstak werden vastgesteld en dat alle ondernemingen één lijn trokken. Men kan er niet onder uit, dat de meeste mijnen - ook na de onvermijdelijke loonsverlaging-verliesgevend waren, zeker in de jaren 1933-1934. Zonder loonsverlaging zou de mechanisatie waarschijnlijk minder ver zijn voortgeschreden en had de arbeidsproductiviteit nimmer dat hoge peil bereikt, waarop de buitenlandse mijnen nog lang niet waren aangeland. De vraag, die Kreukels op pagina 409 oppert, moet aldus worden beantwoord: handhaving van de hoge loonquote zou desastreuze verliezen hebben opgeleverd en de marktkansen volledig hebben bedorven. Want alleen een lagere kostprijs had een afzetverruimende werking, hoe de elasticiteit van de afzet ook werd ingeschat. Men kan er niet onderuit de loonsom een afhankelijke variabele te noemen, die niet uit zijn economisch verband is los te maken. De lonen zijn niet - zoals de auteur het noemt - conjunctuurgevoelig, maar in eerste instantie afhankelijk van de marktverhoudingen. Dat was de klemmende waarheid in de jaren twintig; dit bleek te meer in de jaren dertig, toen nog minder ruimte was om iets voor de arbeiders te bereiken. Nederland met zijn vrije markt werd het terrein, waar de Engelse en Duitse mijnen tegen dumpingprijzen hun voorraden sleten, terwijl de Nederlandse kolen overal tegen gesloten grenzen opliepen. De Nederlandse mijnen konden zich in die internationale handelsoorlog slechts handhaven door eveneens hun prijzen te verlagen. De kosten moesten uit zelfbehoud fors worden gedrukt. Er bleef niets anders over dan ontslag, het inleggen van verzuimdiensten en het opvoeren van de rationalisatie en mechanisatie.

Eerst werd een begin gemaakt met het inleggen van verzuimdiensten. In het boek is beschreven, hoe bij de particuliere mijnen een werkweek van vier dagen werd ingevoerd, en bij de Staatsmijnen, die door de nevenbedrijven sterker stonden, een werkweek van vijf dagen. Maar de gevolgen waren fataler dan voorzien, vooral toen de overuren niet meer werden betaald. In die zin was de loondaling bij de mijnen veel groter dan in andere bedrijfstakken; het loon daalde zelfs tot beneden het levenspeil (de 'bittere armoede'). Op dat moment bleef niets anders over dan tot ontslag van een deel van de bezetting over te gaan. Die dreiging had men middels een beperkte contingentering nog trachten af te wenden, maar toen de regering niet

verder wilde gaan, kon het ontslag niet uitblijven.

Tussen de ontslagpolitiek van de Staats- en particuliere mijnen bestond enig gradueel verschil, maar het effect was in grote lijnen gelijk voor wat de procedure betreft. Het ontslag gebeurde zeker niet willekeurig, al kan men met de auteur van mening verschillen, of het correct was de buitenlanders het eerst te ontslaan. Op de achtergrond stond de gedachte vooral de minst geschikte krachten te ontslaan, maar dat was in concreto niet precies uitvoerbaar. Met de diensttijd werd weinig rekening gehouden, al beweerden de mijndirecties wel, dat persoonlijke omstandigheden zouden meetellen. Ongehuwden werden in het algemeen eerder ontslagen dan gehuwden. Het kan niet worden ontkend, dat deze ontslagen een bedrijfs-economische noodzaak zijn geweest, waaraan men pas noodgedwongen in 1934 volledig uitvoering gaf. Toen de crisis alsmear bleef voortduren, waren de kapitaal-reserves van de meeste bedrijven zover geslonken, dat dit ontslag niet langer was uit te stellen. Voor de mijnondernemingen waren die ontslagen evenmin van voordeel, want zij betekenden in de praktijk een ingrijpende en moeilijk door te voeren bedrijfsinkrimping. Er werd daarom gezocht naar een ander beleid, dat er op was gericht om toch nog een zo maximaal mogelijke productie te behalen. Dat vereiste onder andere een aantal maatregelen ter verlichting van de arbeidsomstandigheden, waartoe vooral de snel doorgevoerde mechanisatie moest bijdragen. Maar het betekende ook, dat de bedrijfsleiding probeerde de prestatie per mijnwerker tot een ongekend hoog niveau op te drijven. Dreigementen met ontslag of degradatie, hoge boetes, onredelijke accoordstellingen, onbetaald overwerk en organisatieverboden moesten er toe leiden, dat de arbeiders uit angst werden geprikkeld prestaties te leveren, die eigenlijk boven hun krachten lagen. In het boek wordt dit 'jaagsysteem' verhelderend beschreven (pagina 389-397); ook wordt aangegeven, op welke punten de arbeidsomstandigheden tekort schoten (pagina 398). Hoogstens kan men zeggen, dat de naam verkeerd was gekozen.

Het bestaan van een 'jaagsysteem' is later door de werkgevers niet ontkend, al hebben zij de omvang er van wel gerelativeerd. Uit onverdachte bron weten wij, dat het voornamelijk Duitse opzichters waren, die deze harde arbeidsdiscipline toepasten, uiteraard met instemming van de bedrijfsleiding. Die dacht middels dit systeem de gemakzuchtige elementen, die in tijden van arbeidsschaarste waren binnengedrongen en van het gebrek aan toezicht misbruik maakten, nu tot ontslag te kunnen aanzetten. Maar niet overal werd dit systeem zo strict doorgevoerd. Op één van de mijnondernemingen werd de premiereregeling voor de opzichters zelfs veranderd; in plaats van een premie op het ontkooleffect kwam er een beoordelings-

premie. Bovendien was men daar tegenstander van het éénmansaccord ondergronds en wilde men er een objectiever accoordstelsel invoeren (het zogenaamde minutenstelsel). Klachten over het accoordloon waren al van oude datum, temeer omdat de spelregels nergens vastlagen. Opmerkelijk is, dat in de crisisjaren meer dan vroeger de klacht werd gehoord, dat de kameraadschappelijke hulp minder groot was geworden. Het is natuurlijk de vraag, of zulks onder invloed van het jaagsysteem het geval was of tegevolge van de gewijzigde werkmethoden.

De hoogte van de loonsom was niet alleen afhankelijk van de vaststelling van het nominale loon, maar ook van de secundaire arbeidsvoorwaarden. De sociale zekerheid van de mijnwerkers werd weliswaar iets verbeterd, maar liet nog veel te wensen over. Dit chapter komt hier niet uit de verf; ook bij de bespreking van de arbeidsvoorwaarden blijkt nergens, dat de vakbonden daaraan enige prioriteit hebben gegeven. Het hele vraagstuk blijft praktisch onbesproken, terwijl wij toch mogen veronderstellen, dat het bijzonder karakter van het mijnwerkersberoep alle aanleiding gaf om juist in die sector initiatieven te nemen. Uit niets blijkt, dat de mijnwerkers hier voorop hebben gelopen. Integendeel, voor gepensioneerden en invaliden was het lot bijzonder triest. Noch van de zijde van de werkgevers, noch van de overheid zijn er maatregelen gekomen, die financiële ondersteuning of hulp boden bij de gevaren, die aan het werk ondergronds waren verbonden, bijvoorbeeld vanwege de grotere kans op ongevallen, ziekte en invaliditeit. Op dit punt schoten alle partijen tekort. Wel moet gewag worden gemaakt van de oprichting van de W.I.M. (Werkplaats voor Invalide Mijnwerkers), wat uitsluitend een initiatief van de Staatsmijnen was.

De aanvullingen en verduidelijking, die wij naar aanleiding van de paragrafen over de loonpolitiek hier meenden te moeten aangeven, dienden vooral om de uitkomsten wat meer inzichtelijk te maken en de beoordeling op een evenwichtiger basis te brengen. Wat namelijk in het boek teveel op de achtergrond blijft, zijn de standpunten en economische overwegingen, die de werkgevers hadden te verdedigen. Het is jammer, dat die facetten wat vaag blijven, want zonder hun houding te kennen en het economische raam, waarbinnen de loonpolitiek speelt, kan men evenmin het spanningsveld inschatten van de werkelijke sociale strijd.

Een tweede nadeel van de gekozen behandeling, die zoveel nadruk legt op methodische en terminologische problemen, is het feit, dat de auteur zodoende niet toekomt aan een totaalbeeld noch aan een eindoordeel, maar blijft steken in een verbrokkelde reeks van incidenten, die hij in de paragraaf over de arbeidsomstandigheden omstandig uit de doeken doet. Dat leek ons zo onbevredigend, dat wij zijn gaan zoeken naar enige cijferreek-

sen, al hebben die misschien het bezwaar, dat zij slechts onvolkomen de werkelijkheid benaderen. Wij hebben in onderstaande tabel en grafiek de lijn uitgezet van de steenkoolproductie, waarin indirect een indicatie zit opgesloten van afzetkansen, de conjunctuurgevoeligheid en het exploitatieresultaat. Wat wij daarnaast het reële loonvolume hebben genoemd, is een geconstrueerde lijn, die uit twee elementen bestaat. In de eerste plaats is als grondslag genomen het gemiddeld verdiende brutoloon van meerderjarige mijnwerkers per ondergrondse dienst, exclusief de duurtoeslagen.³ Het is een cijfer, dat jaarlijks door de Gezamenlijke Steenkolenmijnen in Limburg werd gepubliceerd en door het C.B.S. als voldoende valide werd overgenomen. Het is naar ons idee nog relatief de beste loonmaatstaf, al kleven daaraan natuurlijk de bezwaren van alle gemiddelde lonen. Om uit deze nominale cijfers een koopkrachtniveau af te leiden, hebben wij daarop twee correcties toegepast. De loonbedragen zijn namelijk gecorrigeerd aan de hand van het prijsindexcijfer van de gezinsconsumptie, zoals het C.B.S. dat in zijn uitgave *Zestig* (Zeventig) jaar statistiek in tijdreeksen heeft gepubliceerd. Tegen het gebruik van deze reeks valt natuurlijk één en ander in te brengen. Het indexcijfer is een samengestelde index, verkregen door samenkoppeling van enige onafhankelijke reeksen, te weten voornamelijk de prijsindexcijfers van de kosten van levensonderhoud van (vooral Amsterdamse) gezinnen van hand- en hoofdarbeiders in de lagere inkomensklassen. Zo beschreven is het dus een index, die veel te algemeen is en zeker geen specifieke index voor de mijnstreek. Maar bij gebrek aan andere gegevens willen we de maatstaf toch maar aanhouden in de globale veronderstelling, dat de kosten van levensonderhoud zich *ongeveer* in dezelfde richting hebben bewogen. Een tweede correctie moesten wij in de crisisjaren toepassen door de lonen te reduceren naar rato van de verzuimdiensten, dat wil zeggen het nominale loon te verminderen met een percentage, overeenkomend met het aantal dagen, waarop niet werd gewerkt. Dit gegeven ontleenden wij aan het Rapport van de Staatscommissie, ingesteld bij K.B. van 26 november 1946, nr 1, pagina 207, tabel XLVII, kolom 9.

³ In deze cijfers is geen rekening gehouden met de mogelijke compensaties, die de mijnwerkers ontvingen wegens hun loonderving als gevolg van de verzuimdiensten, namelijk in de vorm van een aanvulling op het loon uit de werkloosheidsverzekeringskassen van de vakbonden of wegens een genoten steunregeling.

Tabel. De totale steenkoolproductie in de Nederlandse steenkolenmijnen en de verdiende lonen in deze bedrijfstak onder aanduiding van de kosten van levensonderhoud en de verzuimdiensten

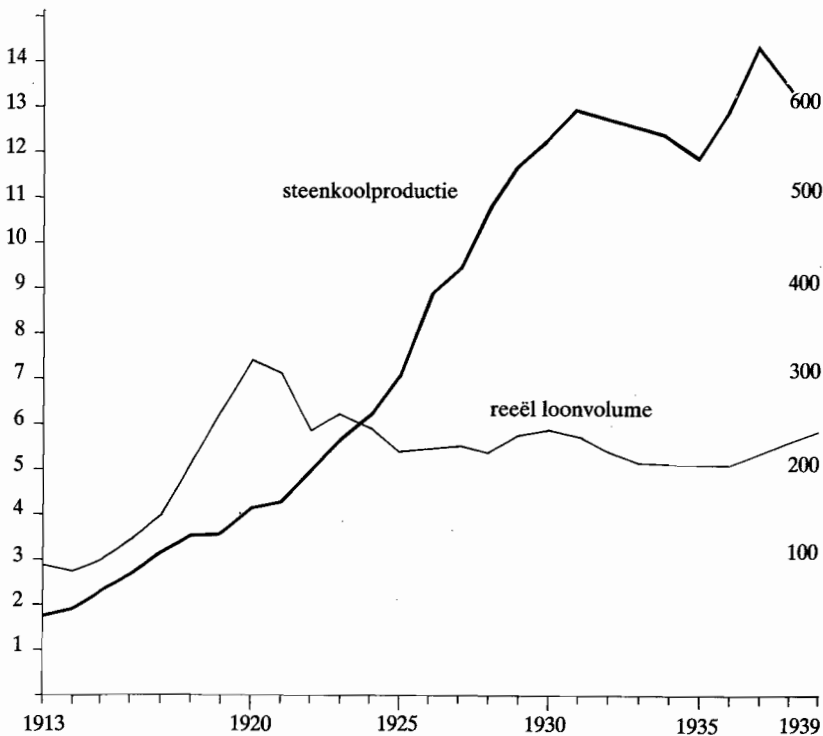
Jaar	Totale steenkolenproductie	Gemiddeld loon per dienst		Gemiddeld aantal dagen waarop niet gewerkt	Prijnsindex van de gezinsconsumptie
		o	o+b		
1913	1.902	2.95	2.64		100
1914	1.983	2.79	2.54		100
1915	2.333	2.97	2.71		116
1916	2.656	3.46	3.13		128
1917	3.126	4.03	3.64		136
1918	3.548	5.18	4.69		164
1919	3.540	6.24	5.63		176
1920	4.116	7.39	6.65		192
1921	4.243	7.14	6.75		168
1922	4.866	5.91	5.72		148
1923	5.595	6.17	5.65		144
1924	6.180	5.91	5.45		144
1925	7.117	5.37	4.97		144
1926	8.843	5.44	5.01		140
1927	9.488	5.50	5.07		140
1928	10.920	5.35	5.10		140
1929	11.581	5.75	5.26		140
1930	12.211	5.85	5.38	100	132
1931	12.901	5.64	5.22	99,5	124
1932	12.756	5.26	4.85	91,5	116
1933	12.574	5.14	4.73	87,9	116
1934	12.341	5.13	4.69	84,6	116
1935	11.878	5.07	4.61	81,6	112
1936	12.803	5.03	4.58	89,7	108
1937	14.321	5.25	4.79	00,7	112
1938	13.488	5.50	5.01		116
1939	12.861		5.06		112

o = ondergronds

o+b = ondergronds + bovengronds

Veelzeggender dan de tabel, die hier ter verantwoording dient, is de grafiek, die ook minder exactheid pretendeert te geven dan er feitelijk aanwezig is. Toch kan men in die grafiek een duidelijke conclusie aflezen. De lijnen

Grafiek. Productie en lonen in de Nederlandse steenkolenmijnen, 1913-1939

lopen sinds de jaren twintig niet parallel. De lijn van de productie geeft aan, dat men blijkbaar ondanks een onwillige markt kans heeft gezien de steenkoolproductie beduidend op te voeren. Uit de lijn van het reële loonvolume is men op het eerste gezicht geneigd op te maken, dat die inspanning voor de arbeiders van weinig voordeel is geweest. Maar waarschijnlijk is het billijker om dat verband wat genuanceerder uit te drukken: de opvoering van de steenkoolproductie heeft voor de arbeiders meegebracht, dat na 1921 hun koopkrachtniveau enigszins op peil kon worden gehouden. Dit was dan ook het hoogst bereikbare, hoewel op zich nog magere resultaat. Tijdens de crisisjaren werden van de mijnwerkers veel offers gevraagd. De arbeiders, die niet behoefden af te vloeien, hebben na enige zware jaren weer een herstel van koopkracht gekregen. Hun beloning kon verbetering ondergaan door een stijgende arbeidsproductiviteit. Men kan er over twisten, of die

prestatieverhoging uitsluitend werd bereikt met behulp van het afkeurenswaardige 'jaagsysteem'. Het valt niet te ontkennen, dat de mechanisatie daartoe eveneens heeft bijgedragen. Ondanks sommige bedenkelijke kanten werd de lichamelijke arbeid er door verlicht en kwam de productiviteitsstijging vanaf 1937 de arbeiders ten goede in de vorm van enige loonsverhogingen.

DE ARBEIDERSBEWEGING IN DE MIJNSTREEK

Onder dit hoofd worden op pagina 146-201 de organisaties van de mijnwerkers beschreven, die wilden opkomen voor hun sociale rechten. De titel (in het enkelvoud) suggereert, of het gaat over één uniforme organisatie, terwijl het in feite handelt over twee (en soms meer) elkaar fel bestrijdende groepen. De verdeeldheid in de vakbeweging was hier, zoals overal elders in Nederland, de meest kenmerkende karaktertrek van de arbeidersorganisatie. Die verdeeldheid maakte er zowel de kracht als de zwakte van uit. Wat Kreukels in deze paragraaf behandelt, gaat over het ontstaan van de confessionele en neutrale mijnwerkersbond, waarvan hij vooral de interne opbouw weergeeft: de hechtheid van de organisatie, de ledenstructuur, de accentverschuivingen in de doelstelling enzovoorts, kortom de interne geschiedenis.

De auteur weidt uit over de zwakke aanhang en de geringe werfkracht, waarvoor hij als oorzaken aanvoert de sterke mobiliteit van de mijnwerkers, de volgzzaamheid van de katholieke arbeiders, de geestelijke verdeeldheid en het gesloten sociale systeem, dat de Zuidlimburgse samenleving eigen was. Door middel van deze invalshoeken komen wij weer op de bekende thema's terecht en worden de katholieke schrikbeelden weer van stal gehaald. Maar soms zijn de uiteenzettingen minder toegespitst op de onderlinge wedijver en wint het betoog aan overtuiging. Zo schrijft hij interessante passages over de katholieke arbeidersstandsorganisatie, die overigens voor zijn thematiek minder relevant zijn. Het heeft dan ook geen zin zich af te vragen, wat die standsorganisatie kon betekenen voor de directe belangen van de mijnwerkers. Het antwoord is dan: voor de materiële belangen, dat wil zeggen voor de loonstrijd of de verbetering van de arbeidsvoorwaarden, geen enkele, maar des te meer voor de emancipatie in brede zin van de arbeidersstand. Hier stoot hij op een typisch katholieke benadering, die anderen niet kenden, omdat bijvoorbeeld voor de socialisten de politiek veel meer met het klassebelang samenviel. Met zulke onderscheidingen weet de auteur vaak niet goed raad.

Waar het boek verder aan voorbijaat, is de beïnvloeding vanuit het natio-

nale kader, met andere woorden wat was de invloed van landelijke vakcentrales als het R.K. Vakbureau en het N.V.V. Even dringend is de vraag naar de rol en het machtsbereik van de Duitse Christelijke Mijnwerkersbond. In 1914 had namelijk de christelijke mijnwerkersbond zijn zelfstandigheid prijs gegeven om voortaan als afdeling van de Duitse Bond te gaan fungeren. School daarin niet het gevaar, dat de Nederlandse mijnstreek verder als proefveld moest gaan dienen? Wat dit voor consequenties kon hebben, hadden de bisschop, maar ook de werkgevers eerder doorzien dan de arbeiders. De gevolgen zouden nog blijken. Ook de beïnvloeding vanuit Aken, dat in de vorige eeuw al een centrum was van christelijk sociaal réveil, blijft in het duister. Evenmin wordt de sociale strijd in Maastricht in het verband betrokken, waar al veel eerder een machtsworsteling tussen de katholieke en neutrale arbeidersbeweging plaats had.

Aan de organisatiebereidheid van de mijnwerkers knoopt de auteur allerlei beschouwingen vast, die hem niet veel verder helpen. In een wat gekunstelde redenering poogt hij een verband te leggen tussen de organisatiegraad en de hoogte van de kolenprijs. Voor een latere periode hecht hij meer betekenis aan de verwachtingen, die de mijnwerkers hadden van het mogelijk voordeel van vakbondslidmaatschap. Die verwachtingen zijn in Nederland nooit overdreven geweest. Was ons volk te nuchter om voor sociale idealen warm te lopen? De auteur laat tussen de regels door zijn teleurstelling blijken over de geringe aanhang van de vakbonden. Cijfers geeft hij daarover weinig; zijn gegoochel met relatieve aantallen maakt het de lezer niet gemakkelijker. De toestand in de mijnstreek week echter niet veel af van wat men elders vaststelt. Twee vergelijkingen kunnen ter adstructie volstaan: de hele Federatie van katholieke vakverenigingen telde in 1920 nog geen 100.000 leden. De grootste vakorganisatie in die tijd, de (neutrale) Algemeene Metaalbewerkerbond, had in 1918 nog geen 15.000 leden. Die vergelijkingen kunnen de auteur misschien over zijn teleurstelling heen helpen.

Van zijn uitweidingen is echter één onderdeel wel belangrijk, namelijk de tabel op pagina 200, waar hij de verschillen nader kan lokaliseren tussen de katholieke en de neutrale mijnwerkersbond. Die cijfermatige benadering geeft voor het eerst wat houvast, waar de aanhang van de bonden was geconcentreerd en hoe deze naar verschillende sociale facetten was verdeeld. Duidelijk is daaruit de conclusie te trekken, hoe weinig de socialistische vakbondsleden in de streek waren geïntegreerd. De conclusie, die de auteur meermalen bevestigt, luidt dat het om een ontwortelde minderheid ging van allochtone oorsprong, innerlijk verdeeld en weinig stabiel, meer spraakmakend dan zij konden waarmaken.

In zijn verdere beschouwingen (pagina 325-339) kan hij niet om het socialistisch échec heen, waarvoor hij verwijst naar de invloed van de novemberdagen 1918, naar de instroom van de Duitse mijnwerkers na de eerste wereldoorlog, en naar de concessiebereidheid van de werkgevers. Sindsdien won de katholieke bond steeds meer leden, vooral toen het personeelsverloop minder werd. Het succes schrijft Kreukels voornamelijk toe aan de verzuiling en de katholieke propaganda, waartegen de socialisten niet waren opgewassen. Die tegenweer verhinderde veel marginale katholieken om ongemerkt tot de socialistische rijen toe te treden. Maar de auteur is wel zo verstandig (pagina 329-332) niet alles aan die 'zwarte terreur' toe te schrijven.

Het zou te ver voeren een rechtzetting te geven van de vele misvattingen, die de auteur er op nahoudt ten aanzien van katholieke sociale opvattingen en praktijken. Vreemd is, dat hij in die sociale beweging nauwelijks iets positiefs ziet. Alle initiatieven worden zijns inziens genomen om een dreigende ontkerkelijking te voorkomen. Het is louter machtspolitiek, gericht op het behoud van de katholieke eenheid. Hier lijkt hij ons de gevangene van zijn eigen maatschappij-optiek, die de Kerk en de confessionele organisaties niet anders dan tot klassebelangen kan reduceren. Op die manier wordt elke discussie zinloos.

Aan enige ernstige misverstanden kunnen wij moeilijk voorbijgaan. Van de geloofsbeleving schijnt hij een zeer enge voorstelling te hebben, in die zin dat de Kerk alleen de bovennatuur zou moeten preken, en dan het liefst nog binnen de kerkmuren. Hij heeft weinig op met de sociale boodschap van de Kerk. Nog minder met de manier, waarop zij die mentaal en institutioneel propageerde. Een katholieke arbeidersbeweging is in zijn ogen geen echte vakvereniging. Die staat onder bevoogding van de geestelijkheid en moet zich sociaal op de vlakte houden. Echte klassebewuste vakverenigingen, die strijden voor de materiële belangen van de arbeiders, zijn socialistisch geïnspireerd. Men houdt het in een wetenschappelijk boek niet voor mogelijk!

Die pretentieuze bewering zal wel wortelen in het maatschappijmodel, dat de schrijver voorstaat. Wie zweert bij de maatschappelijke dialectiek en enkel vooruitgang verwacht uit de botsing van belangen en machten, kan natuurlijk weinig waardering opbrengen voor een harmoniemodel, waarin de onderlinge vrede het richtsnoer is, volgens welke men de tegengestelde belangen tracht te verzoenen. Een belangentegenstelling wordt in het harmoniemodel niet ontkend, zoals de auteur meent, want ook hier wordt uitgegaan van de eigenstandigheid van individuen en groepen met hun gerechtvaardigde aspiraties. In het boek bestaan hierover vreemde misver-

standen (pagina 162). Maar essentieel is de manier, hoe conflicterende belangen tot een oplossing worden gebracht: of zij in onderling overleg worden geharmoniseerd of in scherpe tegenstellingen worden uitgevochten. In een voorstelling van zaken, dat de socialisten in de mijnstreek een verdrukte minderheid zouden zijn geweest, wier eerlijke bedoelingen met onfaire middelen was bestreden, past waarschijnlijk de teleurstelling over de katholieke weerstandskracht, die de gelederen gesloten had gehouden. Bij de katholieken was er van 'vrijheid, blijheid' geen sprake. Integendeel, het katholieke levenspatroon was in veilige kaders opgebouwd, die men angstvallig gesloten hield. Het is tegen deze defensiepolitiek, dat de auteur zich afzet. Zijn bezwaar is niet, dat een ideologische minderheid in verdrukking kwam, zoals ook de protestanten wel eens klaagden, dat hun te weinig speelruimte was gelaten. Dat zou nog begrijpelijk zijn. Nee, de auteur tekent bezwaar aan tegen het gesloten katholieke front, omdat dit een socialistische expansie uitsloot.

Het kan hier voor slechte verstaanders niet duidelijk genoeg worden gezegd, wat de schrijver hier bedoelt te poneren: dat de socialisten zelf maar een geringe aanhang hadden, maar hun groei moesten bereiken door de katholieke bevolking voor hun beweging te winnen. Allicht, dat zij zich daarom ergerden aan de hekken, die de katholieke leiders om hun geloofsgenoten hadden heengezet. Daar lag de pijn! Die katholieken waren nog niet zo geëmancipeerd als vandaag om hun eigen organisatie af te breken en hun deuren massaal voor andere stromingen open te zetten. Wat een ouderwetse opvattingen! Zo worden hedendaagse ervaringen langs een achterdeur in het geschiedverhaal binnengesmokkeld en projecteert men zijn eigen tijd terug in de historie.

Een enkele opmerking mag niet ontbreken over de rol, die Poels in dit boek krijgt toebedeeld. Nu is het zo, dat Poels weinig verdediging nodig heeft, want bij zijn leven heeft hij niet anders meegemaakt, dan dat hij door de socialisten regelmatig werd beklad. Hij zal zich wel niet in zijn graf omdraaien. Maar zijn aanhangers en bewonderaars blijven nu met vragen zitten, waarop zij geen antwoord weten. Die antwoorden zijn niet altijd meer te geven, omdat zijn persoonlijk archief is vernietigd (uit angst, dat de Duitsers er beslag op zouden leggen). Daarom is het historisch moeilijk om het 'hoor en wederhoor' toe te passen. Het lijkt ons om die reden op zijn minst onzorgvuldig, dat de auteur zich tot zulke krasse uitspraken heeft laten verleiden.

Verwondering behoeft dat niet te wekken. Poels is immers in zijn ogen het symbool van die katholieke machtsvorming. Daarom aarzelt hij niet hem van zijn voetstuk te stoten, waar hij daartoe de kans schoon ziet, dat wil

zeggen waar in de voorhanden bronnen geen directe tegenbewijzen zijn te vinden, die hem van valse bedoelingen vrijpleiten. De persberichten in de media gaven er blijk van, dat hun die opzet niet was ontgaan. Maar die werkwijze heeft tot (onbedoeld?) gevolg gehad, dat de auteur al een schare voorstanders had, nog voordat iemand met een serieuze bestudering was begonnen. Zij heeft anderzijds tot gevolg, dat goedbedoelende lezers zich onwillekeurig afvragen, of de hier gepresenteerde lezing wel de juiste is. Eenvoudig, omdat men zich niet kan voorstellen, dat een hoogstaand priester zich zo infaam kon gedragen. Aan dit dilemma kunnen wij ons nu eenmaal niet onttrekken.

Al eerder wezen wij op de merkwaardige teneur Poels in een verkeerd daglicht te stellen, zelfs als andere verklaringen in aanmerking komen. Wij komen daar nog vaker op terug. Maar niet altijd is het mogelijk een exacte correctie aan te brengen, omdat ondanks de overvloedige literatuur, die over Poels is verschenen, sommige zaken alleen door archiefconfrontatie kunnen worden opgehelderd, hetgeen, zoals gezegd, niet mogelijk is. Toch kunnen wij wel enige indicaties geven, die op zijn minst twijfel wekken aan de interpretatie, die de auteur voorstaat. Wij zullen dit proberen aan de hand van een voorbeeld wat concreter aan te geven.

Op de pagina's 186-188 en 192 is uitvoerig beschreven, dat het optreden van Poels in Kerkrade in de jaren voor de eerste wereldoorlog niet zo fraai was. Verklaringen voor die merkwaardige rol worden niet gegeven. Was het zo, dat Poels en andere geestelijken samen met leden van de gegoede burgerij onbillijk tegen de strijdbare Kerkraadse mijnwerkers zijn opgetreden? De paragraaftitel (pagina 181) wijst in deze richting. Maar dan dient men wel te weten, dat strijdbaar hier staat voor: eigengereid, radicaal, tegendraads, antikerkelijk enzovoorts. Zoveel is er over bekend, dat de actie van Ackens c.s. niet altijd zulke nobele oogmerken had. Waar Poels zich aan stoorde, was niet het streven naar meer zeggenschap, maar wel dat dit gebeurde tegen de katholieke organisaties in, met andere woorden tegen de christelijke mijnwerkersbond, tegen de katholieke werkliedenbond, tegen de katholieke kiesvereniging, tegen het bijzonder onderwijs, en met name uitgesproken tegen elke invloed van de Kerk en de geestelijkheid. Wie zich op de katholieke beginselen beriep, aldus Poels, moest zich ook in het katholieke verband willen schikken.

Verhelderend over de situatie in Kerkrade is een bericht in De Limburger Koerier van 24 november 1915, dat een verslag brengt van de feestvergadering van de R.K. Werkliedenbond op de zondag tevoren. Poels had toen indirect over de verstoorde verhoudingen iets uit de doeken gedaan en de dwarsdrijvers er van beschuldigd verdeeldheid te willen zaaien. Toen

daarop Ackens zich verstoutte het woord te vragen, ontstond een heftig incident. Poels werd vreselijk kwaad en vroeg hem op de man af: 'Ackens, zijt gij katholiek? Handelt gij als katholiek?'. Op die aantijging bleef Ackens het antwoord schuldig. Zulk een heftige aanvaring tekent toch wel de verziekte verhoudingen. Het verhaal blijft verder onaf en wij vermoeden, dat het voorlopig niet is te vervolledigen. Maar desondanks voelen wij de twijfel opkomen, of de auteur het wel bij het rechte eind heeft. In dit geval - en helaas in veel andere gevallen - zullen wij de waarheid bij gebrek aan evenwichtige archiefbronnen wel nooit te weten komen.

DE STRIJD OM DE ARBEIDSVOORWAARDEN

De hoofdmoot van het boek vormt een bespreking van de sociale strijd, die werd gevoerd om de verbetering van de arbeidsvoorwaarden (de pagina's 202-271, 340-387 en 434-465). De vorige hoofdstukken lopen hierop uit en zijn als het ware het kader, waarbinnen dit hoofdthema nader uit de doeken wordt gedaan. Kreukels heeft zich veel moeite gegeven dit uitvoerig te beschrijven; niet minder dan 147 pagina's neemt zijn verhaal in beslag. Veel werd er op dit punt niet bereikt, zo moet hij toegeven. Maar des te meer heeft hij zich ingespannen om aan te tonen, hoe de werkgevers bijna altijd de zaak in hun voordeel beslisten. De mijnwerkersbonden beschikten zelden of nooit over een behoorlijke onderhandelingspositie.

Met spanning volgen wij, hoe die sociale strijd zich afspeelt. Hij geeft de indruk achter de coulissen te kunnen kijken. Maar zijn werkwijze stemt daar niet mee overeen. Hij geeft geen reconstructie van de onderhandelingen zelf, met andere woorden hoe in de praktijk de ruimte wordt verdeeld, die in een nieuwe C.A.O. vorm krijgt. Dat zou pas interessant zijn geweest, maar echte onderhandelingen werden meestal niet gevoerd, omdat de bonden niet echt partij waren. Daarom worden maar naar hartelust uitlatingen en geruchten geventileerd, die rondom zo'n loonconflict onvermijdelijk worden geweven en die aan de strijd zo'n emotioneel karakter geeft. Het zijn vooral die schermutselingen, die de auteur bij gebrek aan beter uitspint. Met het becomingtariëren van de eisen en afwijzingen creëert hij in elk geval dat stilistisch de spanning wordt opgevoerd.

In deze hoofdstukken, waarin de essentiële vraagstelling aan bod komt, krijgt het betoog onmiskenbaar een dramatisch effect. Het is alsof de spelers met veel verve voor de opvoering van een klassiek drama in scène zijn gezet: een liberale, anticlericale werkgever, een perfide aalmoezenier, een miskenend vakbondsleider, een corrupte regeringsenquêteur, een domme arbeidersmassa enzovoorts. Zonder uitzondering worden de schobbejakken aan

de kaak gesteld. Het verhaal is met vaart geschreven. Vol opwinding volgen wij de duistere praktijken en slinkse listen, die tot de trieste afloop voeren. Onwillekeurig komt men onder de indruk van het onrecht, dat de goedgelovige arbeiders werd aangedaan.

De vraag is natuurlijk, wat de werkelijkheidswaarde is van dit eenzijdig scenario. Ongetwijfeld heeft de schrijver met deze versie zijn diepste overtuiging tot uitdrukking gebracht. Maar vooraleer de historie zo genadeloos tot scherprechter te maken en hele generaties het nare gevoel te bezorgen, dat zij om de tuin zijn geleid, moet men zich er toch heel degelijk van vergewissen, of het bronnenmateriaal slechts die éne conclusie toelaat en alle tegenargumenten voldoende kunnen worden ontzenuwd. Wij hebben niet de idee, dat alle hier aangehaalde kwesties tot op de bodem zijn uitgezocht. In een aantal voorbeelden denken wij te kunnen aantonen, dat er ook alternatieve versies mogelijk zijn, wat de auteur minstens tot enige bescheidenheid had kunnen aansporen.

Wij beginnen met het eerste ingrijpende arbeidsconflict, dat zich afspeelde rond de invoering van het arbeidsreglement van 1909. Door omzichtig manoeuvreren en dank zij de onbaatzuchtige hulp van enige adviseurs (Nolens, De Heselle, Van der Maessen de Sombreff en anderen) wist de arbeidersbeweging nog iets te bereiken. De confrontatie was niet helemaal onbevredigend, hoewel de directies van de particuliere mijnen de bonden eigenlijk geen enkele inspraak wilden geven.

Nog wisselender is het beeld, dat men krijgt van de gebeurtenissen rond de loonactie van oktober 1915. De looneisen van de bonden waren alleszins haalbaar, zo meenden zij, maar zij wisten niet, hoe zij het moesten aanpakken. Er was geen landelijk vakbonds bureau, dat hun verlangens met exacte cijfers kon onderbouwen met het gevolg, dat zij hun eisen niet behoorlijk wisten te formuleren. De werkgevers hadden dat snel doorzien en wisten op een uitgekookte manier de bonden op het verkeerde been te zetten. Zij waren zo slim geen directe onderhandelingen met de bonden aan te knopen, maar toonden zich bereid een bemiddelingsvoorstel te aanvaarden.

Door de werknemersvertegenwoordigers werd Poels als bemiddelaar te hulp geroepen, door de socialistische even zo goed als door de christelijke mijnwerkersbond. Het is dubieus, of Poels die zo'n affaire nog nooit bij de hand had gehad, de achtergronden van die machinatie wel begrepen heeft. Want voor hem als onkundige in loonzaken was de kwestie niet zo eenvoudig als het leek. Wat de bonden aan loonsverhoging verlangden, was natuurlijk bedoeld als een verhoging over de hele lijn en niet als het optrekken van een gemiddelde. Maar in de praktijk bestond er een vrij grote

marge tussen de gemiddelde en de werkelijk uitbetaalde lonen onder meer vanwege de trage aanpassing aan het prijsindexcijfer. De werkgevers slaagden er met hun cijfers in om aan te tonen, dat de gevraagde verhoging al bijna bereikt was.

De mystificatie school vermoedelijk hierin, dat zij in feite over een ander gemiddelde spraken dan de bonden bedoelden, namelijk niet over een gewogen gemiddelde of een modaal loon (met betrekking tot de loonklasse, die het sterkst was vertegenwoordigd), maar over de mediaan of het ongewogen gemiddelde. Dit kon tot heel andere uitkomsten leiden. Bovendien maakte het groot verschil, of men de kinderbijslag als een duurtetoeslag buiten beschouwing liet, of als een soort loonsbestanddeel bij het gemiddelde loon optelde.

Wij houden het er op, dat Poels zich door deze rekenmeesters van de wijs heeft laten brengen en pas later het spel heeft doorzien, toen zoveel mijnwerkers zich in hun verwachtingen bedrogen voelden. Maar in die illusie stond hij niet alleen. Hadden immers de socialisten hem niet uitbundig bedankt voor zijn bemiddeling, die blijkbaar ook in hun ogen succesvol was geweest? Toen de triomf in een teleurstelling verkeerde, was er echter geen weg terug. Het lijkt ons niet onmogelijk, dat Poels zich deze bemiddeling heeft laten opdringen zonder zich op tijd te realiseren, welke gevaarlijke dubbelrol hij daarmee op zich nam.

Over de staking van 1917 heeft Kreukels al een even uitgesproken mening. In zijn visie waren de vakbondseisen alleszins verantwoord, maar hadden de werkgevers het conflict uitgelokt. Zij toonden naar zijn oordeel met opzet geen enkele toegevendheid om de socialistische vakbond tot een staking uit te dagen. Een staking, die bij gebrek aan een flinke stakingskas dan wel moest mislukken. Maar de eerste vraag is eigenlijk: was die staking wel het uiterste middel?

De auteur laat niet onvermeld, dat van meerdere zijden een staking van de hand werd gewezen. Als voornaamste argument werd aangevoerd, dat vanuit nationaal-economisch gezichtspunt een loonsverhoging niet wenselijk was, aangezien zulks een verhoging van de kolenprijs mee zou brengen, wat tot een reeks van verdere prijsstijgingen aanleiding zou geven. Op een bepaald moment liet de regering (lees Minister Posthuma) dit argument los, waarmee het hek van de dam was. De norm werd nu, dat de kolenprijs zoveel mocht worden verhoogd, als de prijs maar bleef onder het peil van de buitenlandse kolenprijs. Die beslissing hield in, dat een verbetering van de arbeidsvoorwaarden mogelijk werd, die nu op de consument werd afgewenteld. Maar dat groene licht kwam eerst, toen de staking een feit was.

De werkgevers hebben de regering haar zwakke houding zeker niet in dank

afgenomen, want anders hadden zij zich niet zo stellig hoeven op te stellen. Van hun tõegevendheid wilden zij toen wel laten blijken, maar dan niet ten opzichte van de stakende partij, maar ten opzichte van Poels en de christelijke bond, wiens constructieve opstelling hun een belangrijke concessie waard was: de instelling van de contactcommissie. Met dit orgaan kwam een uiterst gewichtige instelling tot stand, waarmee aan het wederzijds overleg een structureel karakter werd gegeven. De houding van de werkgevers was dus niet zo afwijzend als hier wordt voorgesteld.

In de onderhandelingen werd herhaaldelijk gewezen op de hoge winsten, die in de buitengewone tijden van kolenschaarste werden behaald. Het zal van de kant van de werkgevers waarschijnlijk meermalen zijn weersproken, al gebeurt dat niet in dit boek, dat deze winsten zonder meer voor een loonsverhoging konden worden gebruikt. Want dat zou de economische functie van deze schijnwinsten hebben aangetast, die primair moesten dienen voor het waarborgen van de bedrijfscontinuïteit. Het was een gezonde gedragslijn, dat de exploitatie-overschotten primair werden benut om de reserves te versterken en versnelde afschrijvingen door te voeren. Eerst nadat door middel van vermogenstoevoegingen een buffer voor de toekomst was opgebouwd, kwamen de aanspraken van het personeel en de aandeelhouders voor honorering in aanmerking.

Een keerpunt is 1918 geworden, niet door wat er is gebeurd, maar door de dreiging van wat had kunnen gebeuren. Wat zich precies in de novemberdagen van 1918 in Limburg heeft afgespeeld, zou een dankbaar onderwerp zijn voor een historische verhandeling. Onze kennis is nu nog fragmentarisch, maar zoveel is zeker, dat het de socialisten geen goed heeft gedaan. Sindsdien was hun onderlinge verdeeldheid groot. De katholieken daarentegen gingen de ogen open; vooral dank zij de krachtdadigheid van Poels werd hun eenheidsfront sterker. Kreukels meent, dat de katholieken in die jaren vooral profiteerden van de bedragen, die de mijnen uitgaven aan een bestrijding van het socialisme. Hij doelt dan op de subsidies voor kerkebouw en retraitswerk! Het is wat ver gezocht. Maar dat projecten uit sociaal-democratische hoek niet zo gauw voor subsidie in aanmerking kwamen, valt niet te ontkennen.

In al die jaren verschijnt in zijn verhaal Haex als de boeman, die geen middel te erg is om de socialisten te bestrijden. Inderdaad moest hij de rol vervullen van de harde ondernemersfiguur, aan wie het was overgelaten om bedreven met de vakbonden te onderhandelen. Deze geboren tacticus liet niets onbeproefd om onrust en verdeeldheid in arbeiderskringen te zaaien. Maar dat uiterlijk vertoon kan niet verbergen, dat hij eenvoudig functioneert als de exponent van de particuliere mijnondernemers, die vanwege hun interna-

tionale oriëntatie zich geen vooruitstrevende rol kunnen permitteren. Minder in elk geval dan de directie van de Staatsmijnen, die zich breder konden opstellen, toen zij niet meer zo uitsluitend van de kolenverkoop afhankelijk waren.

Op pagina 260 en verder geeft de auteur een waardevolle beschrijving van het gebruikelijke loonsysteem, waarbij hij ook de positie van het middelbaar personeel (met name de opzichters) ter sprake brengt. Deze passages zijn wat ingesneeuwd in vergelijking met de breed uitgesponnen loonacties. Verhelderend is ook de uiteenzetting over het minimum- of garantieloon, dat werd uitgekeerd als de arbeiders buiten hun schuld het gemiddelde loon niet konden halen. Dat betekende in de praktijk, als de accoordstelling was mislukt. Want dat was het criterium voor het normale loon. Van dat systeem wilden de ondernemers onder geen beding afstappen, omdat zij vreesden, dat dan de arbeidsproductiviteit zou dalen.

De auteur laat toch wel vragen open, vooral met zijn beschuldiging, dat de invoering van het minimumloon zou zijn gebruikt om de hoge accoordlonen te verlagen. Het is moeilijk te verifiëren, maar de stijging van de totale gemiddelde loonsom wijst niet in deze richting. In dat verband past misschien een opmerking, die wij in het Rapport van de Staatscommissie (ingesteld bij K.B. van 26 november 1946, pagina 136) aantreffen, dat de accoordstelling bij de particuliere mijnen afweek van de Staatsmijnen en dat de arbeidsvoorwaarden bij de laatste soepeler werden uitgevoerd. Het rapport voegt er aan toe, dat van andere zijde werd opgemerkt, dat de particuliere mijnen steeds hebben voldaan aan hun plicht, welke is vastgelegd in de C.A.O. Wij mogen daaruit dus wel accentverschillen, maar geen ernstige tekortkomingen afleiden.

De strijd over de arbeidsvoorwaarden in de jaren twintig geeft tot soortgelijke opmerkingen aanleiding, die wij iets beknopter zullen samenvatten. Ook nu toont de auteur zich weer verheugd over sporen van strijdbaarheid, ook als daarvoor geen reële gronden aanwezig waren (staking Domaniale bijvoorbeeld). De economische noodzaak om de mijnwerkerslonen telkens opnieuw te verlagen, was door internationale factoren voorgeschreven. Maar het is begrijpelijk, dat de mijnwerkersbonden niet zo terstond inzagen, dat het factoren waren, die zich buiten de macht van de werkgevers voltrokken.

De figuur van Poels wordt in twee gevallen opnieuw in discredit gebracht. Op pagina 378 worden hem tactische overwegingen toegeschreven, waarom hij zich van de brochure van Cramer over de invalide mijnwerker distantieerde. Maar begrijpelijker wordt de situatie daardoor niet. Ook blijft in het ongewisse, of Poels werkelijk iets heeft ondernomen in 1926 in de actie

voor de beperking van de arbeidsduur. Ook hier kunnen wij moeilijk inzien, waarom hij de integriteit van Poels op het spel zet. Zijn bemoeienis was vooral door pastorale zorgen ingegeven. Maar daarvan wil de auteur niet horen, zoals hij uiteraard niets wil weten van de motieven, waarom de samenwerking met de neutrale bond werd verbroken (pagina 384). Sindsdien was het wel gedaan met de geruisloze assimilatie van 'losgeweekte katholieken' binnen de neutrale bond.

Wanneer het boek op pagina 434 de bespreking van de arbeidsvoorwaarden vervolgt, springt de auteur ineens van 1928 naar 1934 over. Dit hiaat maakt onze sprongsgewijze lezing nu wat moeilijker, omdat men voor de goede verstaanbaarheid sommige zaken zoals de crisispolitiek, het bedrijfsbeleid, het inleggen van verzuimdiensten enzovoorts op andere plaatsen moet naslaan. Maar als het verhaal gaat lopen, wordt het meteen spannend. Bijna ongelooflijk is de beschrijving, die hij geeft van de onderhandelingen, hoever de loonsverlaging mocht gaan. Wat een koehandel! De katholieken krijgen een flinke veeg uit de pan. De katholieke mijnwerkersbond maakte gemene zaak met de werkgevers. Zelfs het wisselgeld: beperking van de verzuimdiensten tot een vijfdaagse werkweek, hadden ze verpatst. Poels had tevergeefs getracht van de regering gedaan te krijgen, dat een verdere contingentering werd doorgevoerd. Niets werd bereikt! Het is een somber verhaal, wat al te duidelijk van teneur, maar moeilijk te weerleggen, zolang niet andere bronnen spreken. Over deze periode, waarover wij nu slechts onze twijfels kunnen uiten, zal wellicht nog ooit een ander licht schijnen, als de ministeriële archieven voor bestudering beschikbaar komen. Dan eerst zullen wij weten, wie gelijk heeft.

Welk standpunt men ook ten opzichte van de loononderhandelingen inneemt, er kan geen verschil van mening bestaan over de voornaamste oorzaken van de crisis, die zich voor de mijnen in eerste instantie uitte in een afzetstagnatie van de huisbrandkolen. In die sector moest worden gezocht naar een verlaging van de kostprijs, waartoe alleen een daling van de loonsom uitkomst kon geven. Maar aangezien over die maatregel ernstige verschillen van mening bestonden, werd door praktisch alle partijen gevraagd om een onderzoek door buitenstaanders. Dan konden eerst objectieve beslissingen worden genomen. Een nieuw element was verder, dat de regering te hulp werd geroepen. Die zou met een steunpakket aan het A.M.F. het leed van de loonsverlaging verzachten. Een derde element was de overweging van de regering, dat met de oprichting van een centraal verkoopkantoor zoveel voordelen waren te behalen, dat loonsverlagingen overbodig zouden worden.

Jammer was, dat men de zaken te mooi had voorgespiegeld. Een loonsverla-

ging was onontkoombaar, meende de Minister. Zo ook een aantal bezuinigingen bij het A.M.F. Dan moest het regeringsonderzoek het maar uitmaken. Daarop hadden de bonden alle hoop gesteld. Maar het onderzoek van Verschuur leverde hun niet de inzichten om hun argumenten staande te houden. De enquête werd een mislukking, omdat de werkgevers een onderzoek naar hun kostprijs- en winstcalculatie afwezen. Verschuur voelde zich niet sterk genoeg om dit af te dwingen. De positie van Groothof, die het feitelijk onderzoek verrichtte, maar een technisch-economisch rapport uitbracht en niet op onafhankelijk accountantsonderzoek steunde, wordt sterk becritiseerd. Het is voor de auteur maar goed, dat Groothof zich niet meer kan verdedigen, want in een proces zou hij waarschijnlijk niet sterk staan. Dat de hele procedure een ontnuchterend effect had, is wel duidelijk. Daarom is het eigenaardig, dat in de Kamer daarop geen reactie is gevolgd. Als de auteur gelijk heeft, kregen de werkgevers (via een verlaging van de werkgeversbijdrage aan het A.M.F.) volledig compensatie voor hun oorspronkelijk beoogde loonsverlaging van 10%. Dat juist op dat moment de conjunctuur begon om te slaan en de winstverwachtingen toenamen, is een wrange toevalligheid. Maar terecht had het behoud van de werkgelegenheid offers gevraagd, ook van de mijnwerkers, waarvoor de auteur weinig begrip toont. Ook de situatie bij het A.M.F., die hier 'en passant' ter sprake komt, wordt met ongenueanceerde uitspraken uit zijn verband gerukt. Men kan toch onmogelijk beweren, dat een regeringscommissaris in het bestuur van het A.M.F. was benoemd om de macht van de vakbondsbestuurders te breken en aldus een verlaging van de sociale uitkeringen mogelijk te maken. Met zijn conclusie heeft Kreukels geen moeite: de compromispolitiek van de R.K. Mijnwerkersbond wordt onvoorwaardelijk afgewezen. Want de particuliere mijnondernemers hadden daarvan misbruik gemaakt om de overheid tot steun te bewegen. Maar zij konden het toch niet helpen, dat hun bereidheid tot onderhandelen uitgerekend de werkgevers in de kaart speelde. Voor iemand, die simpele oplossingen zoekt en harde acties verkiest boven constructief overleg, is zulk een conclusie misschien voor de hand liggend. Minder aanvaardbaar is zijn oordeel voor degene, die enig besef heeft van het subtiele spel van geven en nemen, dat aan elke loononderhandeling inherent is. Tenslotte zou dit hoofdstuk niet volledig zijn, als Poels niet het verwijt nakrijgt, dat hij in 1935 verzuimde naar nieuwe openingen te zoeken in de onderhandelings sfeer. Het is ook nooit goed. Met de teleurstellende resultaten van het mislukte overleg in 1936 sluit Kreukels zijn hoofdstuk af, waarmee hij de lezer achterlaat met een triest relaas over mislukkingen en kwaadwillige bedoelingen. Maar het is uitgerekend tegen dit relaas, dat wij protest aantekenen. De geschiedenis van

de mijnstreek is geen aaneenschakeling van droeve episoden, van verraad en bedreiging van levensgeluk. Dat kan alleen iemand beweren, die zijn gefrustreerde gevoelens niet de baas kan en door ideologische misvattingen de werkelijkheid niet ziet. Gelukkig hoeven in die crisisjaren niet altijd de sombere kleuren te overheersen. Ondanks alle spanningen werd voor de bevolking iets bereikt, dat niet hoog genoeg was te schatten: het behoud van de werkgelegenheid voor tienduizenden arbeiders. Achteraf weten wij pas, wat dat wil zeggen. De maatschappij kwam die bedreiging ongeschonden te boven; de volkskracht was ongebroken. In 1937 was de mijnindustrie over zijn dieptepunt heen en werd tot tweemaal toe het loon met 5% verhoogd. Maar over de hoopvolle signalen rept de auteur niet.

MAGERE EINDCONCLUSIES. EEN GEVOLG VAN EEN BESLAGEN BRIL?

Aan het einde van het boek, na over allerlei facetten van het mijnwerkersleven te hebben uitgebreid, pakt de auteur de probleemstelling weer op, die hij in de inleiding heeft ontwikkeld. Hij toetst dan zijn beschouwingen met name aan de kernvraag, welke betekenis de mijnwerkersbonden hadden voor de verbetering van de arbeidsvoorwaarden en het levenspeil. Zijn conclusie luidt, dat hun belangenbehartiging was verbrokkeld, over meer organisaties verdeeld, tegenstrijdig vaak en weinig effectief. Debet daaraan was de vrij passieve houding van de mijnwerker. De hoge mobiliteit was niet bevorderlijk voor hun strijdbaarheid. Maar bovendien was hun volgzzaamheid in de hand gewerkt door de organisatiestructuur, het sociale controlesysteem en het optreden van de geestelijkheid.

Daarmee schijnt hij de complottheorie, die hij in de inleiding heeft uiteengezet, bewezen te vinden. Hij had zich daar afgevraagd, waarom de socialistische vakbeweging zo moeizaam van de grond was gekomen. Niet hun geringe werfkracht of hun ideologische oriëntatie leken hem daartoe de voor de hand liggende verklaringen. Nee, al dieper gravend dacht hij, dat daar een heel complot achter zat. Hij veronderstelde namelijk een bewuste politiek, een ongeschreven scenario bij Kerk, kapitaal en overheid tot het voeren van een anti-socialistische machtspolitiek. Waarvoor hij meent in meer dan 450 pagina's de bewijzen te hebben aangedragen. Soit!

Een opvallende uitzondering in zijn harde oordeel maakt hij voor de economische en sociale bedrijfsvoering van de Staatsmijnen, die zich menigmaal gunstig onderscheiden van het sociale beleid van de particuliere mijnondernemers en die op hun collega's een matigende invloed hadden. Niet overal in het boek is zijn oordeel zo gunstig, maar in de samenvatting schrijft hij aan

de politiek van de Staatsmijnen in hoofdzaak de harmonieuze sociale ontwikkeling van de mijnstreek toe. Laat Ruding het zich gezegd zijn: de huidige roep om privatisering vindt in Kreukels geen voorstander.

Tot besluit confronteert hij zijn bevindingen aan het analysemodel van Van Tijn en aan zijn eigen theoretische casusposities, die hij aan de hand van het klassestrijdconcept had opgesteld. Die procedure leidt ook maar tot een magere slotsom, namelijk dat er weinig behoefte was aan sociale strijd en bijgevolg de mijnwerkersbeweging slechts incidenteel succesvol is geweest. Het is een oordeel, dat geheel voor rekening komt van de auteur, die de strijdbaarheid zonder meer tot doel verheft zonder de sociale ontwikkeling af te meten aan de - nader te indiceren - resultaten, die in het betrokken tijdvak werden bereikt. Hoe anders zijn de conclusies geformuleerd, die als eindverslag staan in het Rapport van de Staatscommissie (Couvée), pagina 17 en verder (zie bijlage). In hun onderzoek hebben zij beargumenteerd de kritiek ontzenuwd, die op het beleid van de particuliere mijnen was uitgebracht. Door velen werd dit als een rehabilitatie opgevat, hoewel de verschillen tussen particuliere en Staatsmijnen niet werden uitgewist. Maar belangrijker nog was de uitspraak, dat de sociale verhoudingen in het mijnbedrijf over de lange duur genomen bevredigend mogen worden genoemd.

Deze uitspraak van de Staatscommissie, die in het rapport terdege was onderbouwd, scheen voor geen tegenspraak vatbaar. Het was dan ook een conclusie, die door brede lagen van de bevolking werd gedeeld en heel lang onweersproken is gebleven. Totdat veertig jaar later dit proefschrift de zaken definitief op zijn kop heeft gezet. Wij zullen opnieuw op zoek moeten om de waarheid te achterhalen.

BIJLAGE

Excerpt uit het Rapport van de Staatscommissie, ingesteld bij Koninklijk Besluit van 26 November 1946, No 1, Deel I, pag. 17/18, 's-Gravenhage, Staatsdrukkerij en Uitgeversbedrijf, 1948.

Teneinde zich een oordeel te vormen omtrent de vraag of het particuliere steenkolenmijnbedrijf in het verleden zijn taak heeft volbracht in overeenstemming met de in het vorige hoofdstuk besproken normen van het algemeen belang, meende de commissie niet alleen te moeten afgaan op de ervaring en waarneming van haar leden, maar achtte het nodig personen en instanties, welke bij uitstek terzake kundig geacht kunnen worden, te horen. Daardoor zou zij deze vraag van verschillende zijden belicht zien en zich op grond daarvan een zo onbevangen mogelijke mening kunnen vormen.

De uitgenodigde personen en instanties hebben aan haar verzoek voldaan; een samenvattend verslag van de gehouden 'hearings' is als bijlage II in het tweede deel van het rapport opgenomen.

De commissie achtte het vernemen van de inzichten van deze personen en instanties, wier belangstelling in verschillende richting naar het onderwerp uitging, zeer belangrijk. Immers, indien zij op grond daarvan zou moeten aannemen, dat de particuliere mijnen gefaald hadden in technisch, economisch of sociaal opzicht aan de eisen van het algemeen belang te voldoen, dan zou dit een belangrijke aanwijzing kunnen zijn, dat wijziging in de positie dier mijnen nodig is.

De commissie heeft uit wat zij bij de 'hearings' vernomen heeft niet de indruk gekregen, dat de particuliere mijnen in het verleden over het algemeen genomen niet voldaan hebben aan de eisen, die uit overwegingen van algemeen belang in vooroorlogse omstandigheden konden worden gesteld. Op technisch gebied zijn naar de mening der commissie de particuliere mijnen in het verleden op verantwoorde wijze geleid. Het Staatsmijnbedrijf en de vier particuliere gelijksoortige bedrijven hadden de gewoonte van elkanders technische verbeteringen kennis te nemen en gegevens uit te wisselen en deze, indien zij voor de betrokken mijn nuttig waren, over te nemen. Uit de cijfers, die in deel II, tabellen III en XVIII bij dit rapport gevoegd zijn, kan men een indruk krijgen van het peil, waarop de techniek bij de steenkolenmijnen hier te lande steeds heeft gestaan.

Trouwens de concurrentie, welke in het verleden door het buitenland aan de vaderlandse steenkolenmijnbouw werd aangedaan, noopte deze uiteraard

om technisch zo goed mogelijk geoutilleerd te zijn en tevens om een zuinig beheer te voeren.

Technisch had het Limburgse mijngebied in zekere zin een voorsprong ten opzichte van oudere buitenlandse mijngebieden, doordat het eerst laat in ontginning kwam en dus met een nieuwere outillage kon beginnen, terwijl tradities, zoals die in oudere buitenlandse mijngebieden bestonden, geen last veroorzaakten.

Ook in economisch opzicht kan het Limburgse mijnbedrijf geen verwijt treffen. Er werd zuinig beheerd en men behaalde dooreengenenomen een matige winst.

De sociale verhoudingen in het mijnbedrijf mogen over de lange duur genomen bevredigend worden genoemd. Voor de oorlog heeft het overleg in de Contactcommissie, waarin de werkgevers en werknemers samen overleg pleegden over de arbeidsvoorwaarden, steeds voldoening gegeven en dit contact heeft geleid tot gezonde sociale verhoudingen, waarin de particuliere mijnen even goed hun deel hadden als de Staatsmijnen. Men overlegde tezamen (Gezamenlijke mijnen) en kende aldus elkanders moeilijkheden, waarmede rekening kon worden gehouden en metterdaad ook rekening gehouden werd. De lonen in het mijnbedrijf behoorden tot de hoogste, sinds 1919 is de sociale verzekering der mijnwerkers geregeld, de huisvesting in de mijnstreek was een voorbeeld voor anderen, de maatregelen voor gezondheidszorg en op het gebied van hygiëne konden een vergelijking met het buitenland glansrijk doorstaan, terwijl ook de veiligheidsvoorschriften zodanig waren, dat de ongevallenfrequentie gunstig afstak bij die in andere mijndistricten.

Er is de mijndirecties een verwijt van gemaakt, dat zij in de crisisjaren 1931-1936 zijn overgegaan tot ontslag van werklieden en tot verzuimdiensten. Inderdaad is dit geschied, maar zowel door de Staats- als door de particuliere mijnen.

In die jaren drukte de concurrentie zwaar op de mijnstreek, een concurrentie die niet zelden in dumping ontaardde. In Nederland, waar de markt voor kolen vrij was, werden van alle zijden kolen goedkoop ingevoerd. In Frankrijk, België, Zwitserland en ook in Duitsland waren de Nederlandse kolen sterk gecontingenteerd; van een contingentering van de invoer hier te lande wilde men echter niet weten. Eerst in 1934 werd een bescheiden contingentering afgekondigd, waardoor o.m. de invoer van de tegen dumpingprijzen te Rotterdam aangevoerde kolen enigszins beperkt werd.

Het behoeft geen betoog, dat het noodzakelijke gevolg van deze toestand

wel moest zijn, dat de Limburgse mijnen de kosten moesten trachten te drukken om met de lage prijzen mee te kunnen gaan. Zij moesten daarbij zorg dragen, dat de productie niet steeg, omdat dit de marktverhoudingen nog ongunstiger zou maken. Zo moest men wel komen tot ontslag van werkkrachten, maar men deed dit op voorzichtige wijze en legde, om ontslag te voorkomen, verzuimdiensten in. Dit heeft destijds tot veel klachten aanleiding gegeven. Toch blijkt zelfs uit deze handelwijze, dat de leiding der mijnbedrijven, ondanks het hun onthouden van beschermende maatregelen door de overheid, in een uiterst moeilijk tijdsgewricht niettemin oog had voor de sociale belangen van de werknemers.

Dat het beleid der particuliere mijnen in sociaal opzicht in die tijden wel eens minder soepel heet geweest te zijn dan dat van de Staatsmijnen zou verklaard kunnen worden uit het feit, dat de Staatsmijnen door hun vetkolenwinning en de daarmee verbandhoudende belangrijke 'nevenbedrijven' in een veel gunstiger positie stonden dan de particuliere mijnen, die uitsluitend op mager- en esskolen waren aangewezen. Daarbij dient bedacht te worden, dat het particuliere bedrijf ook met de rechtmatige belangen van de kapitaalverschaffers, die een redelijk inkomen en behoud van hun eigendom wensden, rekening moet houden.

Overigens is de commissie niet gebleken, dat de particuliere mijnen, gezien de positie, waarin zij zich bevonden, een minder goed sociaal beleid hebben gevoerd dan de Staatsmijnen.

De commissie is dan ook, na kennisneming en overweging van de verschillende berichten, van mening, dat het particuliere mijnbedrijf in het verleden zijn taak heeft volbracht in overeenstemming met de eisen, welke toentertijd uit het oogpunt van algemeen belang mochten worden gesteld.

JAARVERSLAG 1986

SOCIAAL HISTORISCH CENTRUM VOOR LIMBURG

INLEIDING

Na de spectaculaire groei in voorgaande jaren was 1986 een jaar van consolidatie en beheerste ontwikkeling. De aandacht was vooral gericht op acquisitie, verbetering van de toegankelijkheid en onderzoek. Dit werk vlotte erg goed. Belangwekkende archieven en bibliotheekcollecties werden verworven. De ontsluiting van deze collecties vorderde gestaag en werd verbeterd door de samenwerking met de Rijksuniversiteit Limburg en het bestuur van het Samenwerkingsverband van Wetenschappelijke Bibliotheken Pica te 's-Gravenhage bij de automatische verwerking van de titelbeschrijvingen van de bibliotheekbestanden. Het aantal publicaties was uitzonderlijk groot. Van veel zijden werd een beroep op het Centrum gedaan voor het verrichten van onderzoek. In de pers werd aan het instituut ruim aandacht besteed en – wat in deze tijden van bezuiniging misschien wel het belangrijkste is – de financiële uitkomsten waren bevredigend.

Op heel wat terreinen werden zelfs verbeteringen en vernieuwingen tot stand gebracht. Zo stelde de Minister van Onderwijs en Wetenschappen middelen beschikbaar voor het opleiden van jonge academici tot wetenschappelijk onderzoeker, kon de omvang van het personeel, beschikbaar voor secretariële ondersteuning, worden uitgebreid en werd het Provinciaal Bestuur van Limburg bereid gevonden additionele middelen te verschaffen voor de voltooiing van het Woordenboek van de Limburgse Dialecten. Helaas slaagde de Bestendige Deputatie van Limburg er nog niet in middelen vrij te maken om een soortgelijk besluit ten gunste van het W.L.D. in daden om te zetten. Niettemin kon een herzien plan voor de uitvoering van het W.L.D. worden opgesteld, waarbij werd uitgegaan van voltooiing van het project in het lopende millennium. Heel bijzonder was de geste van het Directoraat-Generaal Wetenschapsbeleid van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen. Het verzocht ons medewerking te verlenen aan een project tot behoud en bevordering van beroepskwalificaties van jonge werkloze historici. Het ingediende plan verwierf dadelijk de instemming van de Minister en werd gedurende twee jaar gesubsidieerd.

Het bestuur beraadde zich intensief over de herstructurering van de para-universitaire instituten. De Minister van Onderwijs kondigde in mei 1985 aan dat hij voornemens was zijn rechtstreekse bemoeienissen met de instituten te beperken. Hij stelde voor de administratieve en organisatorische beslommeringen die het beheer van 45 instellingen met zich mee brengt, te delegeren aan enige intermediaire organen, zoals de Nederlandse Organisatie voor zuiver Wetenschappelijk Onderzoek, de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen en de universiteiten. De betrokkenen wezen uitvoerig op de gevolgen die dergelijke operaties hebben op de voortgang van de werkzaamheden. De instellingen die door meerdere subsidiënten worden gefinancierd, zoals ons instituut, wezen erop dat voor een dergelijke operatie de medewerking van alle grote subsidiegevers nodig is. Gelukkig kwam de Minister verregaand tegemoet aan de geopperde bezwaren, zodat in 1987 naar een concrete uitwerking kan worden gestreefd.

De behaalde resultaten en de reële perspectieven voor de toekomst wettigen het vertrouwen dat het Sociaal Historisch Centrum ook in de komende jaren zijn taak zal kunnen vervullen. Dat nog zoveel mogelijk is geweest, stemt tot dankbaarheid jegens allen die hieraan hun medewerking hebben verleend. In het voorjaar van 1987 moest het overlijden van Prof. Dr W. Jappe Alberts worden betreurd. Wijlen Wybe Jappe Alberts werd in 1900 geboren. Hij koos aanvankelijk voor een bestuurscarrière, volgde een juridische opleiding en vervulde in het voormalige Nederlands-Indië een aantal belangrijke ambtelijke functies. Na het tot stand komen van de Republiek Indonesië keerde hij naar Nederland terug om zich op historisch onderzoek toe te leggen. Na zijn promotie in 1954 werd hij de belangrijkste ijveraar voor vernieuwing, verbreding en verdieping van de regionale geschiedenis in ons land. Vele jaren lang gaf hij voortdurend impulsen aan de beoefening van wat hij 'interregionale geschiedbeoefening' noemde, het streven van de vaderlandse geschiedenis wat meer te maken dan alleen de geschiedenis van Holland.

In 1964 trad Prof. Alberts als voorzitter toe tot de redactie van de Maaslandse Monografieën. Jaren achtereen kwam hij er bijna maandelijks voor naar Maastricht. Bij de voorbereiding van elk van de 40 boeken die tijdens zijn voorzitterschap verschenen, was hij intens betrokken. Elke auteur mocht rekenen op talloze suggesties van Prof. Alberts voor verbetering van zijn manuscript. Vijf monografieën schreef hij zelf. Tot de dag van zijn overlijden bleef hij actief. Binnenkort zullen nog twee publicaties in de reeks verschijnen, waaraan hij belangrijke bijdragen leverde.

Dat de Maaslandse Monografieën en het Sociaal Historisch Centrum zich in het recente verleden zo voorspoedig ontwikkelden, was voor een belangrijk

deel aan Prof. Alberts te danken. De beide provincies Limburg kenden hem terecht hun erepenning toe. Wij zullen hem met ere gedenken.

BESTUUR

In de loop van 1986 gaven de heren N.J.J. Beuken en P.C.A. 't Hoen de wens te kennen vanwege hun leeftijd of omwille van gezondheidsproblemen af te treden. Beiden waren geruime tijd lid van het bestuur. Het Sociaal Historisch Centrum is hen zeer verplicht voor de grote inzet waarmee zij jarenlang hebben bijgedragen aan de voorspoedige ontwikkeling van het instituut. In het bijzonder is het bestuur de heer 't Hoen dankbaar, die jarenlang actief deel uitmaakte van het dagelijks bestuur. In de plaats van de afgetreden werden benoemd Ir A. Peeters, directeur Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting van de Provincie Limburg en Th. Hoofwijk te Roermond namens de Limburgse Organisatie van Zelfstandige Ondernemers (L.O.Z.O.).

De heren Mr N.W.J.G. Bronzwaer, Drs B.C.M.E. Niessen, Dr Ir J. Stuffken en Prof. Dr A.M. van der Woude werden voor een periode van vijf jaar herbenoemd.

In het bestuur van de Stichting Vrienden van het Sociaal Historisch Centrum volgde Dr G.C.P. Linssen Mr P.M.M.C. Palmen op als voorzitter, terwijl Drs J.J.C. Huyben de penningen ging beheren in plaats van Drs J.H.A.E. Cornips. De aftredende bestuurders werd zeer veel dank gebracht voor hun grote inzet.

Het Algemeen Bestuur vergaderde op 18 juni 1986. De gebruikelijke wintervergadering moest als gevolg van wijzigingen in het datumschema voor de opstelling van de begroting naar januari 1987 worden verplaatst. Tijdens deze vergadering werd van gedachten gewisseld over de Nota para-universitaire instituten, uitgebracht door de Minister van Onderwijs en Wetenschappen. Zoals hiervoor al kort uiteengezet, stelt de Minister zich in deze nota op het standpunt dat het grote belang van wetenschappelijk onderzoek geen beperkingen op de voor dit doel beschikbare middelen rechtvaardigt. Wel moeten de schaarse middelen optimaal worden besteed. Onder die omstandigheden leek het hem niet juist ten departemente veel menskracht in te zetten voor de administratieve en organisatorische begeleiding en sturing van de talrijke instituten. De vraag rees of sturing van onderzoeksinstituten en toetsing van onderzoekprogramma's niet beter op intermediair niveau kan geschieden door de Nederlandse Organisatie voor zuiver Wetenschappelijk Onderzoek, de Koninklijke Nederlandse Akademie

van Wetenschappen of door een van de universiteiten. Het bestuur van het Sociaal Historisch Centrum behoorde tot de minderheid van de para-universitaire instellingen die in dit opzicht mogelijkheden zag. Het opteede voor een samenwerking met de Rijksuniversiteit Limburg op basis van liëring, derhalve met behoud van eigen bestuurlijke zelfstandigheid. Dit standpunt wordt gedeeld door het Provinciaal Bestuur van Limburg, de grootste subsidiënt.

Behalve de bestuursbenoemingen, de begrotingen, de jaarstukken en de plannen voor de toekomst werd besloten de hinderlijke quorumbepalingen in de statuten op te heffen.

Het Dagelijks Bestuur kwam bijeen op 7 februari, 10 april, 12 mei, 18 juni, 4 juli, 25 augustus, 27 oktober en 17 november. Het Dagelijks Bestuur hield zich behalve met de voorbereiding van de algemene bestuursvergadering ook bezig met de Nota para-universitaire instituten, personeelsaangelegenheden, de samenstelling van het Algemeen Bestuur, het contractonderzoek, de herdenking 150 Jaar beide Limburgen, de structuur van de Maaslandse Monografieën en de besteding van verkregen A.I.O.-subsidies.

Goede contacten werden onderhouden met Gedeputeerde Staten en vertegenwoordigers van de beide andere grote subsidiënten, het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen en de gemeente Maastricht. De contacten tussen voorzitter, secretaris, penningmeester en directie waren frequent. Voor de samenstelling van het bestuur zij verwezen naar de lijst, die als bijlage bij dit verslag is opgenomen.

BUREAU

In de samenstelling van het personeel, in dienst van de Stichting, zijn in 1986 enkele wijzigingen gekomen. Per 1 mei verliet mevrouw P.J.J.M. Lieben de dienst van het S.H.C. wegens het aanvaarden van een functie elders. Zij werd op 16 mei opgevolgd door mevrouw I.J.L. Frints. Op 1 september 1986 traden als assistent in opleiding in dienst Drs H.P.M. Hillegers en Mr F.J.M.G. Maenen. De voltijdse arbeidsovereenkomsten van de dames M.E.J. Charpentier en E.M. Muyres-Schilder en de heer Drs J.J.F. van den Boogard werden omgezet in part-time overeenkomsten.

De Stichting Vrienden van het Sociaal Historisch Centrum bleek bereid op te treden als werkgeefster voor een tiental personen, waarvan zeven waren aangesteld voor de uitvoering van de met de Rijksuniversiteit Limburg aangegane overeenkomst voor de ordening van de Jezuïetenbibliotheek. De overigen belastten zich met contractsresearch.

Alle afdelingen kregen ondersteuning van vrijwilligers en medewerkers in het kader van de Wet Sociale Werkvoorziening. De laatste medewerkers die in het kader van de Werkgelegenheidsverruimende Maatregel waren geplaatst, vloeiden in de loop van het jaar af. De bibliotheek kreeg hulp van een viertal personen, die gezamenlijk 1,3 mensjaren werkten. Bij het archief waren zes personen in voornoemde regelingen werkzaam, die tezamen 3,8 mensjaren vol maakten. De algemene dienst had hulp van vier personen. Zij werkten 2,0 mensjaren. Bij het onderzoek waren zes personen ingeschakeld (4,4 mensjaren), waaronder twee met een voltooide academische opleiding. Twee tijdelijke medewerkers werkten aan het Woordenboek van de Limburgse Dialecten (1,0 mensjaar).

Helaas zijn de mogelijkheden, om op deze wijze hulpkrachten te verkrijgen, in de loop van 1986 verder verminderd. Zowel de uitvoering van de Wet Sociale Werkvoorziening als de Werkgelegenheidsverruimende Maatregel (W.V.M.) zijn getroffen door ingrijpende bezuinigingen, waardoor geen enkele medewerker in W.V.M.-verband kon worden aangetrokken. Pogingen via vrijwilligers in werkervaringsprojecten een oplossing te vinden, hebben slechts bescheiden succes opgeleverd. De belangstelling bij werkzoekenden voor arbeid waarvoor zelfs de onkosten van trein en bus niet kunnen worden vergoed, is desondanks tamelijk groot; het aantal vrijwilligers dat mag worden aangetrokken is evenwel beperkt tot vier. Vanwege het tamelijk grote verloop kunnen daarmee niet erg veel problemen worden opgevangen.

Sedert 1 januari 1980 is het bureau georganiseerd in vier afdelingen: algemene dienst, bibliotheek, archief en onderzoek. Aan het einde van het verslagjaar was de formatieve personeelssamenstelling als volgt:

- Drs J.J.F. van den Boogard, onderzoek
- Mevr. M.E.J. Charpentier, bibliotheek
- Dr H.J.G. Crompvoets, onderzoek
- Mevr. Drs E.C.M. Fleré, hoofd bibliotheek
- Mevr. I.J.L. Frints, algemene dienst
- Mevr. M. Hanssen, algemene dienst
- Drs H.P.M. Hillegers, onderzoek
- Prof. Dr J.C.G.M. Jansen, directeur
- Mr F.J.M.G. Maenen, onderzoek
- W.A.A. Mes, hoofd archief
- Mevr. M.C. Mommers-Bakker, hoofd algemene dienst
- Mevr. E.M. Muyres-Schilder, algemene dienst
- Mevr. H.H.M. Okrogelnik Nagornik-Willems, bibliotheek
- Drs W.J.M.J. Rutten, hoofd onderzoek

- Mevr. M.H.H.E. Volkers-Geuskens, bibliotheek
- Mevr. A.M.L. Wijnands-Van Someren, archief
- M.I.M.A. Wijnen, archief

De diverse afdelingen werden geassisteerd door de volgende personen: M. Ackermans, P. Ackermans, C. Biesmans, A. Bleeser, E. Boshouwers, Drs F. Cammaert, A. Disch, H. Dorren, mevr. A. Jansen, H. Janssen, J. Lousberg, R. Rood, J. Schols, E. Smeets, N. Soeters, Drs J. Starmans, G. Steijn, J. Vangangel en Th. Wijts.

Ten behoeve van de ordening van de Jezuïetenbibliotheek waren op tijdelijke basis werkzaam: Drs W. Bos, mevrouw Y.M. van den Broek, mevrouw N.M.J. Herben, Mr F. Klaasse, A. Mommers, F.A.M. Pustjens en Drs M.A. de Ruwe.

Een deel van de genoemde personen was slechts gedurende een deel van het jaar bij het Sociaal Historisch Centrum werkzaam. Onze erkentelijkheid gaat uit naar de Regionale Toetsingscommissie Heuvelland en naar de directie van de Stichting Maastrichtse Toeleveringsbedrijven, die zich inspanden arbeidskrachten beschikbaar te stellen.

De heer L.J. Lucassen verrichtte tijdens het verslagjaar wederom belangeloos talrijke werkzaamheden ten behoeve van onderzoek en bibliotheek. Dr J.F.R. Philips verricht sedert zijn pensionering onbezoldigd onderzoekwerk. Ook naar hen gaat onze welgemeende dank uit.

Voor het personeel was de rechtspositieregeling van de Provincie Limburg van toepassing. De salarisadministratie werd verzorgd door de dienst C.P.O. van de Provincie Limburg. De controle op het ziekteverzuim is opgedragen aan de Districts Geneeskundige Dienst te Maastricht.

SAMENWERKING

Evenals in voorgaande jaren werd deelgenomen aan wetenschappelijke bijeenkomsten, vergaderingen, studiedagen en congressen in binnen- en buitenland om zo het contact met collega's in Nederland, België en het Rijnland te intensiveren. Sinds enkele jaren wordt er naar gestreefd deze contacten om te zetten in meer actieve vormen van samenwerking. Voor het onderzoek impliceert dit dat wordt gestreefd naar gezamenlijke onderzoeken met andere instituten en naar actieve medewerking aan nationale en internationale congressen. In dat kader werd voortgang geboekt met een historische studie over teelttechnische aspecten van de graanbouw in het verleden, waaraan door een viertal landbouwkundigen uit Leuven en Wageningen bijdragen zijn geleverd.

Ten behoeve van wat infrastructuur versterkend onderzoek kan worden genoemd, d.w.z. onderzoek dat vooral is bedoeld om de weg te bereiden voor verder onderzoek, is gewerkt aan een studie over de waarde van de munten die van de 14e eeuw tot de 18e eeuw in het Maasdal in gebruik zijn geweest. Dit onderzoek wordt gecoördineerd door Prof. Dr E. van Cauwenberghe in Brussel en uitgevoerd met medewerkers van universiteiten te Tübingen, Leuven, Brussel en Trier.

Dr H. Cromptvoets getroostte zich grote moeite het Woordenboek van de Limburgse Dialecten onder de aandacht van wetenschappers en het grote publiek te brengen. Hij wist zich te verzekeren van de actieve steun van de besturen en leden van de Vereniging Veldeke en van de Limburgse Vereniging voor Dialect- en Naamkunde te Hasselt. In de hoop respondenten voor zijn project te winnen, hield hij een radiopraatje en diverse lezingen.

De samenwerking met de Rijksuniversiteit Limburg heeft veel aandacht van het bestuur gevergd. Opnieuw werd daarbij voortgang geboekt. In december 1980 stemden het College van Bestuur en de Universiteitsraad in beginsel in met een nauwe samenwerking tussen Sociaal Historisch Centrum en Rijksuniversiteit Limburg (R.L.). De plannen zijn daarna voorgelegd aan de Minister van Onderwijs en Wetenschappen. Deze heeft laten weten er met waardering kennis van te hebben genomen en gaarne in te stemmen met de eerste concretisering. Zij bestonden allereerst uit het vestigen van een bijzondere leerstoel vanwege het Sociaal Historisch Centrum bij de Rijksuniversiteit. De hoogleraar, die deze leerstoel bezet, houdt zich sedert 1 augustus 1983 bezig met de studie van de veranderingen in de samenleving in Limburg en de daaraan grenzende gebieden in het verleden, d.w.z. de geschiedenis van de Limburgse samenleving in interregionaal verband.

Voorts is gestreefd naar een harmonisatie van het catalogussysteem van de bibliotheken van het Sociaal Historisch Centrum en de Rijksuniversiteit. Dit houdt in dat ook het Sociaal Historisch Centrum automatische verwerking van de catalogi heeft ingevoerd volgens het zogenaamde Pica-systeem. Dit systeem is ontwikkeld voor bibliotheken van universiteiten, hogescholen en de Koninklijke Bibliotheek en was reeds bij de R.L. in gebruik. In het kader van het 250-arbeidsplaatsenplan kon een medewerkster worden aangetrokken voor de feitelijke werkzaamheden. Ook werden middelen gevonden voor de bestrijding van de niet-personele kosten, verbonden aan dit project en zijn gelden vrijgemaakt voor de aanschaf van de benodigde apparatuur. De overeenkomst met de Rijksuniversiteit en het Pica-bestuur werd in 1984 getekend, waarna dadelijk een begin is gemaakt met de aanvullende scholing van medewerksters. Sedert 1 november 1986 is deze vorm van samenwerking volledig operationeel. Intussen had de biblio-

thecaire samenwerking ook op ander terrein vruchten afgeworpen. Eind 1982 verzocht het College van Bestuur aan het Sociaal Historisch Centrum om hulp bij de ordening van de zogenaamde Jezuïetenbibliotheek, een wetenschappelijke collectie die in 1973 door het Rijk is aangekocht, maar moeilijk toegankelijk is. Een aangepaste ordening van deze bibliotheek zal ongeveer 90 mensjaren vergen. Dank zij de samenwerking tussen R.L. en S.H.C. kunnen 24 jaren worden uitgevoerd. De werkzaamheden zijn zo voorspoedig verlopen, dat in 1984 bij aanvullende overeenkomst ook de integratie van de z.g. Warmondcollectie onder de overeenkomst kon worden gebracht. Een verdere uitbreiding van deze samenwerking werd in december 1985 vastgelegd.

Het streven naar een verdere intensivering van de samenwerking met de R.L., waarover melding is gemaakt in de paragraaf bestuur, kan nog niet verder worden geconcretiseerd vanwege onduidelijkheden in begrippen, bedoelingen en beleidsvoornemens van de overheden.

Ook in ander opzicht is de samenwerking met onderwijsinstellingen verbeterd. Aan de M.O.-opleiding geschiedenis te Sittard verzorgt de directeur van het S.H.C. sinds augustus 1979 eenmaal per twee weken gedurende enkele uren het onderwijs in de sociale en economische geschiedenis. Steeds vaker worden door studenten van deze instelling scripties gemaakt met behulp van bij het S.H.C. bewaard materiaal. Contacten met de Nieuwe Lerarenopleiding te Sittard hebben er toe geleid, dat het S.H.C. voor geschiedenisstudenten van deze instelling mogelijkheden schept voor praktisch onderzoek, waarvan veelvuldig gebruik wordt gemaakt.

De contacten met diverse historische verenigingen en instellingen, met pers, televisie en radio ontwikkelden zich voorspoedig. Drs J. van den Boogard sprak op een K.N.O.B.-conferentie in Maastricht over de 19e-eeuwse stadsuitleg van Maastricht. Drs F. Cammaert verzorgde opnieuw enkele spreekbeurten over de evacuatie van de inwoners van Noord- en Midden-Limburg in de winter van 1944-1945. Prof. Dr J.C. G.M. Jansen sprak te Maastricht over de geschiedenis van de Joden, in Den Haag over Maastricht van 1815 tot 1850, in Utrecht over werkervaringsprojecten voor jonge historici en in Tilburg over de methodiek van het regionaal historisch onderzoek in de moderne tijd. Voor groepen ondernemers die in Maastricht bijeen waren, verzorgde hij enkele voordrachten over het belang van het Sociaal Historisch Centrum. Drs W. Rutten sprak op een congres in Limbricht over de geschiedenis van de volksgezondheid in Limburg, terwijl Mevrouw Wijnants in Roermond sprak over het archief van het sanatorium Hornerheide en de daarin aanwezige mogelijkheden voor historisch onderzoek. De heren Cammaert, Cromptvoets, Jansen en Rutten werkten mee aan radiopro-

gramma's van diverse omroepen in binnen- en buitenland. Diverse dagbladen wijdden meermalen aandacht aan facetten van het werk van het Sociaal Historisch Centrum.

Als voorzitter van de Stichting Historische Reeks Maastricht heeft de heer Mes ook in 1986 de publikatie van enige katernen in de reeks Maastrichts Silhouet bevorderd, alsmede een uitgave in de serie 'Vierkant Maastricht'. Ook op het terrein van archivering en bibliotheekordening wordt nuttig samengewerkt. Zo heeft de heer Mes meegewerkt aan de totstandkoming van het Archievenoverzicht voor Limburg. De Archiefgids verscheen in het voorjaar van 1986. Het Sociaal Historisch Centrum is als enig niet-overheidsarchief in deze gids opgenomen. Het overzicht van de fondsen, bewaard bij ons instituut, zal het gebruik ongetwijfeld krachtig stimuleren.

CONTACTEN EN VERTEGENWOORDIGINGEN

Prof. Jansen was voorzitter van de commissie regionale en lokale geschiedenis van de Stichting voor Historisch Onderzoek (S.H.O.). Daardoor maakt hij ook deel uit van het Beleidsadviesorgaan van de S.H.O. Sedert mei 1984 is hij weer penningmeester van de Vereniging voor Landbouwgeschiedenis. Bij de laatste werkzaamheden werd hij voortdurend terzijde gestaan door de heer N.H.J. Soeters. De directeur bleef zitting houden in de adviesraad van het Katholiek Documentatie Centrum te Nijmegen en was lid van de adviesraad van de Vakbondshistorische Vereniging. Hij is voorzitter van de afdeling Cultuurconservatie van de Culturele Raad Limburg. Deze afdeling behartigt de belangen van archieven, musea, historische verenigingen en van organisaties op het terrein van milieu en landschap. Vanuit deze afdeling nam hij deel aan een Begeleidingscommissie van het Post-Universitair Centrum in Diepenbeek. Hij is lid van het dagelijks bestuur van het Mijnmuseum en van een adviescollege, verbonden aan het Bonnefantenmuseum. Hij is lid van de redactie van het Economisch en Sociaal-Historisch Jaarboek en secretaris van de Stichting Maaslandse Monografieën. Drs Rutten maakt deel uit van het bestuur van de Nederlandse Vereniging voor Sociale Geschiedenis. De heer Mes is lid van de Commissie voor het Archievenoverzicht voor Limburg, voorzitter van de Stichting Historische Reeks Maastricht en van de Werkgroep Industriële Archeologie. Van deze laatste groep is ook Dr J.F.R. Philips lid. Mevrouw Wijnands is bestuurslid van de Stichting Historische Reeks Maastricht.

Ter bevordering van de regionale geschiedenis werden de contacten met werkgroepen in Eijsden, Valkenburg, Kerkrade, Beek, Blerick en Meijel voortgezet. De relaties met de universiteiten van Luik, Leuven, Diepen-

beek en Bonn werden ook dit jaar onderhouden. Diverse groepen studenten van middelbare scholen en lerarenopleidingen bezochten het instituut.

FINANCIËN

De financiële situatie van het Sociaal Historisch Centrum was bevredigend. Evenals in vorige jaren was de exploitatie sluitend. De vermogenspositie onderging een geringe verbetering.

De bijdragen van de grote subsidiënten stemden overeen met de verwachtingen. De Provincie Limburg financierde 50% van de uitgaven tot een totaalbedrag van f 532.000,- inclusief de bijdrage voor één arbeidsplaats in het kader van het 100-plaatsenplan. Het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen bepaalde het Rijkssubsidie wederom op 7/9 van het provinciaal subsidie, waaraan f 110.000,- voor de financiering van de kosten van de extra toegewezen arbeidsplaatsen uit het 250-arbeidsplaatsenplan werden toegevoegd, hetgeen per saldo neerkwam op f 475.000,-. Van de Minister van Sociale Zaken werd bijna f 28.100,- ontvangen als vergoeding voor loonkosten voor tijdelijke medewerkers. De gemeente Maastricht nam 3% van de uitgaven voor haar rekening, waaraan zij, zoals gebruikelijk, een vestigingssubsidie van f 5.000,- toevoegde, zodat het totaal neerkwam op f 28.725,-. De gevolgen van bezuinigingsoperaties bij de diverse overheden bleven beperkt.

De overige inkomsten stegen aanzienlijk. Zij kwamen ongeveer f 30.000,- hoger uit dan geraamd. De overige inkomsten zijn niet structureel. De gelden zijn voor een belangrijk deel verkregen als vergoeding voor incidentele diensten. Een aantal opdrachten kon worden uitgevoerd. Een positief effect hadden ook de afspraken met de bankier. Daardoor daalden de bankkosten tot vrijwel nihil en werden heel wat rentes ontvangen, zij het door de daling van de rentestand minder dan voorheen. Helaas blijft het door de bezuinigingen bij de overheid onzeker of de financiële injectie die het instituut van particuliere zijde krijgt, voldoende zal zijn om tekorten in de komende jaren te voorkomen.

De financiële administratie vergde dit jaar door de voortgaande groei van het instituut meer inspanningen dan voorheen. Zij werd gevoerd door mevrouw M. Mommers-Bakker en voldeed geheel aan de daaraan te stellen eisen. De accountantscontrole werd wederom verricht door het Centraal Bureau voor Verificatie en Financiële Adviezen van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten. De loonadministratie werd verzorgd door de Centrale Personeelsdienst van de Provincie Limburg.

HUISVESTING

Sinds april 1974 is het Sociaal Historisch Centrum gehuisvest in een gebouwencomplex aan de Boschstraat te Maastricht. Dit complex is eigendom van de Stichting en vergt tamelijk veel onderhoud. Gelukkig kan het merendeel der werkzaamheden worden verricht zonder grote kosten. Door de directeur van de Stichting Maastrichtse Toeleveringsbedrijven werden twee vaklieden in W.S.W.-verband beschikbaar gesteld. Ook in het verslagjaar werden de onderhoudswerkzaamheden door hen op prijzenswaardige wijze verricht.

Sedert juli 1984 is het gebrek aan depotruimte aan de Boschstraat opgevangen door de ingebruikname van de Andrieskapel, gelegen Achter de Barakken op loopafstand van het kantoor. De totale depotcapaciteit is daardoor op ongeveer negen kilometer gekomen, waarvan zes kilometer in gebruik is.

In 1986 gaf de verwarmingsinstallatie in het pand reden tot bezorgdheid. Enkele onderdelen die dringend moesten worden vervangen, waren niet meer verkrijgbaar. De aldus ontstane moeilijkheden zijn slechts voorlopig opgelost door revisie van de oude onderdelen. In de nabije toekomst zijn evenwel hoge kosten te verwachten.

Vorbereidingen zijn getroffen een ruimte beneden, die in deplorabele staat verkeerde, te herstellen. Deze ruimte bevat een fraai stucwerkplafond dat moet worden gerestaureerd. Ook overigens zijn de werkzaamheden die voor het opknappen van deze ruimte moeten worden verricht, gecompliceerd. Deskundigen dienden te worden ingeschakeld. De kosten zullen ongetwijfeld heel hoog zijn.

ONDERZOEK EN PUBLICATIES

In verband met een verzoek van de Minister van Onderwijs en Wetenschappen om een nota te zenden, waarin het wetenschappelijk onderzoek van het instituut in de jaren 1978-1983 werd geëvalueerd, vond een bezinning plaats op de onderzoektaken van het instituut. Vastgesteld werd dat het onderzoek, zoals door het Sociaal Historisch Centrum wordt uitgevoerd, een grote spreiding en differentiatie kent, omdat het instituut een steunpunt voor een brede groep onderzoekers moet zijn, bij heeft te dragen aan vernieuwingen in het historisch onderzoek en tegelijk antwoord dient te geven op zeer verscheiden historische vragen die vanuit de Limburgse samenleving worden gesteld. Het onderzoek werd daarom ingedeeld in drie

hoofdgroepen: contractonderzoek, infrastructuur versterkend onderzoek en fundamenteel onderzoek.

Ten aanzien van het contractonderzoek werd gesteld dat het Sociaal Historisch Centrum er naar streeft te voldoen aan de groeiende vraag vanuit bedrijfsleven en samenleving naar historisch onderzoek onder de navolgende voorwaarden: de voorbereidingstijd dient redelijk te zijn, er moet voldoende documentatie beschikbaar zijn, de vergoedingen dienen kostendekkend te zijn en de vraagstelling zo open dat zij wetenschappelijk interessant en maatschappelijk relevant is. Ondanks deze eisen neemt de vraag naar onderzoek gestaag toe. Ook in 1986 zijn twee nieuwe overeenkomsten gesloten.

Onder infrastructuur versterkend onderzoek wordt onderzoek verstaan dat er toe bijdraagt de aanwezige bronnen op het terrein van de sociale en economische geschiedenis van Limburg beter bruikbaar te maken voor verdere studies of de benutting van bestaande literatuur te bevorderen. Tot dit type onderzoek behoort o.a. de wetenschappelijke ontsluiting van hier gedeponeerde archieven, een ontsluiting van het bibliotheekmateriaal, identiek aan die welke thans bij grote wetenschappelijke bibliotheken in zwang is, de kritische verwerking van statistisch materiaal uit de periode waarin nog geen samenvattende statistieken verschenen, het ontsluiten van gegevens betreffende de waarde van munten, het bewerken van loon- en prijsgegevens en het samenstellen van een biografisch woordenboek en een dialect- woordenboek. Het bestuur geeft er de voorkeur aan dit soort onderzoek te doen uitvoeren in samenwerking met andere wetenschappelijke instellingen en daarbij methoden te benutten die de vergelijking van resultaten bevorderen.

Bij de keuze van themata voor fundamenteel onderzoek speelt de belangstelling vanuit de regionale samenleving voor bepaalde themata een rol. Zij kan zowel uitgaan naar specifiek Limburgse aangelegenheden zoals de mijnbouw en het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog, als naar meer omvattende themata als emancipatieprocessen of de ontwikkeling van bedrijfstakken. Gestreefd wordt naar het bereiken van samenhang in deze onderzoeken, zodat kan worden aangehaakt bij het systeem van voorwaardelijke financiering en dat van assistenten in opleiding. Een poging tot een geïntegreerde aanpak is gedaan bij de voorbereiding van een project voor assistenten in opleiding (A.I.O.) onder de titel 'Economische innovaties en sociale veranderingen'. Dit project is goedgekeurd en wordt gedeeltelijk uitgevoerd.

In 1986 heeft Dr J.F.R. Philips op basis van vrijwilligheid gedurende het gehele jaar bij het Centrum onderzoek verricht. Drs F. Cammaert en Drs J.

Starmans konden voor rekening van derden worden belast met een studie naar de geschiedenis van het verzet en die van een ziekenhuis. Mevrouw Drs M. Daru-Schoemann begon tegen het einde van het jaar met de uitvoering van een opdracht tot het instellen van een onderzoek naar roerende industrieel-archeologische monumenten.

De versterking van de onderzoekafdeling heeft er toe geleid dat de werkzaamheden sneller zijn verlopen dan verwacht. De moeilijkheid, ontstaan doordat de eisen van het management vertragend werkten op de voortgang van het onderzoek, kon worden overwonnen. De in het meerjarenplan gestelde taak werd ruimschoots uitgevoerd.

Niet minder dan zeventien onderzoeken werden gepubliceerd, waaronder een dissertatie en zes korte monografieën. In volgorde van verschijnen waren het:

J.C.G.M. Jansen, Specifieke aspecten van de Limburgse economie, in Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg, dl. 30, 1985, p. 54-87.

De Archieven in Limburg, onder redactie van R.M. Delahaye, W.A.A. Mes, W. van Mulken, H. Ronner, M. van Tulder en J.H.M. Wieland, Alphen aan de Rijn, Samson, 1986, XXIV + 344 pag. (= Overzichten van de archieven en verzamelingen in de openbare archiefbewaarplaatsen in Nederland, dl. XIII).

Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, in De Archieven in Limburg, o.c., p. 278-324, verzorgd door W.A.A. Mes, M.I.M.A. Wijnen en M. Wijnands-Van Someren.

Willibrord Rutten, Mortalité et Medicalisation aux Pays-Bas vers 1870-1900, Démographie historique, in Bulletin d'Information, no. 46, Paris février 1986, p. 3-9.

J. van den Boogard, De Stadsschouwburg, Maastricht, Stichting Historische Reeks, december 1985, 52 pag. (= Maastrichts Silhouet, dl. 19).

W.A.A. Mes, Het Dinghuis, Maastricht, Stichting Historische Reeks, mei 1985, 52 pag. (= Maastrichts Silhouet, dl. 21).

Werkgroep Industriële Archeologie Maastricht (w.o. J.F.R. Philips en W.A.A. Mes), Deelrapport 2: Boschstraat West, Maastricht, W.I.A.M., 1986, 63 pag.

L.H.M. Kreukels, *Mijnarbeid: Volgzaamheid en Strijdbaarheid. Geschiedenis van de arbeidsverhoudingen in de Nederlandse steenkolenmijnen, 1900-1940*, Assen-Maastricht, Van Gorcum 1986, XLIII + 600 pag. Dissertatie.

W.J.M.J. Rutten, *Ongelijke behandeling binnen het gezin. Een onderzoek naar de leeftijdsverschillen in de kans op geneeskundige hulp in Nederland (ca 1870-1900)*, in *A.A.G.-Bijdragen* 28, 1986, p. 245-265.

J.F.R. Philips, *Mensen rond de Leeuw*, z. pl. 1986, 16 pag.

H. Cromptvoets m.m.v. J. van Schijndel, *Woordenboek van de Limburgse Dialecten II. Niet-agrarische vakterminologieën*, afl. 1: huisslachter en bakker, Assen-Maastricht, Van Gorcum, 1986, 16 + XIV + 172 pag.

H. Boumans en L. Kreukels, *Samenwerking-Glück Auf. 75 jaar werken aan de volkshuisvesting*, Heerlen 1986, 40 pag.

J.C.G.M. Jansen, *Strafrechtspraak en Joden in Limburg in de 18e en vroege 19e eeuw*, in *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg*, dl. 31, 1986, p. 78-101.

J.C.G.M. Jansen, *Onderzoek en Bron in de moderne tijd*, in *Driestromenland in het historisch bedrijf*, o.r.v. H.J.F.M. van den Eerenbeemt, Tilburg 1986, p. 40-57.

J.C.G.M. Jansen, *Maastricht tussen 1813 en 1850*, in *Bijdragen en mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, dl. 101, 1986, p. 529-550.

J. van den Boogard, *Vier kaartspelers op een kruispunt. De geschiedenis van de totstandkoming van een monument*, in *Nederlandse Historiën*, tijdschrift voor Vaderlandse Geschiedenis, jrg. 20, 1986, p. 88-93.

H. Cromptvoets, *Over 'Vaale, piepert en aawwieverhoar'*. *Turfstekers- termen uit Meyel*, in *Peelsprokkelingen*, Meyel 1986, p. 11-24 (= Medelo 4).

De navolgende publicaties zijn in druk of persklaar:

H. Cromptvoets en H. van de Wijngaard, *Woordenboek van de Limburgse Dialecten. Deel II, afl. 2, Terminologie van de turfstecker en ertsontginner.* ± 100 pag. Is in 1986 in druk gegeven, zal in 1987 verschijnen.

J.C.G.M. Jansen, *Jews and criminal procedure in Limburg in the 18th and 19th century.* Congresvoordracht die volgens mededeling van de organisatoren in 1987 in de U.S.A. in een verzamelbundel wordt gepubliceerd.

J.C.G.M. Jansen, *Hebreeuwse versie van een voordracht, getiteld: De innoverende rol van de Joden in het economisch leven in Zuid-Limburg 1690-1820.* Verschijnt in *Studies on the History of Dutch Jewry*, vol. V, The Hebrew University of Jerusalem 1985. Vertraagd door het overlijden van de vertaler.

J.F.R. Philips, *Geschiedenis van de Tilburgse Akademische Economische Kring.* ± 100 pag.

J.C.J.M. Starmans, *Van vakwerkhuis tot systeembouwflat. Een geschiedenis van de Woningvereniging Brunssum.* ± 140 pag. Verschijnt in september 1987.

M. Kellens e.a., *Limburgs Biografisch Woordenboek*, dl. I. In 1981 en 1982 kon met steun van de Rijksdienst van de Arbeidsvoorziening en het Provinciaal Bestuur van Limburg, beide te Hasselt, worden gewerkt aan een initiatief van wijlen Dr L. Roppe, om de her en der verspreide biografische gegevens over vooraanstaande Limburgers bijeen te brengen en lacunes op te vullen. M. Kellens heeft in anderhalf jaar ongeveer 140 biografieën gereed gemaakt. In 1983 kon persklare kopij worden aangeleverd voor een eerste deel. Het onderzoek zelf moest echter om financiële redenen worden onderbroken. In 1984 zijn de werkzaamheden enige tijd voortgezet door mevrouw M. de Ruwe. In 1985 door J. Starmans en S. van Esser en in 1986 door J. Schols en H. Dorren. In 1987 zullen bestuur en redactie van Maaslandse Monografieën een beslissing nemen over de wijze van publicatie.

J.C.G.M. Jansen, *Naar een groene landbouwgeschiedenis.* Dr Ir L. Kempeers van de landbouwfaculteit te Leuven heeft ons enkele vragen voorgelegd omtrent technische aspecten van de landbouwgeschiedenis, die met hier aanwezig archiefmateriaal konden worden opgelost. Het bleek mogelijk op deze wijze inzicht te verkrijgen in de wijze, waarop in een gesloten landbouwsysteem wijzigingen in teelttechniek tot stand kwamen en door-

werkten. De interpretatie wordt in nauw overleg met landbouwingenieurs te Wageningen en Leuven getoetst.

W.J.M.J. Rutten, Volksgeneeskunde in sociaal-historisch perspectief. Limburg in het laatste kwart van de negentiende eeuw. Voordracht gehouden op een congres in Limbricht. 11 pag. Verschijnt in 1987 in *Volkskundig Mozaïek*.

Monetaire ontwikkelingen 1450-1790. Als grensgebied had Limburg te maken met talloze soorten munten. De verhoudingen tussen de geldsoorten wisselden voortdurend. Inflatie en deflatie hadden een wisselende intensiteit. Een bronnenuitgave met beknopte analyse van deze monetaire ontwikkeling in de Maassteden vormt een grondvoorwaarde voor talrijke sociale en economische onderzoeken in Limburg. Een groot deel van het materiaal is verzameld. Met Prof. H. van der Wee (Leuven), Prof. E. Cauwenberghe (Leuven) en Prof. F. Irsigler (Trier) werd afgesproken deze studie te coördineren met hun projecten betreffende België en het Rijnland. Vermoedelijk in 1987 zal het eerste deel over de muntslag in de Brabantse steden verschijnen. Kort daarna wordt deel 2 gepubliceerd, waarin opgenomen de door onze medewerker H.M. Janssen bewerkte gegevens betreffende de muntslag van Maastricht (1500-1632) en 's-Hertogenbosch.

Met een aantal onderzoeken zijn vorderingen gemaakt:

Graanprijzen in Venlo, Tongeren en St. Truiden, 1350-1867. Ter completering van de door J. Ruwet uitgegeven graanprijzen van Roermond en de door het Nederlands Agronomisch-Historisch Instituut te Groningen gepubliceerde graanprijzen van Maastricht werden de graanprijzen van drie andere Limburgse steden, Venlo, Tongeren en St. Truiden, verzameld en voor publicatie gereed gemaakt. Bron bewerkt en voor publicatie gereed. De inleiding zal worden afgewerkt zodra uitzicht op publicatie bestaat.

Geschiedenis van de landbouw in Limburg 1914-1975. Opdracht L.L.T.B. Ter afronding van de studies over de landbouw in Limburg wordt een boek over de geschiedenis van de Limburgse landbouw tussen 1900 en 1975 geschreven, waarin ook de grote veranderingen ten plattelande worden behandeld. Dit project is aangevat door Drs J.J.F. van den Boogard, met assistentie van Drs S. Minis en Drs R. van Drie. Van een aanzienlijk deel van het werk ligt een concept voor.

Verzet in Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog. Na het verschijnen van het zevende deel van L. de Jong's Geschiedenis van Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog is commotie ontstaan, omdat daarin het verzet in Limburg werd onderschat. In samenwerking met Prof. M. Buist (R.U. Groningen) is een onderzoeksopzet gemaakt. Nadat van diverse zijden financiële steun was toegezegd, kon Drs F. Cammaert deze studie per 1 september 1983 aanvatten. Afronding van dit zeer omvangrijke onderzoek kan pas in 1988 plaatsvinden.

Op verzoek van Gedeputeerde Staten verleent het Sociaal Historisch Centrum medewerking aan de uitvoering van het Woordenboek der Limburgse Dialecten. Daartoe is Dr H. Crompvoets te Meijel in dienst genomen. Hij is gedetacheerd bij het N.C.D.N. te Nijmegen. Hij zal in \pm 10 afleveringen het deel, handelend over niet-agrarische vakterminologieën voltooiën. De eerste publicaties in deze reeks zijn gereed. In 1987 hoopt hij samen met Drs H. van de Wijngaard de afleveringen over de mijnwerkerstaal en die betreffende het dialect van molenaar en stroopstoker te voltooiën. Publicatie in 1988.

Geschiedenis van het Beroepsonderwijs ten plattelande in de twintigste eeuw. De Vereniging voor Voortgezet Onderwijs in Limburg heeft in verband met haar jubileum in 1989 gevraagd om een geschiedenis van het landbouwonderwijs en het huishoudnijverheidsonderwijs in Limburg. In overleg met de Vereniging is eerst een gedegen onderzoeksprogram ontwikkeld. Bewerker J. van den Boogard.

Veertig jaar Culturele Raad Limburg. Een studie naar de betekenis van cultuurbevordering en cultuurpolitiek in Limburg 1945-1985. Opdracht uit te voeren door Ingrid H.M. Evers. Gereed voorjaar 1987.

Van Algemeen Ziekenhuis tot Academisch Ziekenhuis. Ontstaan, ontwikkeling en academisering van het Algemeen Ziekenhuis St. Annadal te Maastricht 1950-1986. Opdracht uit te voeren door W.J.M.J. Rutten en J.C.J.M. Starmans. Verschijnt voorjaar 1987.

De rol van een werkgeversorganisatie in de bouw, 1911-1986. 75 Jaar afdeling Mijnstreek van het Nederlands Verbond van Ondernemers in de Bouwnijverheid. Opdracht. Bewerker J.C.G.M. Jansen. Gereed voorjaar 1987.

L. Kreukels en J.C.G.M. Jansen, Van zand en grint. Studie over de interactie tussen grint- en zandwinning en milieubeheer in opdracht van Smals B.V., grint- en zandexploitatie-mij te Heerlen. Nagenoeg gereed.

Door de beide in 1986 aangetrokken A.I.O.-ers worden de volgende projecten uitgevoerd:

Mr F.J.M.G. Maenen, Bokkerijders in rechtshistorisch perspectief. Over de 18e eeuwse bendevoering in Limburg is heel veel geschreven, maar nauwelijks serieus bronnenonderzoek gedaan. Ook de wetenschappelijke vraagstelling staat gewoonlijk ver achter bij wat op dit vlak internationale standaard is. De auteur hoopt ten dele in deze lacunes te voorzien door de procesvoering nauwgezet te analyseren.

Drs H.P.M. Hillegers, Heerdgang in Zuidelijk Limburg. In het verleden was de beweiding van gronden door de veestapel aan heel wat voorwaarden gebonden. Juist daardoor had de heerdgang grote invloed op de flora in Limburg. Mede met het oog op de conservering van natuurmonumenten onderzoekt Hillegers de samenhang tussen bodemstructuur, veeteelt en flora.

Een tweetal nieuwe onderzoeken werd kort voor de jaarwisseling aangevat:

Het Provinciaal Bestuur van Limburg heeft medio november aan het S.H.C. opdracht verleend een inventariserend onderzoek te verrichten naar onroerende monumenten in Limburg van industrieel-archeologische aard. Gedegen onderzoeksplannen werden opgesteld, waarin de weg naar maatschappelijk relevante resultaten werd uitgestippeld. Het onderzoek wordt uitgevoerd door Drs J.C.J.M. Starmans en begeleid door een zeer deskundige commissie. Tegelijk werd aan het Mijnmuseum opgedragen een onderzoek te verrichten naar roerende industrieel-archeologische relictien. Met dit onderzoek is mevrouw M. Daru-Schoemann belast. De wetenschappelijke begeleiding van dit laatste onderzoek is aan het S.H.C. opgedragen. De beide onderzoekers werken zeer nauw samen.

Naar gelang de tijd toestaat, wordt voortgewerkt aan een tweetal omvangrijke studies:

De innoverende rol van de Joden in het economisch leven in Zuid-Limburg, 1690-1820. Onder deze titel hield J.C.G.M. Jansen een voordracht op het

symposium 'Geschiedenis en cultuur van de Joden in de Mediene' op 7 november 1984. De auteur wenst de tekst uit te werken tot een boek van beperkte omvang.

De Limburgse samenleving in 1815. Een statistisch overzicht. In 1815 heeft de kwartiermeester-generaal namens de Minister van Oorlog een nauwkeurig overzicht laten maken van allerlei sociale en economische gegevens betreffende de Provincie Limburg, omdat hij wilde weten waar in voorkomende gevallen troepen konden worden ingelegerd. Deze uitermate uitvoerige statistiek wordt thans voor publicatie gereed gemaakt. Het project staat onder leiding van de directeur. Hij wordt geassisteerd door de heer H.M Janssen (= 2e fase van het vroegere project Statistiek van Limburg 1750-1850 uit het onderzoeksplan 1980-1985). Transcriptie gereed.

Het is verheugend dat steeds weer aan studies met een internationaal karakter kan worden meegewerkt. Het Rijksbeleid betreffende het wetenschappelijk historisch onderzoek benadrukt sterk de noodzaak van een dergelijke samenwerking. Het Sociaal Historisch Centrum wil bij de uitwerking van dit beleid een rol blijven spelen.

WOORDENBOEK DER LIMBURGSE DIALECTEN

Aan de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde (N.C.D.N.) is sedert 1965 gewerkt aan de totstandkoming van een Woordenboek der Limburgse Dialecten. Het project omvat drie onderdelen: de agrarische vaktaal, de niet-agrarische vaktaal en de algemene woordenschat, die elk tien afleveringen zullen omvatten. De eerste aflevering uit het onderdeel agrarische vaktaal is in 1983 verschenen. Deze publicatie werd in 1984 gevolgd door de tweede aflevering. Van de andere delen was toen nog geen aflevering gereed. De bijzonder lange duur van het project heeft er toe geleid dat maatregelen zijn beraamd om de uitvoering te versnellen. Daartoe is een beroep gedaan op het Provinciaal Bestuur van Limburg. Gedeputeerde Staten besloten begin 1983 een arbeidsplaats te financieren op voorwaarde, dat deze medewerker werd aangesteld door het bestuur van het Sociaal Historisch Centrum en gedetacheerd bij de N.C.D.N. te Nijmegen, zodat gebruik kan worden gemaakt van de daar aanwezige vakkennis en ervaring. De door ons bestuur aangestelde medewerker zou de niet-agrarische vaktaal voor zijn rekening nemen. Tegelijk zou een door de universiteit van Nijmegen zelf te leveren medewerker zich bezighouden met de landbouwtaal. Een detacheringsovereenkomst werd tot stand gebracht. Terzelf-

dertijd werd een begeleidingscommissie ingesteld, bestaande uit Dr J. Tans, voorzitter, Prof. Dr J. Goossens en Dr J. Cajot als vertegenwoordigers van Belgisch-Limburg, Prof. Dr A. Weijnen, oud-directeur van de N.C.D.N., Prof. Dr A. Hagen, directeur N.C.D.N., Mr Drs P.W.J. Houben namens de Vereniging Veldeke en de directeur van het S.H.C.

De begeleidingscommissie kwam met de medewerker Dr J.H.G. Crompvoets overeen dat hij allereerst de vaktaal van bakker en slager zou aanvatten. Dit onderdeel was hem vertrouwd, omdat daarover al een aflevering van het Brabantse woordenboek gereed was. Al het materiaal voor deze aflevering was voorhanden. De aflevering is in 1984 gereed gekomen en ter beoordeling voorgelegd. In 1985 is een subsidie in de drukkosten aangevraagd, dat begin 1986 werd toegekend. Het boek verscheen in de herfst van dat jaar. Bij de presentatie van deze aflevering merkte de Commissaris van de Koningin in Limburg, Dr J. Kremers, op dat verdere versnelling gewenst was. Desgevraagd heeft het College van Gedeputeerde Staten eind 1986 fondsen gereserveerd om gedurende zes jaar een tweede medewerker aan te stellen.

In de loop van 1984 werd een aanvang gemaakt met het samenstellen van de aflevering over de taal, gebruikt door beoefenaren van beroepen die verband houden met de delfstofwinning, te weten de mijnwerker, de turfsteker en de ertsontginner. Vanwege zijn grote omvang is deze aflevering inmiddels gesplitst. Eind 1986 is de aflevering over turfsteker en ertsontginner in druk gegeven. Eind 1987 zal ook het deel over de mijnwerkersvaktaal gereed zijn. Bij de werkzaamheden aan deze aflevering ondervindt Dr Crompvoets veel steun van J. Busch, die geruime tijd als student-assistent aan hem was toegevoegd.

In het laatste kwartaal van 1985 kon dank zij de inzet van Drs H. van de Wijngaard een begin worden gemaakt met het bewerken van de vaktaal van brouwer, stroopstoker en molenaar. Ook deze aflevering moest worden gesplitst. Het onderdeel 'de molenaar' is medio 1987 gereed. Brouwer en stroopstoker zullen een jaar later zijn afgewikkeld. De voltooiing van deze aflevering wordt voorzien in 1987. Inmiddels zijn ernstige moeilijkheden gerezen met de verzameling van gegevens voor volgende afleveringen. Vanuit Belgisch-Limburg is de respons zeer onvoldoende. De Bestendige Deputatie van Limburg hoopt op korte termijn een oplossing voor dit probleem te bereiken.

Volgens de huidige planning zal het woordenboek kort voor de eeuwwisseling gereed zijn.

PROJECT BEHOUD EN BEVORDERING VAN BEROEPSKWALIFICATIES BIJ WERKLOZE HISTORICI

In september 1986 werd de directeur van het Sociaal Historisch Centrum benaderd over mogelijkheden de beroepskwalificaties van jonge historici die sedert geruime tijd werkloos waren, te stimuleren. Op korte termijn werd een project ontwikkeld dat stoelt op vier initiatieven:

1. Er dienen faciliteiten te komen om jonge onderzoekers langs geautomatiseerde weg databestanden te laten verwerken.
2. Er moet gelegenheid zijn doctoraalscripties om te werken tot publicabele teksten en nieuwe kortlopende onderzoeken door hen te laten verrichten.
3. Faciliteiten zijn nodig voor het publiceren van artikelen door jeugdige werklozen.
4. Het is gewenst een bijdrage te verstrekken in de kosten van publicatie van dissertaties, indien de promotie in een periode van werkloosheid plaatsvindt.

Dergelijke voorzieningen zullen er toe leiden dat werkloze historici hun kennisniveau tenminste handhaven en door grotere naamsbekendheid meer kansen krijgen op de arbeidsmarkt, zo wordt verhoopt.

De Minister van Onderwijs en Wetenschappen heeft dadelijk positief gereageerd op dit plan. Hij stelde via het Directoraat-Generaal Wetenschapsbeleid f 150.000,- beschikbaar om gedurende twee jaar in deze zin te experimenteren.

Bij jonge historici bleek grote behoefte te bestaan aan mogelijkheden zich ook tijdens werkloosheid met hun vak bezig te houden. Binnen enkele weken kon een half dozijn jonge onderzoekers aan het werk worden gezet. Twee jeugdige werklozen werden ingeschakeld bij de werkzaamheden aan het Limburgs Biografisch Woordenboek; een derde werkt aan een kwantitatief-historisch onderzoek over een textielonderneming; een vierde onderzoekt de persgeschiedenis in Staats-Brabant; een vijfde onderzoekt de relaties tussen Nederlands- en Belgisch-Limburg op cultureel terrein en een zesde de functie van een adellijk vrouwenstift in de middeleeuwen.

Een vijftal samenvattingen van scripties en artikelen werd ter publicatie aangeboden en door de redacties van vooraanstaande wetenschappelijke tijdschriften aanvaard. Zij zijn inmiddels voor subsidiëring in aanmerking gebracht. Van veel belang is ook dat het bedrijfsleven, de vakbeweging en de arbeidsmarktregulerende instanties zeer positief op het initiatief hebben gereageerd, zodat een grotere spin-off mag worden verwacht dan oorspronkelijk voorzien.

BIJZONDERE LEERSTOEL

Eind 1978 stelde de Commissaris der Koningin in de Provincie Limburg, Dr J. Kremers, tijdens een werkbezoek aan het Sociaal Historisch Centrum voor te streven naar een nauwe samenwerking tussen S.H.C. en Rijksuniversiteit Limburg, te beginnen met het instellen van een bijzondere leerstoel. Ondanks het feit dat allerwege veel medewerking werd verkregen, duurde het tot medio 1983 voordat de directeur van het instituut, Dr J.C.G.M. Jansen, tot bijzonder hoogleraar kon worden benoemd.

In het College van Toezicht werden door de Rijksuniversiteit Limburg benoemd Prof. Dr H. Philipsen en Prof. Dr P.J. Thung en door het Sociaal Historisch Centrum Dr G.C.P. Linssen en Prof. Dr A.M. van der Woude. Dit college stelt zich regelmatig op de hoogte van de activiteiten.

De bijzonder hoogleraar heeft ook in 1986 medewerking verleend aan het onderwijs. Blokboeken werden voorbereid rond het thema 'Foucault en het Structuralisme' en 'Geschiedenis van de Verzorgingsstaat'. Een ultieme wijziging in het curriculum, deed het laatstgenoemd blok kort voor het gereedkomen weer vervallen. Een aanbod voor keuze-onderwijs aan de medische faculteit rond het thema 'De vooruitgang van de medische wetenschap in de 19e eeuw' vond aftrek. Een drietal onderzoeksstages rond de themata 'Geschiedenis van de Gezondheidsvoorlichting en opvoeding' en 'Ontwikkelingen in het Kruiswerk na 1945' werd begeleid. Nieuwe stagemogelijkheden rond het thema 'Kostenexplosie in de Gezondheidszorg tussen 1953 en 1985' zijn aangeboden. Bestudering van deze themata vanuit gezondheidskundige optiek blijkt tot herformulering van gevestigde opvattingen te leiden.

Ten behoeve van meerdere faculteiten is inhoudsdeskundige ondersteuning gegeven, voornamelijk ten behoeve van onderzoeksprojecten. Een drietal promovendi van de bijzonder hoogleraar demonstreerde een grote tot zeer grote activiteit. Allereerst nadert een onderzoek naar Limburgse klokken zijn voltooiing, waarin het accent zal liggen op de techniek van het fabriceren van uurwerken in Limburg en het samengaan van metaalbewerking en klokkenbouw in Limburg tussen 1660 en 1820. Een studie, getiteld 'De Bokkenrijders in rechtshistorisch perspectief', handelt over de wijze, waarop het openbaar ministerie en de rechters in de late 18e eeuw reageerden op de vorming van criminele benden in Limburg. Co-promotor bij deze studie is Prof. Dr J.P. Balkema die als strafrechtgeleerde is verbonden aan de juridische faculteit van de R.L. Met veel elan is ook gewerkt aan een thema 'Heerdgang in Zuid-Limburg', waarbij de sociaal-economische en biologische implicaties van het weiden van vee op gemene gronden en schraal-

landen worden onderzocht. De promovendus stelt zich voor dit thema te behandelen langs geografische, economisch-historische en ecologisch-biologische weg. Het eerste deel van deze studie, omvattend de identificatie aan de hand van toponiemen van de bij de heerdgang betrokken gronden, is vrijwel voltooid. Thans wordt gewerkt aan concepten van het economisch-historisch gedeelte. Co-promotor is de Nijmeegse hoogleraar Prof. Dr V. Westhof.

Met een tweetal andere potentiële promovendi zijn eerste gesprekken gevoerd omtrent het verrichten van een dissertatieonderzoek. Deze gesprekken waren aan het einde van het verslagjaar nog niet zo ver gevorderd dat hier een uitvoeriger beschrijving kan worden gegeven.

De bijzonder hoogleraar had zitting in enkele promotiecommissies te Utrecht en Nijmegen. Hij verstrekt desgevraagd adviezen aan de K.N.A.W. over de opzet van een netwerk van A.I.O.-opleidingen.

In het kader van de stimulering van wetenschappelijk onderzoek door de bijzonder hoogleraar is ook gestreefd naar het realiseren van A.I.O.-plaatsen. Een voorstel onder de samenvattende titel 'Economische innovaties en hun sociale consequenties' een drietal projecten op te starten, waarbij naast het hiervoor al genoemde onderzoek over de Bokkenrijders, ook studies naar de textielnijverheid in Limburg tussen 1760 en 1815 en veranderingen in het consumptiepatroon en het consumptief gedrag in de 18e eeuw zijn opgenomen, werd door de Minister van Onderwijs en Wetenschappen voor bekostiging in aanmerking gebracht.

Op verzoek van de Commissie Algemene Wetenschappen is door de leerstoelhouder meegewerkt aan de voorbereiding van plannen tot verdere uitbouw van het historisch onderwijs aan de R.L. in nauwe samenwerking met de studierichtingen economie en recht. Bereikt werd dat een tweetal historici werd aangesteld en middelen beschikbaar kwamen voor het aanstellen van een drietal andere bij de faculteit der Algemene Wetenschappen i.o. Een rapport over de behoeften aan historisch onderwijs en onderzoek binnen de bestaande faculteiten en de mogelijkheden van meer specifiek historisch onderwijs en onderzoek in Maastricht verkreeg instemming.

BIBLIOTHEEK

Evenals in vorige jaren ging de bibliotheek in 1986 selectief te werk bij de collectievorming. De toevloed aan bibliotheekmateriaal was in 1986 ongeveer even groot als in het voorafgaande jaar. Zij besloeg 88 m' plankruimte. Van het Katholiek Documentatie Centrum te Leuven, het Economisch Technologisch Instituut Limburg te Maastricht, Laura en Vereniging te

Eijgelshoven alsmede uit de nalatenschap van mevrouw P.L.F. Janssen te Horst werden grote schenkingen verworven.

Door ontdebbling, het aanleggen van strenge selectiecriteria en het afstoten naar andere bibliotheken kon de feitelijke toename van het bestand worden gereduceerd tot 3,3%. De omvang van de bibliotheek is thans ongeveer 2.453 m'. De boeken beslaan \pm 345 m', de brochures 176 m', de statistische publicaties 136 m', de naslagwerken, bibliografieën en dergelijke 89 m'. Het overgrote deel, 1.707 m', komt voor rekening van de periodieken (tijdschriften, jaarverslagen, seriewerken en dergelijke). Door het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen is enkele jaren geleden gesteld dat de groei van de bibliotheekbestanden in Nederland dient te worden teruggebracht tot nul procent. Hoewel die doelstelling vanwege het karakter van onze bibliotheek, die een typische bewaarfunctie heeft, niet haalbaar is, wordt een beleid gevoerd dat erop is gericht ook bij het S.H.C. de groei van de bibliotheek te beperken. Daarom wordt bij de collectionering de nadruk gelegd op de z.g. grijze literatuur, waaronder publicaties worden verstaan die niet langs de gebruikelijke kanalen in de handel werden gebracht. Aan opvang van dergelijke publicaties is grote behoefte. Inmiddels is bereikt dat 83% van de aanwinsten betrekking heeft op deze zeldzame publicaties.

De samenwerking met de overige wetenschappelijke bibliotheken in Nederland vereiste de deelname van het S.H.C. aan de Gezamenlijke Geautomatiseerde Catalogus; als zodanig fungeert het Pica-samenwerkingsverband van de Koninklijke Bibliotheek en de bibliotheken van universiteiten en hogescholen. Doordat in 1982 zowel in personeel als in materieel opzicht de middelen werden verworven om aan het Pica-systeem deel te nemen, mocht een toetreding van het Sociaal Historisch Centrum op korte termijn worden verwacht. Om financiële en organisatorische redenen gaf ons bestuur de voorkeur aan een toetreding via de Rijksuniversiteit Limburg boven een zelfstandige aansluiting bij Pica, ook al bracht deze constructie enige vertraging met zich mee bij de uitvoering. Na intensief overleg tussen de bibliothecaris van de R.L., Dr J. van Dijk, en zijn plaatsvervanger, Drs J. Gilbert, kon in 1984 een overeenkomst tot bibliothecaire samenwerking tussen R.L. en S.H.C. worden afgesloten, die tot gevolg heeft gehad dat van medio 1985 af de titelbeschrijvingen via het Pica-systeem worden verricht. In 1986 konden ongeveer 3000 titels worden aangeleverd. Dit aantal zal de komende jaren oplopen tot ongeveer 5000 per jaar.

De verbetering van de toegankelijkheid van de bibliotheek van het S.H.C. die het gevolg was van de aansluiting bij Pica, heeft de gedachte doen rijzen onze bibliotheek in te schakelen in een op te zetten netwerk van bibliotheek-

voorzieningen in Limburg. Onder leiding van het Provinciaal Bestuur zijn studies verricht naar de mogelijkheden van een geïntegreerde documentatie van bibliotheekgoed in deze provincie. Het S.H.C. zal overigens pas in een latere fase in zo'n netwerk participeren. In het begin nemen alleen die bibliotheken deel waarvoor het Provinciaal Bestuur krachtens de Bibliothekwet verantwoordelijkheid draagt.

De omvang van het bibliotheekpersoneel bij het S.H.C. is relatief gering, zoals blijkt uit een vergelijking van de beheerskosten per aanwezige titel, die slechts een/derde bedragen van het landelijk gemiddelde. Het is evident dat zo'n groot verschil niet uitsluitend door lage huisvestingskosten kan zijn veroorzaakt. De bibliotheek kampt dan ook met een ernstig tekort aan menskracht.

Ondanks de bescheiden mogelijkheden is zorg gedragen voor een volwaardige wetenschappelijke bibliotheekorganisatie. Het bibliotheekbeheer wordt verzorgd door drie werkgroepen. De eerste, onder leiding van de bibliothecaresse mevrouw Drs E.C.M. Fleré, houdt zich bezig met de integratie van het catalogusapparaat en de systematische ontsluiting; de tweede, onder leiding van mevrouw H.H.M. Okrogelnik Nagornik, draagt zorg voor de uitleen en het verstrekken van inlichtingen; de derde, bestaande uit de dames M.E.J. Charpentier en M.H.H.E. Volkers, verzorgt de titelbeschrijving. Door deze organisatie was het mogelijk optimaal gebruik te maken van de hulp van stagiaires van de Bibliotheek- en Documentatieacademie te Sittard en van jeugdige werkloze vrijwilligers.

De aanwas kwam – zoals voorheen – hoofdzakelijk tot stand via schenking. De aankoop had betrekking op actuele publicaties, nodig voor het onderzoek. Hieronder volgt een overzicht van de van publicerende instellingen zelf ontvangen jaarverslagen, rapporten, nota's en dergelijke naar sectoren over de jaren 1984-1986.

	1984	1985	1986
volkshuisvesting	4	4	8
handel, nijverheid, bankwezen	21	22	26
arbeidszaken	4	3	6
overheid, incl. openbare nutsbedrijven	19	18	20
transport en vervoer	3	3	5
land- en tuinbouw	2	1	3
onderwijs, vorming	7	8	3
cultuur, recreatie	3	6	6
maatschappelijke dienstverlening en samenlevingsopbouw	3	4	7

gezondheidszorg	6	8	9
uitvoeringsorganen sociale wetgeving en verzekering	2	5	10
archiefdiensten en wetenschappelijke instellingen	47	37	42
vrouwenbeweging	3	1	3
pers en uitgeverijen	1	1	1

De geringe daling in enkele sectoren wordt mede veroorzaakt door het toenemend gebruik uit zuinigheidsoverwegingen slechts tweejaarlijkse verslagen te publiceren. Voor de lijst van schenkers zij verwezen naar bijlage I. Het bestuur dankt alle schenkers hartelijk voor hun bijdrage aan de opbouw van de bibliotheek.

ARCHIEF

Evenals in het voorafgaande jaar moesten in 1986 weer talrijke en soms omvangrijke archieven worden overgenomen. In totaal werden 16 archieven verworven met een totale omvang van 220 meter. Daarnaast kwamen tien aanvullingen op reeds aanwezige fondsen, tien meter omvattend. De historisch meest interessante fondsen die werden verworven, betroffen de archieven van Laura en Vereniging te Eijgelshoven (1898-1976), het Architectenkantoor Dingemans en de R.K. Vereniging Moederschapszorg te Heerlen (1910-1970). Per saldo steeg het aantal archieffondsen tot 384 met een gezamenlijke lengte van 3.030 strekkende meter.

In het verslagjaar zijn zeven archieven definitief toegankelijk gemaakt, waaronder enkele grote. Mevrouw Wijnands voltooide de toeganglijsten op de archieven van Pastoor Van Basten Batenburg te Steyl, Mevrouw A.M. Goossens-Postmes te Maastricht en de harmonie Concordia te Berg en Terblijt. De heer Wijnen werkte de inventaris van het L.O.Z.O.-archief definitief af; de heer Lousberg ordende de collecties, ontvangen van het Groene Kruis Maastricht en fa. Matthijssen te Weert. In januari-februari stelden alle archiefmedewerkers gezamenlijk een toeganglijst op het omvangrijke archief van Mgr Boymans samen. Een stagiair, M. Ackermans, zorgde voor een inventaris op het archief van de Algemene Nederlandse Bedrijfsbond in de Mijnindustrie (A.N.M.B.).

De overname en schoning van het tekeningenarchief van Laura, het archief Dingemans, de collectie Van Basten Batenburg en de Vroedvrouwenschool te Heerlen vergden om uiteenlopende redenen veel tijd.

De heer Mes vond desondanks gelegenheid voort te werken aan de ontslui-

ting van het archief van de Katholieke Arbeidersbeweging. Dit uitermate chaotisch overgedragen bestand had in het verleden al meermalen de aandacht van de archivaris. Nadat alle vreemde bestanden uit dit fonds waren verwijderd en afzonderlijk geordend, kon aan de beschrijving van het archief van de hoofdorganisatie worden gewerkt. Andere archiefmedewerkers begonnen met de ontsluiting van de fondsen, afkomstig van de Stichting Maatschappelijke Dienstverlening Venray e.o., het Groot Limburgs Toneel, Laura en Vereniging alsmede het familiearchief Corten te Geverik en de collectie Van der Grinten. De beide laatste fondsen zijn niet heel omvangrijk, maar uitermate gecompliceerd.

Goede voortgang is gemaakt met verbetering van de materiële verzorging van een aantal grote fondsen, dank zij de inzet van de heren D. Lousberg en G. Steijn. Vanzelfsprekend moest vanwege de verhuizing van delen van het archiefbezit naar de Andrieskapel meer aandacht aan de materiële toestand van de archieven worden besteed dan gewoonlijk.

Mevrouw Wijnands beheerde in goede samenwerking met de bibliotheek de studiezaal die druk werd bezocht. Zij begeleidde ook een aantal studenten en groepsprojecten van de Lerarenopleiding te Sittard.

De heer Wijnans verzorgde de uitleenadministratie. Nu voor restauraties steeds meer tekeningen worden opgevraagd, voor jubilea telkens weer uittreksels uit ledenadministraties nodig zijn, voor publicaties en tentoonstellingen herhaaldelijk foto's worden gezocht en schenkers vaker gegevens uit hun oud-archief nodig blijken te hebben, nemen ook de werkzaamheden, verbonden aan de uitleen, snel toe. Goede service dient echter het waarmerk van het instituut te blijven. Dat betekent dat ook aan kleine kwesties relatief veel tijd moet worden besteed.

De heer Mes begeleidde de druk van het archiefoverzicht, dat tien jaar na de publicatie van het vorige overzicht in 1974 gereed kwam. Het bestuur is de Rijksarchivaris in Limburg zeer erkentelijk dat hij ons de mogelijkheid bood op deze wijze de verzamelingen onder de aandacht te brengen. Een heel bijzondere presentatie van het archiefbezit vond in juli-augustus plaats toen een tentoonstelling werd gehouden rond de activiteiten van het G.L.T. Drs Van den Boogard en Mevrouw Wijnands verleenden er hun medewerking aan. Ook bij de tentoonstelling 'Petje AF' van het F.N.V. in Utrecht werd het instituut gepresenteerd.

De Limburgse overheidsarchivarissen en de archivaris van het Sociaal Historisch Centrum kwamen in 1984 overeen enige lijn te brengen in het acquisitiebeleid en te proberen tot een taakafbakening te komen. Hun voorstellen werden voorlopig door ons bestuur aanvaard om bij wijze van experiment ervaring op te doen. Evenwel, de taakverdeling is nog slechts

summier geregeld. Aan de hand van een evaluatie van het experiment kan bijstelling plaatsvinden.

DOCUMENTATIE

Door de jaren heen is er een steeds groter wordende hoeveelheid documentatie verzameld die noch tot het archief noch tot de bibliotheek kan worden gerekend. Een toenemende vraag naar juist dit materiaal noopte tot extra aandacht aan de verzorging van deze collecties. Van de pamfletten is een trefwoordenlijst samengesteld. Het ordeningssysteem kan naar believen worden aangepast. De vele vaandels zijn beschreven en in een aparte ruimte opgeborgen. Ons bestuur heeft met vreugde vastgesteld, dat Gedeputeerde Staten het op prijs stellen deze collectie, die van museale aard is, te zijner tijd in het Museum voor Volkscultuur te Limbricht onder te brengen. Een provinciale voorziening voor de bewaring van textiel, dat met zoveel specifieke zorgen moet worden omgeven, zal een passende oplossing bieden. Verder is de verzorging van het beeldmateriaal verbeterd. Alle foto's, affiches, albums en films zijn zorgvuldig geconserveerd. Doordat ook in 1986 in het kader van een der sociale regelingen een fotograaf ter beschikking stond, konden plannen worden beraamd om van oude foto's contactafdrukken te maken zodat de originelen bij gebruik niet langer worden beschadigd. De beschrijving van deze collectie is aangevat. De 8500 foto's worden geleidelijk middels steekkaarten toegankelijk gemaakt en beschreven. Op de kaart, waarop een beschrijving van de foto staat, wordt een afdruk in klein formaat geplakt, op grond waarvan onderzoekers hun selectie uit het fotomateriaal kunnen bepalen. De heer A. Bleeser werkt gestaag aan dit project verder.

JAARBOEK

De Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg verheugen zich in een grote belangstelling. Hoewel een aantal geïnteresseerden vanwege de moeilijke economische omstandigheden zijn abonnement moest opzeggen, nam het aantal contribuanten dank zij een aantal spontane meldingen toch slechts met een tiental af. Een zestigtal abonnees is afkomstig uit het buitenland. Door het vrijwel gelijkblijvend aantal lezers kon de oplage op 1350 worden gehandhaafd. Aan het einde van 1986 was van het XXXIe deel van de Studies nog slechts een beperkt aantal exemplaren in voorraad. In dit deel waren twee artikelen opgenomen.

Jos Goltstein, Het ontstaan van het Limburgs chauvinisme in Sittard;

J.C.G.M. Jansen, Strafrechtspraak en Joden in Limburg in de 18e en vroege 19e eeuw.

Aan het Jaarboek werd toegevoegd een literatuuroverzicht, alsmede het Jaarverslag 1985 van het Sociaal Historisch Centrum. Het Jaarboek werd typografisch verzorgd en uitgegeven door Van Gorcum te Assen. De omvang was 182 pagina's. De druk werd door inschakeling van een tekstverwerker versneld.

MAASLANDSE MONOGRAFIEËN

De activiteiten van de Stichting Maaslandse Monografieën waren zoals gebruikelijk aanzienlijk. In de reeksen, die door deze Stichting worden uitgegeven, verschenen drie delen. De belangstelling voor de uitgaven bleef constant. Het aantal vaste afnemers beliep 1350. In de reeks Maaslandse Monografieën verscheen in juni als deel 42:

L.H.M. Kreukels, Mijnaarheid: volgzzaamheid en strijdbaarheid. Geschiedenis van de arbeidsverhoudingen in de Nederlandse steenkolenmijnen, 1900-1940. Assen 1986, XLVI + 600 pag.

In deze geruchtmakende dissertatie schetst de auteur een beeld van de arbeidsvoorwaarden in de Nederlandse mijnen.

In oktober verscheen deel 43:

E. Lavigne, Kroniek van de Abdij van Sint-Truiden. Vertaling van de Gesta Abbatum Trudonensium, deel I, 628-1138. Assen 1986, VI + 272 pag.

De zeer uitvoerige kroniek van de Abdij van Sint-Truiden werd tot op heden bij historisch onderzoek verwaarloosd, omdat de tekst uitsluitend in literair hoogstaand, maar weerbarstig Middeleeuws Latijn beschikbaar was.

In november verscheen als deel 44:

J.L.H. Hartmann, De reconstructie van een Middeleeuws landschap. Nederzettingsgeschiedenis en instellingen van de heerlijkheden Breust en Eijsden bij Maastricht (10e-19e eeuw). Assen 1986, XIV + 376 pag., kaartband.

De schrijver weet met gebruikmaking van de modernste technieken en een historisch-geografische methode die hij zelf verbeterde, de totstandkoming van nederzettingen in het meest zuid-westelijk deel van Limburg te reconstrueren.

De samenstelling van het Bestuur, de Redactie en de Raad van Advies onderging enkele wijzigingen. Prof. Dr H. de Schepper trad toe tot de Raad van Advies. Mr H.J.J.M. van der Bruggen volgde Drs J.H.A.E. Cornips op in het Bestuur. Dr J.F.R. Philips verliet na vele jaren intensieve medewer-

king de Redactie. Met hem nam de Stichting afscheid van een van zijn meest actieve grondleggers en jarenlange secretaris. De Raad van Advies vergaderde eenmaal, Bestuur en Redactie driemaal.

De dames M. Mommers-Bakker en E. Muyres-Schilder verwierven zich ook dit jaar bijzondere verdiensten door alle manuscripten persklaar te maken en de proeven te controleren. Door de omvang van enkele publicaties was hun taak extra zwaar. Mede dank zij de administratieve hulp, verstrekt door de heer N. Soeters, verliep de afwerking der activiteiten vlot en was de verkoop van publicaties bevredigend.

DIENSTEN EN INLICHTINGEN

Er wordt steeds frequenter gebruik gemaakt van de diensten van het Centrum. Speciaal de faciliteiten van de studiezaal en de bibliotheek worden gewaardeerd. Het aantal bezoekers wordt in onderstaande tabel gespecificeerd.

Jaar	Aantal bezoekers
1982	204
1983	214
1984	280
1985	277
1986	296

Deze cijfers zijn ontleend aan de bezoekersadministratie in de studiezaal en aan gegevens van de bibliotheek. Telefonische en schriftelijke informatie zijn daarin niet begrepen.

De bezoekers komen de laatste jaren vaker terug. De frequentie, die in 1976 en 1977 nog slechts twee bedroeg, nam sedert 1978-1979 toe tot vier bezoeken per gebruiker. Sedert 1984 is het op vijf bezoeken per gebruiker gekomen. De begeleiding vergt daardoor meer tijd en inspanning dan voorheen. De bibliotheekmedewerkers geven aan bezoekers adviezen omtrent beschikbare literatuur. In de studiezaal is continu een toezichhoudend ambtenaar aanwezig. Het is daarom verheugend dat mevrouw M. Wijnands-Van Someren haar archivalische werkzaamheden weet te combineren met deze dienstverlening. Zij is in staat wetenschappelijke vragen snel te vertalen naar de aanwezige documentatie. Mede daardoor kon de dienstverlening in de studiezaal op het gebruikelijke hoge niveau worden gehandhaafd.

In overleg met het personeel is een rooster van werktijden opgesteld,

waardoor het mogelijk is de studiezaal van maandag tot vrijdag ononderbroken open te stellen van negen uur in de ochtend tot vijf uur in de namiddag. Deze vorm van dienstverlening is vooral van belang voor bezoekers, die een lange reis moeten maken, ongeveer de helft van het totale aantal. Overigens is het verheugend dat het aantal incidentele bezoekers afneemt ten gunste van de groep, die hier langere tijd onderzoek doet. Een direct gevolg van deze verandering is immers dat het gebruik van de archieven intensiever wordt. De wetenschappelijke betekenis van het verrichte onderzoek neemt toe. De gebruikers maken zowel gebruik van bibliotheekgoed, dat kan worden geleend, als van uniek archiefmateriaal, waarvoor een langdurig verblijf in Maastricht nodig is. Diverse studenten maken grote kosten voor een langdurig onderzoek in Maastricht, ver van de universiteitsstad, waar zij studies volgen. Ook daaruit blijkt de stijgende belangstelling voor het hier bewaarde materiaal.

De gebruikersgroep kan in een aantal categorieën worden onderscheiden.

	1984	1985	1986
studenten en medewerkers van universiteiten	98	101	99
studenten en medewerkers van hogescholen	76	83	103
andere instellingen van onderwijs	39	21	21
instellingen en bedrijven	38	41	42
privé-belangstellenden	29	30	32
onbekend	—	1	—
totaal	280	277	297

De samenstelling van de gebruikersgroep heeft de laatste jaren enige wijziging ondergaan ten gevolge van de uitbouw van de studierichting geschiedenis aan de Nieuwe Lerarenopleiding te Sittard en de universiteit te Maastricht. Drie/vierde van de bezoekers is studerend aan een of andere instelling van onderwijs. Onder hen overweegt sterk de groep die zich voorbereidt op universitaire examens of examens aan instellingen van hoger beroepsonderwijs. Het aandeel van de 'liefhebbers' blijft stabiel op 10%. De groep die namens een bedrijf of instelling een bezoek aan het instituut brengt, vertoont eenzelfde beeld. Het volgende overzicht geeft de gebruikersgroep naar woonplaats.

	1984	1985	1986
Maastricht	76	71	67
overig Limburg	113	120	132
overig Nederland	82	81	90
buitenland	9	5	8
totaal	<hr/> 280	<hr/> 277	<hr/> 297

De categorie studenten en medewerkers van universiteiten, hogescholen en M.O.-opleidingen maakt ongetwijfeld het meest intensief gebruik van onze diensten. Veelal bereiden zij een scriptie of dissertatie voor. Het leek derhalve zinvol speciaal voor deze categorie de herkomst en het studievak na te gaan. Behoudens de T.H. Twente waren alle Nederlandse instellingen van wetenschappelijk onderwijs vertegenwoordigd. Vanuit België kwamen studerende van de Katholieke Universiteit te Leuven, de Vrije Universiteit te Brussel en de Universitaire instellingen in Diepenbeek. De Technische Hochschule uit Aken leverde enkele bezoekers. De diverse instellingen voor hoger beroepsonderwijs leverden 93 bezoekers, afkomstig van lerarenopleidingen te Sittard, Tilburg, Groningen, Nijmegen en Amsterdam.

Een aanzienlijk deel van de gebruikers, afkomstig uit de sector van het H.B.O. en wetenschappelijk onderwijs, studeerde geschiedenis. Naast historici kwamen nog geografen, kunsthistorici, juristen, andragogen, economen, bouwkundigen, sociologen, theologen, ingenieurs, landbouwkundigen, cultureel antropologen, biologen en gezondheidskundigen.

De onderwerpen, waarover gegevens werden gezocht, vertonen veel spreiding. De eenzijdige oriëntatie op de mijnbouw, de herstructurering van Limburg en de daarmee samenhangende sociale problematiek, die kenmerkend was voor de jaren zeventig, neemt af. Thans overwegen onderzoeken, waarin de eerste helft van de twintigste eeuw aan de orde komt. Speciaal de belangstelling voor volkshuisvesting, verkeer en vervoer, industrialisatie en vormen van nijverheid, neemt toe. Onderstaande tabel geeft daar een gespecificeerd overzicht van.

	1984	1985	1986
vakbeweging	20	17	20
arbeidsvoorwaarden	16	19	14
onderwijs, pers, vorming, jeugd	17	10	16
emancipatie van bevolkingsgroepen	7	9	10
gezondheidszorg	24	12	14
arbeidsmarkt	11	11	6
overige sociale geschiedenis	20	25	6
geschiedenis van de mijnindustrie	15	15	16
overig bedrijfsleven	13	18	22
industrialisatie en herstructurering Zuid-Limburg	11	12	10
handel en prijzen	4	5	6
landbouw en ambacht	8	6	18
industriële archeologie	8	4	10
verkeer en vervoer	7	16	10
volkshuisvesting en ruimtelijke ordening	8	18	12
politieke partijen en stromingen	6	15	22
verzet tijdens de tweede wereldoorlog	4	5	14
kunst en cultuur	14	8	20
biografie en genealogie	4	6	16
historische geografie	3	9	8
kerkgeschiedenis	10	7	7
lokale geschiedenis	15	14	7
historische demografie	8	6	2
natuur en milieu	4	4	3
algemene onderwerpen	10	6	3
onbekend	10	6	3

In het verslagjaar heeft het Centrum een exemplaar ontvangen van een tiental scripties:

De publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie in de Nederlandse steenkolenmijnindustrie / Math Akkermans. – Nuth : [s.n.], 1986. – IV, 126 p. : ill. ; 30 cm

Doctoraalscriptie universiteit Amsterdam. – Met lit. opg.

Der Deutsche Weg / L. Bongaarts. – [Utrecht] : [s.n.], [ca.1984]. – 87 p. ; 30 cm

Doctoraalscriptie Utrecht. – Met lit. opg. – index.

De gewenning aan het koninkrijk : de integratie van het Hertogdom Limburg in het Koninkrijk der Nederlanden, 1815-1867 / M.G.H. Derks. – Ubach over Worms : [M.G.H. Derks], 1986. – 98 p. : ill. ; 30 cm
Scriptie Geschiedenis MO-II Tilburg. – Met lit.opg.

De Tweede Kamerverkiezing van juni 1909 in het district Gulpen / J.G.M. Dorren. – Maastricht : [J.G.M. Dorren] ; Sittard : Katholieke Leergangen, 1986. – 45 bl. ; 30 cm
Scriptie Geschiedenis MO Sittard. – Lit.opg.

De pogingen van de directie van de Willem-Sophia mijn tussen 1966 en 1970 tot het creëren van vervangende werkgelegenheid / A.J.A. Erven. – [Sittard] : [s.n.], 1986. – II, 50 p. ; 30 cm
Scriptie M.O.-B te Sittard. – Met lit.opg.

Schutterijen op het Limburgse platteland in de 16e, 17e en 18e eeuw : een cultureel fenomeen / J.G.W.M. Gerits. – Spaubeek : [s.n.], 1986. – 112 bl. : ill. ; 30 cm
Doctoraalscriptie Nijmegen. – Met lit. opg.

De plaatselijke gezondheidscommissie te Maastricht (1873-1902) / Wil Knipschild. – Maastricht : [Wil Knipschild], 1986. – 50 p. ; 30 cm
Scriptie Geschiedenis MO-B Sittard. – Met lit. opg.

De sociaal-economische denkbeelden van Jan Hendrik Wijnen (1838- 1909) / Jos Schols. – Bunde : [Jos Schols], 1986. – 31 bl. ; 30 cm
Scriptie M.O.-geschiedenis Sittard. – Met lit. opg.

Bijdrage tot de geschiedenis van de emancipatie der Joden in de stad Groningen, 1796 tot het midden der negentiende eeuw / E. Schut. – Groningen : [s.n.], 1985. – 120 bl. : ill. ; 30 cm
Doctoraalscriptie Groningen RU. – Met lit. opg.

De Limburgse mijnen en hun mijnwerkers 1900-1939 : de opbouw van een stabiel arbeidersbestand / G.C.M. Vromen. – Leiden : [s.n.], 1986. – 99 bl. : ill. ; 30 cm
Doctoraalscriptie Leiden. – Met lit. opg.

Het was verheugend dat opnieuw een aantal onderzoekers bereid bleek het resultaat van hun onderzoek hier te deponeren. De aanwezigheid van een

groot aantal scripties voorkomt het herhalen van hetzelfde onderzoek door studenten van verschillende wetenschappelijke instellingen. Dit verschijnsel nam in de jaren zeventig, parallel met de explosieve groei van het aantal studenten bij de opleidingsinstituten, nogal toe.

BESLUIT

Het jaar 1986 was voor het Sociaal Historisch Centrum voorspoedig. Er werden veel resultaten bereikt. Het aantal publicaties van medewerkers en de vraag naar begeleiding was zeer aanzienlijk.

Ook landelijk neemt het besef toe dat een regionaal historisch instituut een belangrijke plaats kan innemen in het geheel van het historisch onderzoek in Nederland.

In een extern onderzoek naar de inspanningen in Nederland, geleverd op het terrein van de sociale en economische geschiedenis, heette het: 'Regionaal historisch onderzoek wordt belangrijker. Was dergelijk onderzoek vroeger vooral beperkt tot amateur-historici, momenteel is de belangstelling hiervoor van de professionele historicus groeiende. Een goed voorbeeld van een als belangrijk aangemerkt regionaal historisch onderzoekcentrum is in Maastricht te vinden. Dit Centrum werkt ook 'over de grenzen' heen aan onderzoeksprojecten die allerwegen als relevant worden beschouwd'.

Velen in Limburg en daarbuiten waren bereid het instituut in deze tijd van bezuinigingen financieel te steunen. Dank zij hun inspanningen kon het jaar ook in materieel opzicht bevredigend worden genoemd. Graag spreekt het bestuur daarvoor zijn dank uit.

BIJLAGE I
SCHENKERS VAN BIBLIOTHEEKGOED IN 1986

Katholiek Documentatie- en Onderzoekcentrum (KADOC)	Leuven (B)
RABO-Bank Nederland	Eindhoven
N.V. Laura & Vereeniging	Eygelshoven
Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds (ABP)	Heerlen
Nederlands Christelijk Instituut voor Volkshuisvesting (NCIV)	Heerlen
Culturele Raad Limburg	Maastricht
Economisch Technologisch Instituut Limburg (ETIL)	Maastricht
Provinciaal Bestuur van Limburg	Maastricht
Medisch- en Maatschappelijk Informatiecentrum van de Rijksuniversiteit Limburg	Maastricht
Bibliotheek Rijksuniversiteit Limburg	Maastricht
Stichting Historische Reeks Maastricht	Maastricht
Archief en Bibliotheek Bisdom Roermond	Roermond
Waterschap Zuiveringschap Limburg	Roermond
Limburgse Groene Kruis	Sittard
Mevrouw T. Crijns-Crijns	Geleen
A.P. Dalm	Heerlen
Mr P.M.M.C. Palmen	Heerlen
(Uit nalatenschap van) mejuffrouw P.L.F. Janssen	Horst
Drs J.C.A. Bastiaansen	Maasbree
Pater Dr Remigius Dieteren O.F.M.	Maastricht
Mevrouw J. Gielen-Drehmanns	Maastricht
(Uit nalatenschap van) H. Loontjens	Maastricht
Mr P. Pluymakers	Maastricht
Dr G.H.A. Venner	Maastricht
J.J. Cortenraad	Meerssen
(Uit nalatenschap van) Dr P.J.B. Coenen	Roermond
Mevrouw M.L.D. Knapen Ueberbach	Roermond
R.J.A. Kicken	Schimmert
Mejuffrouw J. van Basten Batenburg	Sittard
Pastoor M. van Basten Batenburg	Steijl/Tegelen

BIJLAGE II
LIJST VAN AANWINSTEN VAN ARCHIEVEN 1986

940	Fam. Corten, Beek-Geverik,	2 pakdozen
941	Dr H. Schure, Maastricht,	3 m
942	G.M. de Heus, Houthem-Valkenburg, 1973-1982,	2 dozen
943	Fonds voor Sociale Belangen van de Vereniging Ons Limburg, 1965-1984, Adviescommissie voor de Woningbouw in de Mijnstreek 1948-1950, Stichting Bevordering eigen woningbezit Limburg (voorheen Stichting Sociale Woningbouw) 1963-1969, Stichting Bemiddelend Orgaan Limburg 1956-1968, Diocesane Centrale voor Bejaardenzorg Bisdom Roermond 1954-1972, (na 1965 Limburgse Centrale voor Bejaardenwerk),	2,5 m
944	Ned. Verbond van Ondernemers in Bouwnijverheid, afd. Mijnstreek,	ca. 3,5 m
945	Dr P.J.B. Coenen, Roermond, 1940-1986,	4 m
946	Mevrouw M.A. Goossens-Postmes, Maastricht, 1969-1985,	0,5 m
947	Deken J.Th. Joosten, Echt (preken e.d.),	3 dozen
948	Katholiek Vrouwengilde, afd. Geleen, (mevrouw T. Crijns, Geleen)	1 omslag
949	Harmonie Concordia, Berg en Terblijt,	0,5 m
950	N.V. Laura en Vereeniging,	100 m
951	Regionale Federatie Kindercentra Oostelijk Mijngedebied,	3 dozen
952	Architecten Dingemans, Maastricht,	35 m

953	Dr H.P.M. Litjens, Roermond	}	10 m
954	Stichting Samenlevingsopbouw Oostelijk Mijng gebied,
Heerlen		
955	Mejuffrouw J. van Basten Batenburg, Sittard		
956	Pastoor M.A.R. van Basten Batenburg, Steyl		
957	R.K. Vereniging Moederschapszorg (Vroedvrouwenschool), Heer-
len, 1910-1970,		65 m

Aanvullingen

A. Tyndall
 Fa. Matthijssen, Weert
 Prov. Bureau Welzijnsplanning
 Mr Stan Smeets, Weert
 RIM, Venray
 UBLHP, Heerlen

Diversen:

- Fotokopie:* Cahier W.A.F. Janssen over bevrijding Maastricht (afk. van mevrouw Janssen-Tacken, Horst-Meterik)
- Dokumentatie:* Afk. van De Limburger, grote collectie biografieën (kranteknipsels)
- Fotokopie:* rekeningenboek timmerman Pieter Kerkhoffs, Grootgenhout, 1879-1881

BESTUUR SOCIAAL HISTORISCH CENTRUM VOOR LIMBURG

DAGELIJKS BESTUUR

DR G.C.P. LINSSEN, voorzitter (1973)	Roermond
DR REMIGIUS DIETEREN OFM, secretaris (1949)	Maastricht
DRS J.J.C. HUYBEN, penningmeester (1980)	Kessenich (B)
MR P.M.M.C. PALMEN (1968)	Heerlen
DRS J.H.M. WIELAND (1979)	Valkenburg aan de Geul

ALGEMEEN BESTUUR

DRS J.C.A. BASTIAANSEN (1985)	Maasbree
MR N.W.J.G. BRONZWAER (1980)	Weert
MR J.H.J. DANIËLS (1985)	Roermond
M. DEBATS (1972)	Maastricht
TH. HOOFWIJK (1986)	Roermond
DRS A.J. HUTSCHEMAEKERS (1953)	Roermond
DRS J.W. JANSEN (1985)	Maastricht
MEVR. P.G. LÁZÁR-SCHILTHUIS (1983)	Maastricht
L.J. LUCASSEN (1975)	Meijel
DRS B.C.M.E. NIESSEN (1979)	Maastricht
MR H.J.J.M. ODERKERK (1985)	Venlo
DRS H.R. VAN OMMEREN (1972)	Maastricht
IR A. PEETERS (1986)	Maastricht
DR J.F.R. PHILIPS (1983)	Maastricht
DR IR J. STUFFKEN (1973)	Heerlen
J. THEUWIS (1984)	Hasselt (B)
DRS P.C. TIELROOIJ (1967)	Sittard
J.M. WEIJERS (1952)	Heerlen
DRS TH. WÖLTGENS (1984)	Kerkrade
PROF. DR A.M. VAN DER WOUDE (1979)	Wageningen

BEGUNSTIGERS EN CONTRIBUANTEN

Gemeenten

Gemeentebestuur Baexem (1973)	Baexem
Gemeentebestuur Beek (1950)	Beek
Gemeentebestuur Beesel (1951)	Beesel
Gemeentebestuur Born (1961)	Born
Gemeentebestuur Brunssum (1951)	Brunssum
Gemeentebestuur Echt (1957)	Echt
Gemeentebestuur Eijsden (1950)	Eijsden
Gemeentebestuur Gennep (1961)	Gennep
Gemeentebestuur Grathem (1977)	Grathem
Gemeentebestuur Heerlen (1950)	Heerlen
Gemeentebestuur Heythuysen (1977)	Heythuysen
Gemeentebestuur Horst (1961)	Horst
Gemeentebestuur Hunsel (1976)	Hunsel
Gemeentebestuur Kerkrade (1952)	Kerkrade
Gemeentebestuur Kessel (1962)	Kessel
Gemeentebestuur Maasbracht (1954)	Maasbracht
Gemeentebestuur Maastricht (1950)	Maastricht
Gemeentebestuur Margraten (1976)	Margraten
Gemeentebestuur Meerlo-Wanssum (1952)	Meerlo-Wanssum
Gemeentebestuur Meerssen (1951)	Meerssen
Gemeentebestuur Meijel (1956)	Meijel
Gemeentebestuur Onderbanken (1951)	Onderbanken
Gemeentebestuur Posterholt (1976)	Posterholt
Gemeentebestuur Roermond (1951)	Roermond
Gemeentebestuur Roggel (1972)	Roggel
Gemeentebestuur Simpelveld (1951)	Simpelveld
Gemeentebestuur Sittard (1951)	Sittard
Gemeentebestuur Stein (1951)	Stein
Gemeentebestuur Swalmen (1950)	Swalmen
Gemeentebestuur Tegelen (1977)	Tegelen
Gemeentebestuur Thorn (1976)	Thorn
Gemeentebestuur Vaals (1950)	Vaals
Gemeentebestuur Valkenburg aan de Geul (1953)	Valkenburg aan de Geul
Gemeentebestuur Venray (1956)	Venray
Gemeentebestuur Voerendaal (1951)	Voerendaal
Gemeentebestuur Wittem (1972)	Witem

Bedrijven

Aannemersbedrijf Jongen B.V. (1978)	Schaesberg
Aannemersbedrijf Sondermeijer B.V. (1985)	St. Odiliënberg
Aannemersbedrijf Gebr. Theunissen C.V. (1982)	Maastricht
Aannemingsbedrijf J. Geraedts en Zonen B.V. (1978)	Swalmen
Akzo Chemie Nederland B.V. (1959)	Herkenbosch

Algemene Bank Nederland N.V. (1958)	Maastricht
Amro-Bank N.V. (1958)	Maastricht
Amro-Bank N.V. (1961)	Venlo
Ankersmit Holding B.V. (1978)	Maastricht
Architectenbureau Schinkel-Benning B.V. (1974)	Sittard
Bakker, Versteegh en Co. Accountants (1974)	Maastricht
Bates-Cepro B.V. (1958)	Maastricht
Bierbrouwerij 'De Leeuw' B.V. (1957)	Valkenburg aan de Geul
Boekhandel 'Veldeke' (1961)	Maastricht
Boekhandel Winants (1975)	Heerlen
Bouw- en Aannemings Mij. Laudy B.V. (1966)	Sittard
Bouwmaatschappij Gebr. Janssen B.V. (1962)	Venray
Brouwerij 'De Ridder' B.V. (1957)	Maastricht
Credit Lyonnais Bank Nederland (1978)	Maastricht
Dassen Electrotechniek B.V. (1978)	Stein
D.S.M. (1978)	Heerlen
Eerste Nederlandse Cement Industrie N.V. (1951)	Maastricht
Elisastichting (1961)	Venlo
Gorcum-Zuid, Van (1983)	Maastricht
Gulpener Bierbrouwerij, Distilleerderij en Aziëfabriek B.V. (1961)	Gulpen
Hahmes C.V., Fa. P. (1949)	Maastricht
Hepworth-N.G.I. B.V. (1978)	Belfeld
Hobru Hoensbroek B.V. (1978)	Hoensbroek
Holthuis B.V. (1986)	Venlo
Hostellerie 'De Hamert' B.V. (1979)	Wellerlooi
Industriemaatschappij J.C. Bamford (N.W.E.) N.V. (1978)	Meerssen
Koninklijke Brand's Bierbrouwerij B.V. (1961)	Wijlre
Koninklijke Nederlandse Papierfabrieken N.V. (1949)	Maastricht
Koninklijke Sphinx N.V. (1961)	Maastricht
Laura, Stichting Jubileumfonds (1978)	Eijgelsheven
Limburgse Kaarsenfabriek C.V., Van deWeyer en Zn. (1958)	Maastricht
Limburgse Maatschappij voor Gasdistributie Limagas N.V. (1958)	Nieuwenhagen
Machinefabriek & IJzergieterij P. Konings B.V. (1949)	Swalmen
Maison Louis Kledingmagazijnen N.V. (1958)	Maastricht
Mora Snacks B.V. (1978)	Maastricht
'Mosa' B.V. (1949)	Maastricht
Muyres Algemene Bouw B.V., Marcel (1959)	Sittard
Pieters-Dortu N.V. (1958)	Heerlen
Provinciale Limburgse Electriciteits Maatschappij N.V. (1949)	Maastricht
Rabobanken in de regio Roermond (1970)	Roermond
Roosmalen's Transport en Handel Mij. B.V., Van (1961)	Maastricht
Sekisui Alveo B.V. (1978)	Roermond
Solvay Chemie B.V. (1950)	Roermond
Teewen B.V. (1958)	Tegelen
Trefilarbed Bouwstaal Roermond B.V. (1978)	Roermond

Tummers-Cremers Installatiebedrijven B.V. (1987)	Roermond
Verenigd Streekvervoer Limburg (1958)	Heerlen
Verenigde Spaarbank N.V. (1958)	Maastricht
Verfindustrie Jac Eyck B.V. (1978)	Heerlen
Visser's Wegenbouw- en Aannemingsbedrijf C.V. (1961)	Drunen
Volvo Car Productie Born B.V. (1969)	Born
Waterleiding Mij. Limburg N.V. (1958)	Maastricht
Wolf en Hertzdahl Beheer B.V. (1958)	Maastricht
Zinkwit Nederland B.V. (1953)	Eijsden
Zuid Nederlandse Aannemers Vereniging (1979)	Heeze
Zuid-Ooster Autobusdiensten N.V. (1978)	Gennep

Organisaties en instellingen

Algemeen Rijksarchief (1972)	's Gravenhage
Alphonsianum Paters Redemptoristen (1959)	Wittem
Bernardinuscollege (1987)	Heerlen
Bisdóm Roermond (1949)	Roermond
Bisschoppelijk College (1958)	Sittard
Bisschoppelijk College voor Atheneum en HAVO (1978)	Echt
Buro voor Stedebouw Maastricht	
Hoën-Ubachs-Roomans B.V. (1970)	Maastricht
College 'Sancta Maria' (1977)	Kerkrade
'Collegium Carolinum' der Paters	Valkenburg
Oblaten (1961)	aan de Geul
Culturele Raad Limburg (1959)	Maastricht
Depot van Nederlandse Publikaties K.B. (1976)	's Gravenhage
Economisch Technologisch Instituut Limburg (1958)	Maastricht
Elisabeth Strouven, Stichting (1958)	Maastricht
Erasmus Universiteit (1959)	Rotterdam
Eijkhagen College (1966)	Schaesberg
Eijsdens Verleden, Stichting (1976)	Eijsden
F.N.V.-Limburg (1961)	Heerlen
Fontes Rodenses, Stichting (1976)	Kerkrade
Franciscanen (1967)	Venray
Franciscanessen (1979)	Maastricht
Geerlingshof, Volkshogeschool en Europahuis,	Valkenburg
Stichting (1978)	aan de Geul
Gemeentearchief Venlo (1973)	Venlo
Gemeentekrediet van België (1976)	Brussel (B)
Gemeentelijke Archiefdienst (1979)	Maastricht
Gemeentelijke Bibliotheek (1979)	Lanaken (B)
Gewest Noord-Limburg (1970)	Venlo-Blerick
Groot Seminarie Rolduc (1986)	Kerkrade
Heemkunde-Museum Beek, Stichting (1979)	Beek
Heemkundevereniging Geleen (1980)	Geleen
Heemkundevereniging Helden (1984)	Panningen
Heemkunde Vereniging Maas- en Swalmdal (1981)	Reuver

Heemkundevereniging 'Medelo' (1984)	Meijel
Heemkunde-Vereniging 'Roerstreek' (1969)	St. Odiliënberg
Historische Werkgroep Arcen-Lomm-Velden (1982)	Arcen
Historischer Verein für Geldern und Umgegend (1975)	Geldern (D)
Hoeseltse Geschiedkundige Studiegroep (1976)	Heusden-Zolder (B)
Hogeschool voor Theologie en Pastoraat (1958)	Heerlen
Huisvesting Alleenstaanden, Stichting (1986)	Sittard
Industriebank LIOF N.V. (1976)	Maastricht
Industriebond F.N.V. (1981)	Amsterdam
Instituut voor Genealogie en Streekgeschiedenis (1969)	Roermond
Janscollege, Sint (1979)	Hoensbroek
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Maastricht en Omstreken (1949)	Maastricht
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Midden-Limburg (1956)	Roermond
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor de Mijnstreek (1956)	Heerlen
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Noord-Limburg (1955)	Venlo
Katholieke Economische Scholengemeenschap, afd. MEAO-St. Servaascollege (1978)	Maastricht
Katholieke Openbare Leeszaal en Bibliotheek (1970)	Hoensbroek
Koninklijke Bibliotheek (1974)	's Gravenhage
Kreisarchiv Viersen (1959)	Kempen (D)
Kristelijke Vereniging van Mijnbeambten (1949)	Heerlen
LEAO-School (1978)	Kerkrade
Liefdezusters van de H. Carolus Borromeus (1949)	Maastricht
Limburgse Groene Kruis (1950)	Sittard
Limburgse Land- en Tuinbouwbond (1951)	Roermond
Limburgse Organisatie van Zelfstandige Ondernemers (1951)	Venlo
Limburgse Werkgeversvereniging (1958)	Roermond
MAVO-School Maria Regina (1978)	Blerick
MAVO St. Jacobus voor Born en Omstreken (1978)	Born
Mediatheek Katholieke Lerarenopleiding (1980)	Sittard
Middelbare Landbouwschool (1978)	Horst
Milieu- en Heemkundevereniging (1982)	Swalmen
Minderbroeders, Provinciaal (1959)	Utrecht
Missionarissen van het H. Hart (1979)	Bree (B)
Montfortanen (1959)	Valkenburg aan de Geul
Museumvrienden van Rekem (1979)	Rekem-Lanaken (B)
Mijnmuseum, Stichting (1984)	Heerlen
Nederlands Openluchtmuseum (1979)	Arnhem
Openbare Bibliotheek (1979)	Venlo
Openbare Bibliotheek en Leeszaal Valkenburg (1979)	Valkenburg aan de Geul
Openbare Leeszaal en Bibliotheek (1960)	Venray
Openbare Werken (1957)	Maastricht
Opleidingen voor Middelbare Akten (1965)	Tilburg

Oudheidkamer Horst e.o., Stichting (1978)	Horst
Pedagogische Academie Dr Van Gils (1966)	Roermond
Peutz Architecten B.V. (1974)	Heerlen
P.O.B. (1979)	Hamont-Achel (B)
Procuratuur P.P. Augustijnen (1960)	Venlo
Provinciale Bibliotheek (1979)	Hasselt (B)
Provinciale Bibliotheek Centrale Limburg (1978)	Roermond
Provinciale Inspectie der Archieven (1973)	Maastricht
Provinciale Vereniging voor Vreemdelingen- verkeer in Limburg (1960)	Valkenburg aan de Geul
Provinzialinstitut für Westfälische Landes-und Volksforschung (1967)	Münster (D)
Rooms-Katholiek Gymnasium 'Rolduc' (1978)	Kerkrade
Rooms-Katholieke MAVO-School Bergen (1978)	Bergen
Rooms-Katholieke MAVO-School Het Wormdal (1978)	Ubach over Worms
Rooms-Katholieke Openbare Leeszaal en Bibliotheek (1958)	Heerlen
Rooms-Katholieke Scholengemeenschap St. Ursula voor Gymnasium, Atheneum en Havo (1978)	Horn
Rijksarchief in Limburg (1964)	Maastricht
Rijksarchief in Noord-Brabant (1976)	's Hertogenbosch
Rijksdienst voor de Monumentenzorg (1982)	Zeist
Rijksopleiding voor Onderwijzers(-essen) (1978)	Maastricht
Samenwerkende Bouwverenigingen Eigen Haard, Gezond Maastricht en St. Servatius (1977)	Maastricht
Scholengemeenschap Albert Schweitzer (1975)	Geleen
Scholengemeenschap voor Atheneum en HAVO St. Antonius Doctor College (1978)	Kerkrade
Scholengemeenschap voor Atheneum en HAVO 'Groenewald' (1978)	Stein
Scholengemeenschap voor Atheneum, HAVO en MAVO 'Bouwens van der Boye College' (1978)	Panningen
Scholengemeenschap voor Gymnasium, Atheneum en HAVO van het Bisschoppelijk College Schöndeln (1978)	Roermond
Sociaal Pedagogisch Onderwijs voor Limburg, Katholieke Stichting (1978)	Sittard
Stadsacademie voor Toegepaste Kunsten (1978)	Maastricht
Stadsbibliotheek Antwerpen (1982)	Antwerpen (B)
Stadsbibliotheek Maastricht (1958)	Maastricht
Stedelijk Instituut voor Sociaal Werk Maastricht (1958)	Maastricht
Stedelijk Lyceum en HAVO (1979)	Maastricht
Streekarchief Zuid-Oost Brabant (1974)	Eindhoven
Telefoondistrict Maastricht (1958)	Maastricht
Thermenmuseum en archiefdienst (1979)	Heerlen
Universitätsbibliothek (1982)	Münster (D)
Universiteitsbibliothek Economisch- Historisch Seminarium (1973)	Amsterdam

Universiteitsbibliotheek Katholieke
Universiteit Leuven (1972)
Vrije Universiteit (1974)
Ziekenhuis 'De Goddelijke Voorzienigheid' (1960)

Leuven (B)
Amsterdam
Sittard

Persoonlijke contribuanten

Aalbregt, W.C.L.G. (1977)
Aalsma, P.R.A.J. (1981)
Abrahams, A.G.J. (1979)
Acker, B.M.J. van (1981)
Admiraal, Mr W.A.M. (1979)
Adriaens, Drs F.H.M.C. (1960)
Alers, F.H.P. (1979)
Aretz, J.A.W. (1980)
Augustus, Drs L. (1975)
Backbier, H.A.M. (1974)
Baerts, M.W.P. te (1973)
Baeten, Mr A.M.I.H. (1958)
Baltis, C.H.J.M. (1974)
Baltus, C.J. (1975)
Banens, J.H.M. (1987)
Bastiaansen, Drs J.C.A. (1977)
Becker, Drs H.J.G. (1982)
Beckers, J.J. (1974)
Beckers, P.B.H. (1982)
Beek, Chr.W. ter (1974)
Berden, Drs J.V.C.M. (1977)
Berebrouckx, H.A.R. (1979)
Berger, Mr E.A. (1974)
Bergers, H. (1981)
Bergh, J.E. van de (1979)
Bergmans, N.H.M. (1974)
Bertens, Drs J.W. (1975)
Bertrand, C. (1979)
Betteray, Mevr. J.J.H. van (1979)
Beugels, J.J.P. (1982)
Biggelaar, J.C. van den (1977)
Bisschops, H.J. (1979)
Bleus, J. (1981)
Block, Ed.J. (1982)
Bloemen, H.A.C. (1966)
Bloemen, M. (1979)
Blok, Prof.Dr A. (1974)
Boelens, F.P. (1966)
Boersma, H.J.L.M. (1976)
Boersma, M.Th.L.W. (1982)

Nieuwstadt
Roermond
Maastricht
Heerlen
Heiloo
Horn
Roermond
Ubach over Worms
Heerlen
Vessem
Brunssum
Maastricht
Sittard
Rosmalen
Maastricht
Maasbree
Maastricht
Ubach over Worms
Heerlen
Venray
St. Geertruid
Ekeren (B)
Ottersum
Maastricht
Beek
Haelen
's Gravenhage
Wijlré
Haarlem
Amstenrade
Wintelre
Velp-Grave
Broekom (B)
Kerkrade
Zeist
Kaulille (B)
Soest
Oldenzaal
Banholt
Valkenburg
aan de Geul

Boesten, H.M.P.L.B. (1979)
 Bogman, B. (1974)
 Bokken, H.L.M. (1979)
 Bonnet, J.J. (1979)
 Bönninghausen, Dr Jur. A. Freiherr von (1974)
 Boom, Th.M.P.M. (1982)
 Boonstra, B.P.A. (1970)
 Bos, Dr R.W.J.M. (1974)
 Bosman, Prof. Dr H.W.J. (1969)
 Bosmans, Dr J.L.J. (1974)
 Botman, S.G.J.M. (1974)

Bots, Dr A.C.A.M. (1976)
 Bouwens, J.G.T. (1967)
 Boven, J.H.H. van (1981)
 Bovens jr., Th. (1979)
 Brasseé, Ch.J.P. (1973)
 Brassée, J.H.J. (1958)
 Bremmers, M.J. (1974)
 Broens, J.W. (1974)
 Bronzwaer, Mr N.W.J.G. (1960)
 Brorens, F.M.C. (1960)
 Brouwer, Ir J.F.H. (1979)
 Brouwers, E.H. (1974)
 Brouwers, P.C.M. (1975)
 Bruggen, Mr H.J.J.M. van der (1986)
 Brylka, M.F.A. (1987)
 Buchem, G.J. van (1981)
 Bult, C. van de (1974)
 Busch, M.J. (1983)
 Can, Drs A.J.M.L. van (1959)
 Castermans, W.P. (1979)
 Celen, A. (1985)
 Chambille, Ing. H. (1974)

Charpentier, P.H.M. (1983)
 Cillekens, Drs C.M.H. (1978)
 Claessen, W.Q.J.G. (1981)
 Claessens, Ir J.M.M. (1979)
 Claessens, Drs Th.J.A.H. (1960)
 Claessens, V.Th.J. (1982)
 Clermonts, Drs E. (1982)
 Closset, Drs P.L.J.L. (1982)
 Cluitmans, Drs J.H. (1958)
 Coenegracht, J.N.J.A. (1987)
 Coenen, Dr H.L.M. (1973)
 Coenen, Ir J.M.J. (1986)
 Coenen, L.W. (1958)

Buchten-Born
 Brussel (B)
 Thorn
 Maastricht
 Willich-
 Anrath (D)
 Roermond
 Luenen
 Leersum
 Tilburg
 Nijmegen
 Valkenburg
 aan de Geul
 Nijmegen
 Eijsden
 Nuth
 Maastricht
 Landgraaf
 Oirsbeek
 Roermond
 Roermond
 Weert
 Munstergeleen
 Heythuysen
 Klimmen
 Utrecht
 Roermond
 Maastricht
 Mheer
 Ransdaal
 Nijmegen
 Roosendaal
 Maastricht
 Borgloon (B)
 Valkenburg
 aan de Geul
 Eijsden
 Maastricht
 Steyl
 Maastricht
 Dommelen
 Maastricht
 Leunen
 Maastricht
 Swalmen
 Maastricht
 Tilburg
 Eindhoven
 Hoensbroek

Cohlst, J.M.F. (1982)	Vaals
CoIsen, J.H.M. (1959)	Venray
CoOlen, G.M.A. (1987)	Maastricht
Corrips, J.H.A. (1979)	Breda
Corrips, Drs J.H.A.E. (1982)	Maastricht
Corten, Alb. J.A.M. (1960)	Heerlen
Corten, G.J.P.M. (1985)	Heerlen
Courtens, Dr N.G.M. (1974)	Maastricht
Cox, Drs G.W.H. (1958)	Goirle
Cozijsen, W. (1979)	Maastricht
Crolla-Baggen, de heer en mevr. A.M.G. (1964)	Noorbeek
Crombach, H. (1982)	Voerendaal
Crousen, Dr A.M.F.B. (1960)	Roermond
Crugten, Mr O.W.J.H. van (1986)	Roermond
Crutzen, F. (1979)	Wijlré
Crijns, Ir A.W.N.J. (1967)	Bunnik
Daamen, J. (1979)	As (B)
Daems, J.G. (1973)	Maastricht
Daniëls, A.L.M.J. (1977)	Maastricht
Daniëls, Mr J.H.J. (1987)	Roermond
Darley, W. (1968)	Maastricht
Debats, M. (1974)	Maastricht
Debets, Drs R.M.C. (1974)	Haarlemmermeer
Defesche, H.F.H.G. (1981)	Weelde (B)
Defesche, Mr H.J.M. (1974)	Venray
Delissen, Th.M.J. (1958)	Simpelveld
Dewez, Dr J.Th.M. (1960)	Sittard
Diedereren, Drs J.A.M. (1958)	Monnickendam
Diederiks, Dr H.A. (1973)	Amsterdam
Dierick-Van Loo, Mevr. M.C.G. (1977)	Stein
Dieteren, H. (1971)	Maastricht
Dieteren, J.J.G. (1984)	Sittard
Dieteren, J.W. (1964)	Spaubeek
Dieteren, P.E.M. (1982)	Ubach over Worms
Dingjan, Drs F.C.M. (1982)	Knegsel
Dingjan-Laarakker, Mevr. L.M.A. (1984)	Hilversum
Dittrich, Drs M.J.A.R. (1958)	Broekhuizenvorst
Donker, Mr J.G. (1974)	Afferden
Dorenbosch, M.K.W. (1975)	Roermond
Dormans, E.H.M. (1979)	Munstergeleen
Douben, Prof. Dr N.H. (1987)	Eindhoven
Drenth, J.H. (1981)	Kerkrade
Dijk-Regout, Mevr. Drs L. van (1965)	Heerlen
Dijksman, C. (1982)	Neer
Eerenbeemt, Prof. Dr H.F.J.M. van den (1968)	Tilburg
Einig, Drs P.C.A. (1974)	Roermond
Engelen, C.F.M. (1979)	Sittard
Engelen, J.P.J. (1975)	Klimmen
Engelen, Drs Th.L.M. (1982)	Cuijck

Ensink, J.H. (1958)	Maastricht
Erp, A.F.C.M. van (1974)	Oss
Erps, J. (1979)	Zutphen
Esser, Dr J.G.M. van (1981)	Roermond
Essers, H. (1979)	Maastricht
Eussen, R. (1984)	Terneuzen
Faessen, J.H. (1977)	Arcen en Velden
Feller, Drs J.C. (1979)	Venlo
Franssen, Drs G.H. (1977)	Tilburg
Franssen, M. (1979)	Vaals
Frantzen, J.W.H. (1959)	Sittard
Frederiks, Dr P.W.J.M. (1974)	Geleen
Frederix, Drs L.L.M. (1980)	Maastricht
Gales, B. (1975)	Maastricht
Geelen, Ch.H. (1974)	Voerendaal
Geenen, Drs W. (1982)	Wijlré
Gemmeke, Drs Ch.E.A. (1960)	Maastricht
Gerards, A.J.M. (1979)	Sittard
Gerrits, H.P.A.J. (1958)	Blerick
Geurts, A.J. (1977)	Weurt
Geurts, J.H.J. (1974)	Nijmegen
Geux, A.J. (1972)	Helden
Ghelen, J.D. (1979)	Neerharen (B)
Gielen, P.M.P.J. (1978)	Simpelveld
Giesen, J.J.H. (1979)	Venray
Gillessen R.A., J.H.M.J. (1979)	Weert
Glaudemans, F.J.T.H. (1982)	Maastricht
Goes, Mej. H.M. (1974)	Maastricht
Goossens, H.M.H. (1979)	Ubach over Worms
Gootzen, P.J. (1969)	Melick
Grimbergen, J.M. (1974)	Lelystad
Gulikers, J.H.J. (1982)	Maastricht
Gijbels, G. (1968)	Maastricht
Gijzen, Chr. (1958)	Maastricht
Gijsen, Mgr Dr J.M. (1969)	Roermond
Haanen, Drs E.P.H.P.T. (1974)	Swartbroek
Haas, Dr J.A.K. (1963)	Maastricht
Haegen, Prof. Dr H. van der (1971)	Heverlee (B)
Hall, J.H.M. van (1960)	Eijsden
Hamans, P. (1986)	Kerkrade
Hamburger, Dr M. (1984)	Schin op Geul
Hamelers, Ing. H.H.M. (1982)	Bunde
Hanckx, J.Th.F.G.M. (1981)	Maastricht
Hardy, L.V.H. (1958)	Heerlen
Hautvast, J.P.G. (1979)	Heerlen
Hélin, Prof. Dr E. (1975)	Luik (B)
Helsen, J. (1981)	Tongeren (B)
Hendriks, W.Th.M. (1958)	Venlo
Henrar, A.F. (1975)	Maastricht

Hermens, P. (1982)	Schinnen
Herp, Drs P.J. van (1964)	Treebeek
Herten, J.H.G.M. van (1987)	Roggel
Hertog, C.G. (1979)	Heerlen
Heus, G.M. de (1974)	Valkenburg aan de Geul
Heijboer, Drs H.J. (1959)	Heerlen
Heyden, R.P.W.J.M. van der (1974)	Heerlen
Heijen, Drs F.J. (1958)	Kerkrade
Heythuysen-Corstjens, Mevr. A. (1979)	Kerkrade
Hillen, A. (1979)	Neer
Hodiamont, Mej. E. (1979)	Maastricht
Hoebers, P.C.M. (1974)	Horst
Hoen, J.G.H. (1975)	Maastricht
Hogesteeger, Drs G. (1974)	Rotterdam
Hommers, Mej. Mr A.H.M.H. (1958)	Maastricht
Honings, M.J. (1985)	Venhorst
Hoof, M.H.J. van (1974)	Maastricht
Horn, H.K.F. ten (1981)	Maastricht
Houben, Drs C.J.M. (1974)	Roermond
Hout, J.H.M. van (1979)	Venray
Hout, Ir L.W.M. van (1974)	Zelhem
Hövell tot Westerfliet, J.G.F.M.G. Baron van (1970)	Ohé en Laak
Hucht, C.A. van der (1986)	Mheer
Hummel, R.P. (1975)	Brunssum
Hupperts, Mr A.J.M. (1982)	Maastricht
Hustinx, Mr F.P.J. (1958)	Maastricht
Hutschemaekers, Drs A.J. (1987)	Roermond
Huyben, Drs J.J.C. (1975)	Kessenich (B)
Huijs, Drs T.P.M. (1978)	Venlo
Huijts, F.L. (1974)	Cadier en Keer
Jacobs, F.G.J. (1976)	Maastricht
Jacobs, G.S. (1984)	Tegelen
Jacobs, J.H.M. (1960)	Geleen
Jadoul, Drs F.L.J.F. (1986)	Ulestraten
Jaegers, A.P.J.M. (1973)	Schinnen
Jamar, Drs J.T.J. (1972)	Heerlen
Jammers, M. (1974)	Maastricht
Jans, A. (1975)	Oostrum
Jans, L. (1983)	Eben-Emael (B)
Jansen, Drs J.W. (1987)	Eijsden
Jansen, Drs P.C. (1974)	Amsterdam
Janssen, B.G.Chr. (1979)	Sittard
Janssen, Mr C.M.J.M. (1958)	Nijmegen
Janssen, E.M.L. (1981)	Heerlen
Janssen, Drs H.A.J. (1966)	Nederweert
Janssen, Drs J.A.J. (1974)	Nuth
Janssen, J.H. (1960)	Hoensbroek

Janssen, Drs J.P. (1982)
Janssen, J.P.H.M. (1979)
Janssen, Mr J.W.A.M. (1974)
Janssen, R. (1979)
Janssen, W.P.M. (1980)
Jenniskens, Drs A.H. (1975)
Jetten, J.M.A. (1982)
Jong, Pater Dom. de (1968)
Jongen, H. (1979)

Jongen, J.M.G. (1979)
Jongh, A. de (1974)
Jonkergouw, A.E.L. (1979)
Joosten, J. (1979)
Joosten, J.J.J.G. (1979)
Jorritsma, H.H.M.D. (1976)
Jurriëns, Drs R. (1971)
Kempkens, P.H. (1979)
Kerckhoffs, Drs J.H.H. (1974)
Kerckhoffs, J.H.L. (1974)
Kerkhofs, M. (1979)
Kessels, F.A.H. (1974)
Keijsers, Dr L.L.J.M. (1981)
Kicken, R.J.A. (1986)
Kirkels, L. (1979)
Klaassen, Drs W.J.M. (1974)
Klaassens, D.H.P. (1979)
Klep, Prof. Dr P.M.M. (1978)
Kleuters, Mej. M.H. (1959)
Kleutghen, A. (1979)
Klomp, J.A.H.M. (1974)
Knapen, Drs J.G.J. (1975)
Knoors, H.J. (1979)
Knoors, J.A. (1972)
Kockelkoren, J.M.H. (1979)
Koelman, Drs J.B.H. (1979)
Kokkermans, J.J.M.F. (1979)
Koldewij, Dr J. (1982)
Korsten, Drs H.S.M. (1974)
Kreuwels, Ir W.G.J. (1984)
Kusters, J. (1984)
Kuypers, Drs H.M.M. (1974)
Lakmaker, Mevr. F. (1986)
Lamers, Drs J. (1982)
Lardinois, P.M.J.P. (1975)
Lauwers, P. (1979)
Leclercq, R.M.F.M. (1981)
Leenders, Chr. (1973)
Lem, W.F.Th. (1969)

Obbicht
Nijmegen
Nijmegen
Maaseik (B)
Maastricht
Maastricht
Sittard
Borkel en Schaft
Zichen-Zussen-Bol-
der-Riemst (B)
Heerlen
Maastricht
Sittard
Echt
Venlo
Amsterdam
Overijse (B)
Sittard
Spaubeek
Maastricht
Schimmert
Venlo
Maastricht
Schimmert
Meerssen
Oegstgeest
Venlo
Nijmegen
Roermond
Overpelt (B)
Kerkrade
Bunde
Roermond
Grevenbicht
Haelen
Heerlen
Eys
Buren
Venlo
Geldrop
Rotem-Dilsen (B)
Heerlen
Gronsveld
Maastricht
Maastricht
Beringen (B)
Stein
Maastricht
Maastricht

Lemmens, B.M.P. (1974)
 Lemmens, W.L.M. (1976)
 Lendfers, J.M. (1972)
 Leunissen, H.J. (1980)
 Leurs, Ing. C.J.P. (1974)
 Leyen, C.J.M. (1974)
 Lieshout, J.W.V. van (1981)
 Linden, Prof. Dr A.S. van der (1981)
 Linden, Drs P.R.H.M. van der (1971)
 Linszen, Mr A.J.C. (1974)
 Linszen, Drs C.A.A. (1962)
 Linszen, Dr G.C.P. (1960)
 Linszen, H.H.J. (1974)
 Locht, Drs B.J. (1977)
 Loo, A.J.W. van (1982)
 Loo, T.F.J. van de (1979)
 Louer, R.P.M. (1987)
 Lucardie, Drs G.R.E. (1974)
 Lucassen, Drs J.M.W.G. (1974)
 Lucassen, L.J. (1971)
 Lucker, B.P.L. (1974)
 Luthjens, Ir L.H. (1976)
 Luykx, P.M. (1975)
 Luyn, Drs P.B.N. van (1980)
 Maas, P. (1979)
 Machielsen, F. (1982)
 Maenen, Dr A.J.Fr. (1958)
 Maenen, Mr F.J.M.G. (1986)
 Maenen, J. (1979)
 Maes, J. (1979)
 Maesen, Dr Fr. (1981)
 Mandemakers, J.C.M.A. (1981)
 Manders, W.G.A. (1974)
 Mantel, J.L. (1977)
 Marres, E.C.W.L. (1969)
 Martens, Ir A.H.W. (1960)
 Martens, M.E.R. (1981)
 Martens, M.J.M. (1979)
 Mast, Drs E.R.J. van der (1974)
 Mathijssen, Mr H.J.M.E. (1977)
 Matti, Mr J.L. (1979)
 Maussen, Drs M.J. (1972)
 Meerman, M. (1982)
 Meertens, Mgr L. (1974)
 Meessen, H.L. (1981)
 Meeuws, J.B.R.G. (1974)
 Mennens, P.G.H. (1974)
 Mertens, C.G.A. (1958)
 Mertens, Dr F.J.H. (1987)

Nijmegen
 's Gravenhage
 Maastricht
 Voerendaal
 Venray
 Heerlen
 Jabeek
 Maastricht
 Nuth
 Jabeek
 Zuidhorn
 Roermond
 Weert
 Echt
 Klimmen
 Venlo
 Tilburg
 Cuijk
 Gouda
 Meijel
 Landgraaf
 Delft
 Nijmegen
 Limbricht
 Hoensbroek
 Meerssen
 Maastricht
 Berg en Terblijt
 Lanaken (B)
 Maastricht
 Heerlen
 Venlo
 Meerlo
 Heerlen
 Helmond
 Simpelveld
 Maastricht
 Nijmegen
 Warmond
 Wanssum
 Weert
 Schaesberg
 Kerkrade
 Roermond
 Ulestraten
 Nijmegen
 Beek
 Blerick
 's Gravenhage

Mertens, Ir P.A.M. (1974)
Mestrom, W.H. (1974)
Meuwissen, J. (1984)
Meijer, Ir J.B.M.A. (1961)
Meijsing, Mej. J.C. (1978)

Michiels van Kessenich, Jhr Mr L.M. (1979)
Mingels, A.P.Y.M. (1982)
Minis, Drs S. (1981)
Mobers, H. (1979)
Moelaert, J. (1982)
Molemans, Dr J. (1979)
Mommers, L. (1973)
Monna, Drs A.D.A. (1972)
Mooren, L.W.H. (1981)
Moorer, W.T. (1982)
Mosmuller, Drs J.M.H. (1972)
Muisenbergh, Mr C.W.F.H. van den (1958)
Mulken, W. van (1975)
Mulleners, J. (1979)
Mijland, H.J.M. (1976)
Narinx, J.M.G. (1979)
Naus, J.H. (1975)
Naus, J.M.A.M. (1979)
Neer, L.P.G. van (1979)
Neukirch, Dr R. (1967)
Neven, J.C.J. (1987)
Nicolai, P. (1979)
Nies, F.F.N.J.W. (1981)
Niessen, B. (1981)
Niessen, H.F. (1974)
Niessen, Drs L.F.P. (1974)
Nieste, H.M. (1982)
Niesten, J.J.C.M. (1973)
Nieuwenhuis, M. (1980)
Nieuwhof-Reul, M. (1960)
Nissen, P.J.A. (1980)
Notenboom, Drs H.A.C.M. (1958)
Notten, J.G.M. (1980)

Nusteling, Dr H.P.N. (1974)
Oderkerk C.J., H.J.J.M. (1987)
Offermans, Drs J.P.L.G. (1981)
Oldenbeuving, G.L.J. (1980)
Olieslagers, Drs P.J.J.H. (1964)
Ommeren, Drs H.R. van (1973)
Oojen, T.W.A. van (1981)
Op den Kamp, H.J. (1979)
Op het Veld, A.J.G. (1975)

Hoensbroek
Pey-Echt
Einighausen
Lanaken (B)
Valkenburg
aan de Geul
's Gravenhage
Maastricht
Maastricht
Hoogezaand
Wijchen
Hechtel-Eksel (B)
Maastricht
Utrecht
Linne
Brunssum
Voerendaal
Goirle
Bunde
Amstenrade
Oirschot
Maastricht
Meijel
Sittard
Maastricht
Köln (D)
Gulpen
Duras (B)
Melick
Bunde
Delft
Oirsbeek
Maastricht
Roermond
Venlo
Hoensbroek
Nijmegen
Venlo
Valkenburg
aan de Geul
Bemmel
Venlo
Sittard
Born
Maastricht
Maastricht
Heerlen
Munstergeleen
Helden-Panningen

Oppen, Mr M.A.W. van (1960)
 Oppenhuis de Jong, H.W.M. (1985)
 Ottenheim, C.J.C. (1958)
 Palmen, C.J.M. (1963)
 Palmen, Ir H.M.J. (1974)
 Palmen, J.Ch. (1963)

Palmen, Mr P.M.M.C. (1958)
 Panhuysen, Dr G.W.A. (1964)
 Panhuysen, J.F.M. (1982)
 Parren, Drs H.P.C.M. (1974)
 Patelski, A.S.M. (1982)

Peeters, Drs J.G.H. (1958)
 Peeters, Mevr. M.E. (1986)
 Pelt, J.M.C. van (1980)
 Pelzer, Dr L.H. (1958)
 Penners, W.J.A.M. (1982)
 Pernot, R.A.J.G. (1982)
 Perry, Dr J. (1976)
 Pesgens, L. (1986)
 Peters, H.W.J.R. (1976)
 Philippe, A. (1979)
 Piercy, Drs L.J.M. (1974)
 Pieters, H. (1981)
 Piets, J.P.M. (1983)
 Pleumeekers, Drs J.B.V.N. (1987)
 Pluymaekers, L. (1974)

Pluijmen, L.J.H. (1979)

Poel, A.J. van der (1981)
 Poell, Drs W.A.G. (1974)
 Prett, Ing. P.J. (1987)
 Prevaes, P. (1980)
 Purnot, J.H.M.G. (1982)
 Puts, H.P. (1979)
 Putte R.A., Dr C.P.C. van (1983)
 Puijenbroek, Dr F.J.M. van (1974)
 Pijls, V. (1970)
 Pijpers, Drs J.H.F. (1982)
 Quaedvlieg, Drs N.T.J. (1982)
 Quint-Maagdenberg, Mevr. Drs M.J.I. (1983)
 Raedts, Ir C.J.B.M. (1984)
 Rensch, Mr T.J. van (1975)
 Roberts, P. (1979)
 Roebroeck, Prof. Dr E.J.M.G. (1967)
 Roebroeck, J.M.G.F. (1981)
 Roemen, Dr H.C.W. (1982)

Cadier en Keer
 Maastricht
 Maastricht
 Heerlen
 Sittard
 Wezembeek-
 Oppem (B)
 Heerlen
 Heerlen
 Beek
 Heerlen
 Valkenburg
 aan de Geul
 Boxmeer
 Schimmert
 Eijsden
 Maastricht
 Holtum-Born
 Sittard
 Nijmegen
 Susteren
 Beek
 Hasselt (B)
 Heerlen
 Stein
 Maastricht
 Simpelveld
 Valkenburg
 aan de Geul
 Valkenburg
 aan de Geul
 Maastricht
 Ulestraten
 Bergen
 Utrecht
 Cadier en Keer
 Rijswijk
 Geulle
 Arnhem
 Gouda
 Maastricht
 Kerkrade
 Geleen
 Brussel (B)
 Maastricht
 Nijmegen
 Utrecht
 Maastricht
 Maastricht

- Roll, J. (1978)
 Ronckers, E.M.A. (1979)
 Roosen, Ir M.H. (1959)
 Roost, P.M. (1982)
 Ros, Joh. (1979)
 Rosenboom, E. (1979)
 Royen, E.J.G. van (1979)
 Rutten, F. (1979)
 Ruyters, Mevr. M.H. (1981)
- Rijcken, R.J.L.M. (1979)
 Rijsselt, E.F. van (1984)
 Saes, Drs J.L. (1964)
 Sampers, F.J.W.A. (1960)
 Santvoord, J.H.M. van (1973)
 Scaf, A. (1964)
 Schaaf, G. (1980)
 Schatorjé, J.M.W.C. (1980)
 Schefman, P. (1979)
 Schellinx, Ing. J.H.W. (1979)
 Schippers, R.M.G. (1968)
 Schlösser, Ir J.C. (1959)
 Schmitz, M.M.R.N. (1984)
 Schreuder, P.F.J.M. (1975)
 Schreurs, Mej. Maria J.J.G. (1973)
 Schreurs, J.W.J. (1976)
 Schroten, Ir H.M. (1987)
 Schrijnemakers, L. (1979)
 Schrijnemakers, Prof. Dr M.J.H.A. (1974)
 Schuffelers, P. (1982)
 Schümmer, P.C.H. (1976)
- Schunck-Brouwers, Mevr. J.H.L.M. (1979)
 Schutgens, N.H.J. (1966)
 Schwanen, H.M.M. (1975)
 Schwartz, Drs G.A.H. de (1960)
 Seelen, Drs Th.L.A.M. (1959)
 Seems, J.H.B. (1974)
 Segers, L. (1983)
 Semmeling, R.J.J. (1982)
 Severens, J.J. (1979)
 Sillekens, J.P.H. (1979)
 Sillekens, Drs J.Th. (1972)
 Simonis, J.G.C. (1977)
 Sliepen, Ing. W.L.A.G. (1960)
 Slootweg, G.J. (1980)
 Smeets, Mr C.G. (1979)
 Smeets, H.M.A.A. (1974)
 Smeets, J.H. (1979)
- Gulpen
 Banholt-Mheer
 Lanaken (B)
 Ittervoort
 Reuver
 Zoetermeer
 Eijsden
 Roggel
 Berg en
 Terblijt
 Oirschot
 Maastricht
 Cadier en Keer
 Maastricht
 Jutphaas
 Maastricht
 Maastricht
 Horst
 Maastricht
 's Hertogenbosch
 Amstelveen
 Heerlen
 Tilburg
 Maastricht
 Eindhoven
 Herten
 Maastricht
 Geleen
 New York (U.S.A.)
 Maastricht
 Valkenburg
 aan de Geul
 Weert
 Maastricht
 Kerkrade
 Stein
 Venlo
 Horn
 Maastricht
 Maastricht
 Amstenrade
 Heerlen
 Nijmegen
 Maastricht
 Geleen
 Limbricht
 Maastricht
 's Hertogenbosch
 Kerkrade

Smeets, Ir J.J.W.M. (1982)
 Smeets, Drs M.K.J. (1967)
 Smeets, N.H. (1972)
 Smeets, P.J. (1974)
 Smeets, Mr S.H.F. (1971)
 Smeets, V. (1979)
 Smeijsters, Drs E.M.A. (1974)
 Smisdom, R. (1979)
 Snijders, D. (1979)
 Specker, C. (1968)
 Speth, L.J.H. (1979)
 Spierts, P.J.G. (1968)
 Spiertz, L.J. (1974)
 Spiertz, Prof. Dr M.Ph.G. (1972)
 Spitz, E.J.C. (1958)
 Sporken, Prof. Dr C.P. (1981)
 Spreuwenberg, H. (1977)
 Stals, L. (1979)
 Standaert, C.M.H. (1982)
 Stappers, Mej. M. (1982)
 Stassen, Mr R.J. (1969)
 Steeghs, W.J.H. (1982)
 Steen, Mevr. Drs I.M. (1985)
 Steen, F.M.J. van der (1970)
 Stehmann, Chr.H. (1979)
 Stekelenburg, M. (1982)
 Steur, A.G. van der (1968)
 Stevelmans, F. (1976)
 Stevens, M.F.M.N. (1981)
 Stevens-Heinen, Mevr. A. (1975)
 Steijvers, J.L. (1974)
 Stille, Mr A.L.G.A. (1979)
 Stoel, Mej. J.G.M. (1979)
 Stouthart, Drs L.G.M. (1964)
 Straatman, R. (1986)
 Stratmans, H. (1974)
 Stratum, Drs J.C.M. van (1965)
 Straus, C.P.L. (1981)

Stroom, A.M.G.G. (1974)
 Stuffken, Dr Ir J. (1978)
 Stuurman, J.A.G.M. (1967)
 Stijnen, P.J.J. (1979)
 Suylen, H.H.G. (1987)
 Swelsen, J.J.P.M. (1979)
 Tagage, Broeder S. (1982)
 Teeuwen, Drs P.J.M. (1980)
 Theelen, J.E. (1974)
 Theunissen, R.J. (1983)

Merkelbeek
 Maastricht
 Maastricht
 Bocholtz
 Weert
 Hasselt (B)
 Spaubeek
 Antwerpen (B)
 Maaseik (B)
 Waubach
 Maastricht
 Rimborg
 Kerkrade
 Nijmegen
 Maastricht
 Maastricht
 Amsterdam
 Weert
 Thorn
 Sevenum
 Roermond
 Venlo
 Eindhoven
 Helden
 Cadier en Keer
 Maastricht
 Haarlem
 Groningen
 Landgraaf
 Venray
 Eelde
 's Gravenhage
 Lomm
 Maastricht
 Spaubeek
 Geldern (D)
 Rosmalen
 Valkenburg
 aan de Geul
 Maastricht
 Heerlen
 Hoensbroek
 Maastricht
 Berg en Terblijt
 Nijmegen
 Maastricht
 Venlo
 Roermond
 Linne

Theuwis, J. (1987)	Hasselt (B)
Thewissen, Drs E.J.C.G. (1982)	Wijlré
Thoelen, J. (1979)	Hasselt (B)
Thurlings, Prof. Dr Th.L.M. (1960)	Wageningen
Thijs, Drs P. (1975)	Maastricht
Thijssen, J.H.F. (1979)	Born
Tielrooij, Drs P.C. (1987)	Sittard
Tilliard, R. (1979)	Hasselt (B)
Timmermans, H.J. (1979)	Stein
Timmermans, H.J.S.M. (1980)	Meerssen
Tonnaer, J.J.G. (1958)	Sittard
Tonnaer, F.J.G.J. (1981)	Maputo (Moçambique)
Tooren, J.F.R. (1983)	Purmerend
Trier, Dr W.G.J.M. van (1974)	Venray
Tulden, M. van (1977)	Roermond
Tummers, Dr P.M.J.E. (1971)	Arnhem
Turlings, J. (1982)	's Gravenhage
Vaessen, J.S.G. (1976)	Ridderkerk
Valk, J.C. de (1967)	Roermond
Valk, J.P. de (1982)	Voorburg
Vanderbeeken, G. (1979)	Heerent- Winksele (B)
Velzen, A.M. van (1987)	Maastricht
Velzen O.F.M., Drs M.J. van (1974)	Kerkrade
Venner, Drs G.H.A. (1975)	Maastricht
Venner, J. (1982)	Grathem
Verbeet, Dr G.J.B. (1960)	Maastricht
Verbong-Giesen, Mevr. A. (1979)	Tegelen
Verhagen, Drs Th.J.P. (1977)	Maastricht
Verheggen, A. (1982)	Roermond
Verheggen, H.A.J.A. (1974)	's Gravenhage
Verheggen-Crousen, Mevr. E.W.M. (1982)	Sittard
Verheijen, G.F. (1973)	Horst
Verheijen-Zach, Mevr. M. (1979)	Heerlen
Verhoeven, L.M.H. (1974)	Venlo
Verhofstadt, J.H. (1987)	Venlo
Verlonje, Ir W.E.F. (1979)	Oostende (B)
Vermeere, H.M.H. (1986)	Heerlen
Vermeulen, L.P. (1975)	Heerlen
Versteeg, J.H.W. (1974)	Maastricht
Veugen, F.L.G. (1982)	Sittard
Vinckenroye, Dr F. van (1974)	Hasselt (B)
Visch, Mr G.M. (1987)	Cadier en Keer
Visée, J. (1982)	Heerlen
Vissers, Drs F.A. (1975)	Aerdenhout
Vleeshouwers, J.M.E. (1979)	Munstergeleen
Vlerken, Drs J.P. van (1974)	Aarle-Rixtel
Vorbach, A.H.J. (1975)	Venlo-Blerick

Vrencken, Ir J.H.A.M. (1979)
 Vries, Prof. Dr Joh. de (1974)
 Vromen, G.J. (1975)
 Vroomen, R.J.P.M. (1971)
 Vugt, Th. van (1986)
 Waltmans, Dr H.J.G. (1958)
 Waltmans, R.F.B. (1979)
 Wanders, Mr J.W.M. (1968)
 Wanders, Mr R.M.H. (1971)
 Warreburg, W.F.M. van de (1974)
 Weesic, A. (1985)
 Welten, R.G. (1985)
 Werf, G.H.F. van de (1981)
 Westerhuis, W.A.A. (1968)
 Wetering, J.L.H. van (1964)
 Wetzels, P.J.M. (1975)
 Weusten, H.A.M. (1980)

Weijer, J.J. van de (1979)
 Weijers, J.M. (1987)
 Weijnen, J.P.H. (1986)
 Widdershoven, A.J.H. (1982)
 Widdershoven, Drs G.M.J. (1965)
 Wieland, Drs J.H.M. (1984)
 Wieërs, J.L.L.J. (1979)
 Wilbers, Drs J.H.M. (1972)

Willard, B.J. (1985)
 Willems, H.A.E. (1986)
 Willems, J.H. (1979)
 Willems, J.J.S. (1966)
 Winckers, J.A.A.G. (1964)
 Wintgens, D. (1981)
 Wintgens, Mej. E.M.A. (1979)
 Wöltgens, Drs Th. (1987)
 Worms, G. (1982)
 Woude, Prof. Dr A.M. van der (1987)
 Wijers, Drs J.J.M. (1959)
 Wijnands, H.J.G. (1982)
 Wijnen, Prof. Dr W. (1981)
 Wijngaard, Th. (1974)
 Wijngaarden-Briërs, Mevr. M. van (1982)
 Wynia-Gils, Mevr. J.L. (1982)
 Xhonneux, Ir G.S.J.A. (1982)
 Zanders, Dr H.L.G. (1969)
 Zeekaf, Ing. J.G.M.E.H. (1962)
 Zeguers, Mej. D.P.M.H. (1975)
 Zeijen, M.P.J. (1982)
 Zijlstra, N. (1982)

Leidschendam
 Amersfoort
 Eersel
 Echt
 Klein-Doenrade
 Landsmeer
 Klimmen
 Brunssum
 Venlo
 Nederweert
 Geleen
 Maastricht
 Neerbeek
 Venlo
 Maastricht
 Maastricht
 Valkenburg
 aan de Geul
 Maastricht
 Hoensbroek
 Maastricht
 Susteren
 Maastricht
 Maastricht
 Hasselt (B)
 Valkenburg
 aan de Geul
 Roermond
 Meijel
 Beek
 Leidschendam
 Maastricht
 Heerlen
 Maastricht
 Kerkrade
 Oirsbeek- Schinnen
 Ede
 Brunssum
 Eijsden
 Bunde
 Maastricht
 Heerlen
 Amstelveen
 Gulpen
 Lage Mierde
 Well
 Nuth
 Swalmen
 Maastricht

